

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ahmet Raşit YÜKSEL

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİ TÜRKİYE-SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ahmet Raşit YÜKSEL

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİ TÜRKİYE-SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa ÖZTÜRK

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Ahmet Raşit YÜKSEL'in bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Esmе ÖZDAŞLI (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZTÜRK (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Durmuş Ali KOLTUK (İmza)

Tez Başlığı: Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Sırbistan İlişkileri

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 16.09.2019

Mezuniyet Tarihi : 26/09/2019

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Sırbistan İlişkileri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Ahmet Raşit YÜKSEL

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Ahmet Raşit YÜKSEL
Öğrenci Numarası	20155238024
Enstitü Ana Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa ÖZTÜRK
Tez Başlığı	Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Sırbistan İlişkileri
Turnitin Ödev Numarası	1175045912

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 150 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 18/09/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 15

alıntılar dahil % 16'dır.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

18/09/2019

(imzası)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİLİ İLİŞKİLERİN TARİHSEL ARKA PLANI

1.1. Tarihsel Olarak Türk-Sırp İlişkileri	7
1.1.1. Balkanlar	7
1.1.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Öncesi Sırp lar ve Türklerle İlişkileri	8
1.1.3. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Sırbistan	10
1.1.4. Osmanlı Yönetimi Altında Sırp lar ve Sırp İsyanı	13
1.1.5. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığının Kurulması ve Türkiye Cumhuriyeti İle İlişkiler	16
1.1.6. Balkan Konferansları ve Balkan Antantı	18
1.1.7. Balkan Paktı	21
1.1.8. 1960'lı Yıllar Sonrası İlişkilerin Seyri	23
1.1.9. 1980'li Yıllar Sonrası Yugoslavya'nın Dağılıma Süreci	24
1.1.10. 1990'lı Yıllar Sonrası Türkiye'nin Yaklaşımları	26

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE SIRBİSTAN'IN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞLARI

2.1. Teorik Çerçeve.....	30
2.2. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Dış Politika Anlayışı	32
2.3. Yumuşak Güç Unsuru Olarak Kurum ve Kuruluşlar	35
2.3.1. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA).....	35
2.3.2. Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK).....	36
2.3.3. Yunus Emre Vakfı	37
2.3.4. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)	38
2.4. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Dış Politikasında Balkanların Yeri.....	39

2.5.	Sırbistan'ın Dış Politika Anlayışı	42
2.5.1.	Sırbistan Dışişleri Bakanlığı 2014 Yıllık Raporu	45
2.5.2.	AB Komisyonu 2018 Sırbistan İlerleme Raporu	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-SIRBİSTAN İKİLİ İLİŞKİLERİ

3.1.	Siyasi İlişkiler	49
3.1.1.	İlişkilerin Restorasyonu ve Stratejik Ortaklığa Giden Süreç	49
3.1.2.	2009 Yılı Hedefi “Stratejik Ortaklık” ve Üçlü Danışma Mekanizmaları	52
3.2.	Ekonomik İlişkiler	64
3.2.1.	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve İş Dünyası Çerçevesinde Ticari İlişkiler	65
3.2.2.	Yatırım Alanları	73
3.3.	Askeri İlişkiler	78
3.3.1.	NATO-Sırbistan İlişkileri	78
3.3.2.	AB Bünyesinde Sırbistan'ın Askeri Stratejisi	81
3.3.3.	Türkiye-Sırbistan Askeri İlişkileri	82
3.4.	Küresel Güçlerle İlişkiler	84
3.4.1.	AB-Sırbistan İlişkileri	84
3.4.2.	ABD-Sırbistan İlişkileri	87
3.4.3.	Rusya-Sırbistan İlişkileri	88
3.4.4.	Çin-Sırbistan İlişkileri	90
	SONUÇ	92
	KAYNAKÇA	97
	EKLER	121
	Ek 1 - Türkiye-Sırbistan Ürün Grubuna Göre Dış Ticaret İstatistikleri (2015 / ABD Doları)	121
	Ek 2 - Türkiye-Sırbistan Ürün Grubuna Göre Dış Ticaret İstatistikleri (2016 / ABD Doları)	125
	Ek 3 - Türkiye-Sırbistan Ürün Grubuna Göre Dış Ticaret İstatistikleri (2017 / ABD Doları)	129
	Ek 4 - Türkiye-Sırbistan Ürün Grubuna Göre Dış Ticaret İstatistikleri (2018 / ABD Doları)	133
	ÖZGEÇMİŞ	137

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1. Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle Olan Dış Ticaret İstatistikleri (Milyon ABD Doları)	40
Tablo 3.1 Türkiye'nin Sırbistan İle Olan Dış Ticaret İstatistikleri (2002-2007 / ABD Doları)	66
Tablo 3.2. Türkiye'nin Sırbistan İle Olan Dış Ticaret İstatistikleri (2007-2013 / ABD Doları)	68
Tablo 3.3. Türkiye'nin Sırbistan İle Olan Dış Ticaret İstatistikleri (2013-2018 / ABD Doları)	72
Tablo 3.4. Türkiye'nin Sırbistan'a Gerçekleştirdiği Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2002-2018 / Milyon ABD Doları)	73
Tablo 3.5. Sırbistan'ın Türkiye'ye Gerçekleştirdiği Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2002-2018 / Milyon ABD Doları)	74

KISALTMALAR LİSTESİ

AA	Anadolu Ajansı
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	Afet ve Acil durum Yönetimi Başkanlığı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK PARTİ	Adalet ve Kalkınma Partisi
BİO	Barış İçin Ortaklık Programı
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CEFTA	Orta Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması
DB	Dünya Bankası
DEEP	Defence Education Enhancement Programme (Savunma Eğitimi Geliştirme Programı)
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EAPC	Euro-Atlantic Partnership Council (Avrupa-Atlantik Ortaklığı Konseyi)
EYUCM	Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi
GDAÜ	Güneydoğu Avrupa Ülkeler İşbirliği Süreci
IFOR	Implementation Force (Uygulama Gücü)
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
ISS	Institute for Standardization of Serbia (Sırbistan Standardizasyon Enstitüsü)
IPAPs	Individual Partnership Actions Plans (Bireysel Ortaklık Eylem Planları)
İİT	İslam İşbirliği Teşkilatı
İSEDAK	İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi
KDK	Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KEK	Karma Ekonomik Komitesi
KFOR	Kosovo Force (Kosova Gücü)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OGSP	Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası

PARP	Planning and Review Process (Planlama ve Gözden Geçirme Süreci)
RAS	Razvojna Agencija Srbije (Sırbistan Kalkınma Ajansı)
SAA	Stabilization and Association Agreement (İstikrar ve Ortaklık Anlaşması)
SFOR	Stabilization Force (İstikrar Gücü)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TANAP	Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı)
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDK	Türk Dil Kurumu
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSE	Türk Standartları Enstitüsü
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UAD	Uluslararası Adalet Divanı
UÇK	Ushhtria Clirimtare e Kosoves (Kosova Kurtuluş Ordusu)
UNPROFOR	United Nation Protection Force (Birleşmiş Milletler Koruma Gücü)
YEE	Yunus Emre Enstitüsü
YEV	Yunus Emre Vakfı
YFC	Yugoslavya Federal Cumhuriyeti
YSFC	Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti
YTB	Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

ÖZET

Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi dış politikası inşa edilirken, Balkanların istikrarı ve güvenliğinin sağlanmasında Türkiye'ye önemli sorumluluğun düştüğü belirtilmiştir. Bu amacın gerçekleştirilmesi ise Türkiye'nin Sırbistan ile kuracağı ilişkilerle doğrudan etkili olmuştur. Sırbistan'ın bu doğrultuda önemi dış politika uygulayıcıları tarafından sürekli olarak vurgulanmıştır. Sırbistan da bölgesel güç unsuru olarak Türkiye ile ilişkilere özel önem atfetmektedir. 2000'li yıllardan sonra karşılıklı olarak iki ülke ilişkilerin geliştirilmesi ve derinleştirilmesinden yana bir tutum izlemişlerdir. Türkiye ve Sırbistan siyasi ilişkileri belli bir zemine kavuşturduktan sonra stratejik ortaklık hedefi fikrini ortaya atmıştır. Bu hedefin sağlanması ve sürdürülmesi için de siyasi ilişkilerin yanı sıra ekonomik ve askeri ilişkilerin geliştirilmesi de gündeme gelmiştir. Ak Parti dönemi boyunca stratejik ortak olarak iki ülkenin ilişkilerde belli bir seviyeye geldiği, hatta zamanla bu hedeflerin sağlanarak yeni hedeflerin belirlendiği görülmüştür.

Tez çalışmasının esas kapsamı Ak Parti döneminde ikili ilişkilerin seyri ve gelişimi üzerine olmuştur. Stratejik ortak olarak iki ülkenin zaman içerisinde elde ettiği kazanımlar sadece ikili düzeyde kalmamış, aynı zamanda da Balkanlara yansımıştır. Bu etkiyi siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler çerçevesinde hem ülke hem de bölge bazlı görmek mümkün olmuştur. İki ülkenin bu bağlamda elde ettiği başarılarından en önemlisi ise tez çalışmasında da cevabı aranmış olan Türkiye, Sırbistan ve Bosna-Hersek arasında oluşturulan üçlü danışma mekanizmaları ve bu mekanizmaların getirileridir.

Çalışmada ikili ilişkilerin tarihi seyri geçmişten günümüze kronolojik bir sıralama ile aktarılırken, özellikle iki ülkenin dış politika anlayışları ve yöntemleri üzerinde durulmuştur. 2000'li yıllar sonrası iki ülkenin de dış politikada yaşadığı değişimin, Türkiye-Sırbistan ilişkilerine etkileri, iki ülkenin belirlemiş olduğu hedefler ve elde edilen çıktılar birlikte değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Sırbistan İkili İlişkileri, Stratejik Ortaklık, Üçlü Danışma Mekanizmaları, Yumuşak Güç, Kamu Diplomasisi.

SUMMARY

TURKEY-SERBIA RELATIONS DURING JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY ERA

It was stated that Turkey had a significant responsibility on providing stability and security of the Balkans while the Justice and Development Party period foreign policy was being built. The realization of this objective was directly through the relations between Turkey and Serbia. The importance of Serbia in this direction is highlighted many times by foreign policy implementers. Serbia gives relations with Turkey particular importance as a regional power factor as well. After 2000s, the two countries maintained an attitude towards improving and deepening the relationship. After the political relations between Turkey and Serbia have reached a certain point, the idea of strategic partnership has been introduced. In order to realize and maintain this objective, improving economic and military relations as well as the political relations is also brought to the agenda. During the Justice and Development Party period, it was seen that the two countries have achieved a certain level on strategic relations; moreover, these objectives have been accomplished and new ones are determined.

The main scope of the dissertation study is the process and development of the bilateral relations during the Justice and Development Party period. Strategically, the accomplishments of both countries are not only on bilateral level but they also reflected on the Balkans. This effect can be seen both on country and region basis as part of political, economic and military relations. The most important one of these accomplishments in this regard are the trilateral consultation mechanisms between Turkey, Serbia and Bosnia-Herzegovina and the gaining of these mechanisms, which are examined in the dissertation study.

In the study, focus was especially on the foreign policy understandings and methods of two countries while the process of the bilateral relations is conveyed chronologically. The effect of the change that both countries have experienced in their foreign policies after 2000s to the relations between Turkey and Serbia, has been evaluated together with the objectives and outcomes.

Keywords: Turkey - Serbia Bilateral Relations, Strategic Partnership, Trilateral Consultation Mechanisms, Soft Power, Public Diplomacy.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Türkiye ve Sırbistan'ın ikili olarak ilişkilerin mevcut durumu, gelişimi ve Balkanlara yönelik yansımaları üzerinde durulmaya çalışılmıştır. İkili ilişkilerin tarihsel seyri aktarıldıktan sonra, iki ülkenin bu dönemde uygulamaya koyduğu dış politika ifade edilmeye çalışılmış, Türkiye ve Sırbistan'ın siyasi, ekonomik ve askeri ilişkileri ortaya konulmak istenmiştir.

Tez çalışmasının planlanmasından yürütülmesi ve nihayete erdirilmesinde ilgi ve destekleri esirgemeyen, çalışma ile ilgili yönlendirmelerin yapılmasında büyük emekleri bulunan Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZTÜRK'e teşekkürü bir borç addederim. Yine çalışma ile ilgili desteklerini esirgemeyen Arş. Gör. Mustafa ÇAKIR ve dostlarıma teşekkürlerimi sunarım. Eğitim hayatım boyunca emeklerini üzerimden eksik etmeyen babam Adem YÜKSEL, annem Zehra Yüksel ve kardeşim M. Bilal YÜKSEL'e sonsuz şükranlarımı ve ayrıca göstermiş olduğu sabır ve alakadan dolayı değerli eşim Müzeyyengül YÜKSEL'e şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

Balkanlar sahip olduğu jeostratejik konumu nedeniyle tarihsel olarak çeşitli devletlerin/toplulukların ilgisine mazhar olmuş bir coğrafyadır. Birçok topluluğa ev sahipliği yapmış bu coğrafya aynı zamanda büyük çatışmaların yaşandığı bir bölgedir. Balkanlar Avrupa ile Asya arasında geçiş noktası olma özelliğine de sahiptir. Balkanların kalbi diyebileceğimiz, Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan bir noktada Sırbistan karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde ele alındığında Balkanların güvenliği ve istikrarının devamı, Sırbistan'ın pozisyonu ile doğrudan ilişkili olmuştur. Türkiye tarihi ve kültürel bağları nedeniyle Balkanlara her zaman özel bir önem atfetmiştir. Bu doğrultuda gerek geçmişin mirası gerekse de gözetilen dengeler özellikle de 2000'li yıllardan sonra Türk dış politikası açısından Balkanların istikrarı ve refahı için Sırbistan önemli bir ülke konumuna erişmiştir. Öyle ki dış politika uygulayıcıları bu dönemde Sırbistan'ın sahip olduğu önemi sürekli vurgular hale gelmiştir. Bu önemin tezahürü olarak Sırbistan ile geliştirilmeye çalışılan ilişkiler bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Türk dış politikasının değişime uğradığı bir dönemde, Balkanlar ve özellikle de Sırbistan ile ilişkilerde Türkiye hassasiyet ve iyi ilişkilerin teminini üst düzeyde tutmuştur. Buna rağmen akademik anlamda yapılan çalışmalar dikkate alındığında bu denli dış politika temelli ve ülke bazlı yürütülmeye çalışılan projelerin fazla olmaması bu tezin hayata geçmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca Sırbistan üzerine yapılan çalışmaların sayısı da oldukça yetersiz konumdadır. Bu çalışmada görülen bu ihtiyacın giderilmesi, en azından dış politika çalışmalarında çeşitlilik sağlanmasının temennisi gözetilmiştir. Tez çalışmaları yürütülürken özellikle bölümler itibariyle farklı kaynaklardan yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu çalışmada Türkçe ve İngilizce kaynaklar üzerinden inceleme yapılmıştır. Ne yazık ki Sırpça kaynakların araştırılması yapılamamıştır. Tabii bu durum çalışmayı daha iyi bir noktaya getirmekten alıkoyan bir durumdur. Ancak yine de bölümler itibariyle bakıldığında Sırbistan kaynaklarının İngilizce olan bölümlerinden yararlanılmıştır.

Türkiye ve Sırbistan ikili ilişkilerini değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ikili ilişkilerin tarihsel gelişimi 2000'li yıllara kadar aktarılmıştır. Özellikle incelenen dönem, bölge ve dış politika anlayışı dikkate alındığında yumuşak güce dayalı kamu diplomasisi kavramları öne çıkarılmıştır. Bölgesel liderlik ve aktif dış politika kavramlarının karşılığı olarak Sırbistan ile iyi ilişkilerin temini için devlet/toplum/bireyler nezdinde bu güç unsurundan yararlanarak politikalar belirlenmiştir.

Balkanlar sahip olduğu coğrafya itibariyle çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Sırbistan özellikle Bizans döneminde etkisini arttırmaya başladığı ve Bizans'a yöneldiği

dönemlerde Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı Devleti de Balkanlara yönelik fetih hareketlerine başladığında bu karşılaşma zaman zaman çatışma ihtimalini ortaya çıkarsa da zaman zaman yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Sırpların Balkanlarda gerilemeye başladığı dönemlerde Osmanlı Devleti fetihlerle yükselmeye başlamıştır. Zamanla Osmanlı Devletine bağlı olarak hareket etmeye başlayan Sırbistan, büyük güç odakları arasında denge politikası yürütmüştür. İstanbul'un fethi ve sonrasında Balkanlarda girilen fetihler ve daha sonrasında da Belgrad'ın fethi ile Sırbistan, Osmanlı Devletine bağlı bir sancak haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uyguladığı politikalar sonucu Sırp toplumu siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda Türklerden etkilenecek Osmanlı yaşam biçimini benimsemiştir. Osmanlı Devleti'nde baş gösteren sorunlar, toprak kayıpları ve Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımının da etkisi ile Osmanlı Devleti'ndeki topluluklar isyan hareketine başlamıştır. Bunlardan ilk isyan hareketine başlayan toplum ise Sırbistan'dır. Aslında Sırbistan'da baş gösteren bu durum Osmanlı Devleti'nin Belgrad'da iç uygulamalarına dayansa da zamanla milliyetçilik akımının da etkisi ile farklı bir konuma ulaşmıştır. Fransa, Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının gözettiği politikalar ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum dikkate alındığında Sırbistan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası bağımsızlığına kavuşmuştur. Balkan savaşları sonrası da Osmanlı Devleti Balkanlardaki topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmiş, Sırbistan ise yoluna Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı olarak devam etmiştir. Sırbistan tarihi olarak amaçladığı Güney Slav Birliğine böylece ulaşmış oluyordu. 1929'da yaşanan ekonomik kriz, güvenlik tehditleri ve yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nın emareleri Balkan Birliği fikrinin gelişmesini sağlamıştır. Aynı yıl Krallık Yugoslavya olarak ilan edilmiştir. Birlik fikrinin ortaya çıkmasının etkisi ile de Türkiye ve Yugoslavya arasında iyi ilişkilerin tanzim edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bir dostluk anlaşması da imzalanmıştır. Ayrıca Balkan devletleri arasında konferanslar düzenlenmiş, 1934 yılında Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'nın imzaladığı bir Antant ile güvenlik noktasında ortak hareket amaçlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi ile her ne kadar Antant önemini yitirse de, İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin yaklaşımları Balkanlarda tekrardan Birlik ve yakınlaşma fikrini ortaya çıkarmıştır. Türkiye ve Yugoslavya arasında tekrardan siyasi ve ekonomik yakınlaşma başlarken, 1953 yılında Türkiye-Yugoslavya-Yunanistan arasında dostluk anlaşması imzalanmış, daha sonra bu durum 1954 yılında İttifak anlaşmasına dönüşmüş ve böylece SSCB'nin Balkanlara yönelik toprak talepleri karşısında Balkan Paktı kurulmuştur. Ancak SSCB'nin değişen politikaları ve Kıbrıs meselesinin ortaya çıkması ile zamanla Pakt önemini yitirmiştir. Ayrıca Yugoslavya Kıbrıs konusunda Yunanistan'ın yanında yer almıştır. Türkiye ise Kıbrıs sorununda yalnız kalmamak adına, uluslararası ilişkilerde yumuşama

döneminin de etkisi ile Bağlantısızlık Hareketine üye ülkeler ve diğer devletlerle ilişki kurma yoluna giderek çok yönlü dış politikayı uygulamaya almıştır. Bu dönemde Balkan devletleri ve Yugoslavya ile karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilerek ilişkilerin devamı sağlanmıştır. 1980'li yıllarda J. Tito'nun ölümü sonrası Yugoslavya'da belirgin değişiklikler baş göstermiştir. Bir kere ekonomik olarak zor günler yaşanan Yugoslavya aynı zamanda milliyetçilik hareketlerinin tekrardan körüklendiği bir dönemi yaşamak zorunda kalmıştır. Üstelik SSCB'nin yıkılması ile de Balkanları ve Yugoslavya'yı etkileyerek reform taleplerini ortaya çıkarmıştır. Özellikle 1985 yılında sonra Yugoslavya içerisindeki Sırp'ların bu dönemde giriştiği hareketler Yugoslavya'da bağımsızlık bildirimleri ve iç savaş sürecinin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünden bir yana tutum sergilese de, ABD ve AB'nin izlemiş olduğu politikalar sonucu Yugoslavya'dan bağımsızlıklarını ilan eden devletleri tanımak yoluyla değişmiş bulunuyordu. Özellikle Bosna içerisindeki Sırp unsurlarının etkisi ile Yugoslavya'dan ayrılma süreci iç savaşa dönüşmüştür. Türkiye bu dönemde ABD ve AB eksenli ve Türk-Müslüman unsurlar da göz önünde bulundurarak Bosna'yı desteklemiştir. BM ve NATO çerçevesinde barış gücü misyonlarına da katılarak aktif olarak Bosna'da yaşanan olaylara müdahil olmuştur. 1995'te Dayton Barışı ile çözüme kavuşturulan iç savaş sonlanmış, Türkiye ile Yugoslavya tekrar ilişkilerini devam ettirme yoluna gitmiştir. Ancak çok fazla zaman geçmemesine rağmen 1997 yılında Kosova'da yaşanan süreç aynen Bosna savaşında olduğu gibi bir sürecin yaşanmasına sebep olmuştur. Türkiye konumunu tekrardan BM ve NATO ekseninde belirlemiştir. 2000 yılında Yugoslavya'da yaşanan iktidar değişimi sonrası ise normalleşme süreci başlatan Yugoslavya BM ve AB çizgisinde gerekli reform hareketlerine başlamıştır. Böylece Türkiye ile daha iyi ilişkilerin tesisi noktasında önemli bir eşik geçilmiştir.

İkinci bölümde ise teorik çerçeve ile birlikte Türkiye ve Sırbistan'ın incelenen dönem itibarıyla dış politika anlayışları üzerinde durulmaya çalışılmıştır. İlk olarak Ak Parti dönemi dış politika anlayışı ve yeni dış politika kavramları aktarılmıştır. Tarihsel miras olarak geçmişten günümüze etki altında bulundurulmuş coğrafyalarda Türkiye'nin ve dış politika anlayışının var olması gerektiği dönemin en önemli kavramlarından biri olmuştur. Bu doğrultuda Balkanlarla iyi ilişkilerin tanzim edilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Böylece Türkiye'nin etkin bir güç olarak merkezi ülke konumuna ulaşması hedeflenmiştir. Diplomasi, kültür, diyalog, işbirliği, karşılıklı ekonomik bağımlılık gibi yumuşak güç unsurları ile ikna sürecinin kullanılması marifetiyle dış politika şekillendirilmiştir. Balkanlarda ve özellikle Sırbistan ile olan ilişkilerde önemli kurum ve kuruluşlar yumuşak güç unsurları olarak kamu diplomasisi faaliyetlerini yürütmüştür. Bu bağlamda Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK), Yunus Emre Vakfı (YEV),

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Anadolu Ajansı (AA) ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) aracılığıyla Sırbistan'da çeşitli projeler yürütülmektedir. TİKA eğitim, kültür, sağlık, altyapı, tarım ve hayvancılık konularında Sırbistan toplumu ile etkileşim halindedir. Bu doğrultuda birçok proje yürütülmektedir. KDK Sırbistan kamuoyunu doğru bilgilendirme misyonunu vazife edinirken, YEV kültürel faaliyetlerini sürdürmekte, YTB ise akraba topluluklar ve gönüllü elçiler aracılığıyla Türk-Sırp ilişkilerine katkı sunmaktadır. Tabi bu çalışmanın yazıldığı dönem dikkate alındığında bahsi geçen kurum ve kuruluşların yapısı Türkiye'nin geçmiş olduğu Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile çeşitli farklılıklara uğrasa da faaliyetlerine devam etmektedir. Türkiye Balkanlarda yürüttüğü dış politikasını siyasi ve ekonomik unsurların yanı sıra belirtilen yumuşak güç unsurları ile desteklemektedir. Balkan devletlerinin tümünde ticaret müşavirlikleri açan Türkiye, ticaret istatistikleri incelendiğinde bu dönem zarfında bütün ülkelerle ilişkilerini geliştirdiğini söylemek mümkün olacaktır. Aynı zamanda Türkiye Balkanlara kalkınma yardımları ile destekte bulunmaktadır. Sırbistan ise bu bağlamda en önemli paydaşlardan biri konumundadır. Sırbistan da Türkiye gibi 2000'ler sonrası dış politikada değişim yaşamış bir ülkedir. Bu doğrultuda Sırbistan AB ile bütünleşmesini en önemli dış politika olarak belirlemiştir. Dış politikada bir diğer önemli konu ise Kosova'nın uluslararası arenada tanınmasının önüne geçmek olarak belirlenmiştir. AB ise Sırbistan'a üyelik için Kosova ile ilişkilerin normalleşmesini ön şart olarak belirlemiştir. Bu bağlamda Sırbistan belli sınırlar çerçevesinde Kosova ile normalleşmek adına birtakım adımlar atmıştır. Aynı zamanda Sırbistan tarihi bağları ve Ortodoks Slav olması hasebiyle Rusya ile de iyi ilişkiler kurma amacında olmuştur. Bunun dışında ABD ve Çin ile de ilişkilerini geliştirmekten yana tavır sergileyen Sırbistan, küresel güçler arasında denge siyasetini gözetmektedir. Sırbistan'a göre Türkiye ise bölgesel güçtür ve ilişkilerin kuvvetlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda stratejik ortaklık arayışı içerisinde Türkiye ile siyasi-ekonomik-askeri iyi ilişkilerin kurulması öncelikli olarak ele alınmıştır.

Son bölümde ise Ak Parti döneminde Türkiye ile Sırbistan arasındaki ikili ilişkiler siyasi, ekonomik ve askeri perspektiften kronolojik bir biçimde yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu dönem zarfında tekrar geliştirilmesi amaçlanan ekonomik ilişkiler için öncelikli olarak siyasi anlamda ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Karşılıklı ziyaretler bu manada önemli bir yer tutmaktadır. Böylece ikili ilişkilerin geliştirilmesi bir yandan sağlanırken ayrıca iki devlet arasında birçok konuda milletlerarası antlaşmalar yapılmıştır. İkili ilişkilerde iki ülkenin ilişkilerin geliştirilmesinin yanı sıra, AB üyeliği ve Kosova konusunda iki ülkenin beklentileri üzerine zaman zaman görüşmelerde bulunulmuştur. 2009 yılında Sırbistan iki ülkenin

ilişkilerinde hedefin stratejik ortaklık olduğunu belirtmiş, Türkiye bu hedeften duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. 2009 yılında Cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan Sırbistan ziyaretinde de stratejik ortak olan iki ülkeye birçok görevin düştüğü cumhurbaşkanları düzeyinde kabul görmüştür. Aynı zamanda bu ziyaret kapsamında Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek arasında üçlü danışma mekanizmaları kurulmuştur. Bu kapsamda ilerleyen dönemlerde Üçlü Balkan Zirveleri, Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantıları, Üçlü Ekonomi ve Ticaret Bakanları Toplantıları tertip edilmiştir. Kısa süre bu üçlü mekanizmalar işletilerek hem Sırbistan ve Bosna-Hersek arasında normalleşme sürecinin yaşanması hem de üç ülke arasında siyasi-ekonomik-askeri ilişkilerin geliştirilmesi sağlanmıştır. Normalleşme sürecinin bir tezahürü olarak Sırbistan Ulusal Meclisi 2010 yılında Srebrenica’da yaşanan olaylardan dolayı bir kınama ve özür bildirisi yayımlamıştır. Stratejik ortaklık hedefinin ortaya atılmasından sonra Türkiye ve Sırbistan arasındaki ilişkilerde bir gelişim sağlanmıştır. Karşılıklı ziyaretler artarken, çeşitli antlaşmalar imzalanmaya devam edilmiştir. Ayrıca üçlü danışma mekanizmaları işletilmeye devam edilmiş, böylece önemli kararların alınması sağlanmıştır. Tabii zaman zaman ilişkilerin ulusal veya uluslararası nitelikte görülen meselelerden dolayı negatif manada etkilendiği dönemler de olmuştur. Ancak belirlenmiş olan stratejik ortaklık hedefi ve geliştirilen iyi ilişkiler bu olumsuzlukların aşılması ile sonuçlanmıştır. 2017 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Sırbistan’a gerçekleştirdiği tarihi ziyaret vesilesiyle 16 adet antlaşma imzalanmıştır. Ayrıca Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi mekanizması oluşturulmasına karar verilmiştir. Özellikle son yıllarda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksander Vucic arasında hem ulusal düzeyde hem uluslararası arenada ikili görüşmelerin sıklığı bir hayli artmıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ise geçmişten günümüze önemli bir noktaya erişmiş durumdadır. Kriz ve savaş yıllarında bile iki ülke arasındaki ticari ilişkiler devam etmiştir. DEİK ve İş dünyası aracılığıyla iş forumları düzenlemesi ile iki ülke arasındaki ticari ilişkiler gelişim göstermiştir. Öyle ki üçlü mekanizmaların devreye girmesi ile bu forumlar üçlü olarak devam etmiş, hatta 2013 yılında Üçlü Ticaret Komitesi oluşturulmuştur. Ticaret Bakanlığı her ülkeye olan ekonomik ilişkiler konusunda doğru bilgiye erişim amacından dolayı Sırbistan hakkında önemli bilgilerin hazırlanıp, iş dünyasına aktarılmasını kendine rehber etmiş konumdadır. Özellikle ikili ekonomik ilişkilerin değinildiği bu bölümde Ticaret Bakanlığı ile Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Dünya Bankası, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Sırbistan Kalkınma Ajansı (RAS) gibi kuruluşların istatistiki verilerden yararlanma yoluna gidilmiştir. İkili ekonomik ilişkiler 2009 yılında Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalanması 2010 yılından itibaren daha iyi bir durumdadır. Ekonomik

ilişkilerde stratejik ortaklık kapsamında belirlenen hedefler 2017 itibariyle yakalanmış, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2017 yılında yaptığı ziyaret ile yeni hedefler belirlenmiştir. Bu dönem zarfında üçlü ticaret komitesi, Türkiye ve Sırbistan arasında oluşturulan KEK toplantıları, iş konseyleri ve tarım forumları düzenlenmiştir. Son olarak da bu bölümde iki ülke arasındaki askeri ilişkilere değinilmiştir. Özellikle Balkanların istikrarı ve güvenliği için Sırbistan'ın konumu ve güvenliğinin önemli olduğu Ak Parti döneminde sürekli vurgulanan bir konu olmuştur. Özellikle Bosna-Hersek ve Kosova konusunda Sırbistan'ın tutumu önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye AB ve NATO üzerinden ve Sırbistan ile stratejik ortak olmasından kaynaklı olarak politikalarını yönlendirmektedir. Türkiye AB üyeliği konusunda Sırbistan'ı desteklerken, AB ve NATO programlarında Sırbistan'ı görmekten memnuniyet duyduğunu her fırsatta dile getirmektedir. Türkiye ile Sırbistan arasında çeşitli alanlarda askeri antlaşmalar imzalanmış, aynı zamanda İkili Askeri İşbirliği Planları ve Savunma İşbirliği Programları aracılığıyla son yıllarda işbirliği süreçleri geliştirilmiştir. Ayrıca iki ülkenin ikili ilişkilerin analiz edilmesi noktasında Sırbistan'ın küresel güçlerle olan ilişkilerine de bu bölümde değinilmiştir. Böylece Türkiye ve Sırbistan arasında oluşturulan stratejik ortaklık anlayışının hedef ve sonuçları açısından değerlendirilmesinde, küresel güç olarak belirttiğimiz AB, ABD, Rusya ve Çin tarafından karşılığı irdelenmeye çalışılacaktır.

Çalışma süresince ikili ilişkiler kronolojik bir sırayla aktarılmaya çalışılmıştır. Bölümler itibariyle kitaplar, tezler, makaleler, bildirimler, internet kaynaklarından yararlanılmıştır. Ayrıca hem Türkiye'nin hem de Sırbistan'ın Dışişleri Bakanlığı internet sitelerinden, bunun dışında yine iki ülkenin kurum ve kuruluşların internet sitelerinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Çalışma kapsamında her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları, Büyükelçilikleri, çeşitli üniversiteler ve akademisyenlerle e-mail yoluyla yazışma yoluna gidilmiştir. Resmi kurumlar ulusal meseleler olması, iç hukukla alakalı süreçlerinden dolayı arşivlerden yararlanılamayacağını belirtmişlerdir. Akademisyenlerle yapılan yazışmalar sonucu çeşitli kaynakların listeleri paylaşılmıştır. Bunun dışında çalışmada yer alan istatistik veriler çeşitli veri tabanlarından derlenerek hazırlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİLİ İLİŞKİLERİN TARİHSEL ARKA PLANI

1.1. Tarihsel Olarak Türk-Sırp İlişkileri

1.1.1. Balkanlar

Türkiye ve Sırbistan'ın ikili ilişkilerine değinmeden önce, coğrafi ve tarihsel olarak Balkanları incelemekte fayda görülmektedir. “Balkan” kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Sarp ve ormanlık sıradağ”, “Sık ormanlarla kaplı dağ” ve “Sık ormanlık, çalılık, fundalık yer” gibi ifadelerle dile getirilmiştir.¹ Gerçekten de coğrafi olarak ele alındığında Dinar, Karpat, Balkan ve Rodop sıradağlarının çevrelediği bölge², Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan yarımada özelliğine sahip bir coğrafyadır.³ Balkanlar ya da Güneydoğu Avrupa⁴ fiziksel ve siyasal coğrafya açısından⁵ farklı görüşlerde yüzölçümlerine sahiptir. Buna göre fiziksel coğrafya bakımından 505 bin km²'lik, siyasal coğrafya bakımından ise 789 bin km²'lik bir alana sahiptir.⁶ Balkanlar Avrupa ile Asya arasında geçiş özelliğine sahip olması nedeniyle tarih boyunca devletler ve toplulukların ilgisine mazhar olmuş, siyasal coğrafyası itibariyle Batı ve Doğu açısından hem kontrol hem de tehdit noktası olarak görülmüştür. Hükümranlık ve klasik realizmin etkisi ile bölge tarih boyunca çatışmalarla ve savaşlarla karşı karşıya gelmiştir. Bölgeye hâkim olabilme hedefi, Balkanlar üzerinde çok milletli, dilli, dinli, kültürlü bir yapıya yol açmıştır. Eski Yunan, Roma, Bizans, Osmanlı, Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının getirdiği anlayış ile günümüzde Balkanlar çok kültürlü yapısını sürdürmektedir.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde Trakya bölgesi diye adlandırılan ve Balkan coğrafyası içinde ele alınan topraklar, Türkiye'nin yüzölçümünün yaklaşık yüzde üçüne karşılık gelmektedir.⁷ Ancak tarihsel olarak ele alındığında Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren Balkanlarda giriştiği fetih hareketleri ve oluşturduğu yapı itibariyle geçmişin bırakmış olduğu izler halen etkisini devam ettirmektedir. Günümüzde dahi Türkiye'nin Balkan ülkesi olarak kabul edilmesinin nedeni de tarihsel mirasın getirdiği anlayıştır. Balkan coğrafyasında Müslüman ve Türk varlığının mevcudiyeti dolayısıyla, bölgede yaşanan gelişmeleri takip etmek ve gerektiğinde adım atmak Türkiye'nin dış politikasının bir gereğidir. Bundan dolayı “Türkiye

¹ TDK,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.590af337a2f4d1.89580773, (erişim tarihi: 04.05.2017).

² Işık, 2011: 2.

³ Çelik, 2009: 3.

⁴ Güneydoğu Avrupa ifadesi de bu bölge için sıklıkla kullanılmaktadır.

⁵ Kaçmaz, 2013: 11.

⁶ Özey, 2013: 25.

⁷ Çelik, 2009: 7.

için Balkanlar” ve “Balkanlar için Türkiye” söylemi önemini geçmişten günümüze kadar korumuş ve halen de etkisini devam ettirmektedir.

Bölge ülkelerinden Sırbistan da Balkan coğrafyası içerisinde merkezi bir konuma sahip olmasının yanı sıra, Balkan coğrafyası içindeki Sırp nüfusu ve Ortodoks Slav kültürünün getirisi ile Balkanlarda etkili bir politika izlemeyi arzulamıştır. Tarihsel olarak bakıldığında Sırbistan bölge içerisinde mevcudiyetini sürdürmüş, bölge dışına coğrafi olarak ilerlememişse de⁸, izlediği politika ile zaman zaman uluslararası ilginin bölgeye çevrilmesine neden olan hamleler gerçekleştirmiştir.

1.1.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Öncesi Sırlar ve Türklerle İlişkileri

Balkanlar tarih boyunca çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Esas itibarıyla bölgeyi tamamen etkileyen eski Yunan, Roma, Bizans, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarıdır. Bölgenin büyük güçlerin etkisi altına alınmadan çeşitli dönemlerde istila hareketlerine uğrayarak, sosyal-ekonomik-kültürel yapısının çeşitlendiği görülmektedir. Balkanlarda en eski topluluğun İlliryalılar olduğu araştırmacıların ortak görüşüdür.⁹ Yine Trakyalılar, Grekler, Dorlar, Hunlar, Bulgar ve Avarların da çeşitli dönemlerde Balkanlara göç ve istila hareketlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Güney Slav halkları ise bölgeye beşinci ve altıncı yüzyıllarda gelmişlerdir.¹¹ Sırların da bulunduğu bu dönemde Balkanlarda Bizans, Avar ve Bulgar hâkimiyeti yedinci yüzyıldan itibaren etkisini devam ettirmiştir.¹² Slav halkları dokuzuncu yüzyılda Ortodoksluğu kabul etmiş¹³ ve buldukları bölgelerde kalıcı olmayı hedeflemişlerdir.

Sırlar sekizinci yüzyıldan on ikinci yüzyıla kadar Bizans ve Bulgar hâkimiyeti altında bulunmuştur.¹⁴ Bizans İmparatorluğu 1018 yılında Bulgarların bağımsızlığına son vermiş ve bölgede tek güç haline gelmiştir.¹⁵ Bu gelişme üzerine Sırlar daha elverişli bir konuma geçerek bu tarihten sonra küçük çapta iki devlet kurmuştur. Bunlar günümüzde Karadağ bölgesine karşılık gelen Zeta ve günümüzde batı Sırbistan olarak ifade edebileceğimiz Rascia devletleridir.¹⁶ Bu süreçten itibaren Sırlar 1. Stjepan Nemanja (1167-1196) önderliğinde, iki

⁸ Nasuhbeyoğlu, 2008: 4.

⁹ Işık, 2011: 4.

¹⁰ Pektaş, 2014: 8, Ayrıntılı bilgi için bkz. Beksaç, 2013: 47-73.

¹¹ Beylur, 2013: 22.

¹² Çelik, 2009: 112.

¹³ Nasuhbeyoğlu, 2008: 6.

¹⁴ Jelavich, 2013: 19.

¹⁵ Turp, 2013: 2.

¹⁶ Güveloğlu, 2009: 14 ve

http://www.ankara.mfa.gov.rs/serbiatext.php?subaction=showfull&id=1197024341&ucat=21&template=MeniENG&#disqus_thread (erişim tarihi: 05.05.2017).

devleti birleştirek topraklarını genişletmiştir.¹⁷ Karşılaştırma yapılabilmesi açısından bu dönem Sırp hanedanlığının yükselişe geçtiği bir dönem olarak ifade edilebilir. Nemanja döneminde kuzey Arnavutluk, Kosova'nın bir bölümü ve kuzey Makedonya Sırp kontrolüne geçmiştir. 1196 tarihinden sonra hanedanlığın başına Nemanja'nın oğlu 2. Stjepan geçmiş ve Haçlı Seferleri dolayısıyla Bizans'ın içinde bulunduğu durumdan da yararlanarak Kosova üzerindeki etkisini arttırmıştır.¹⁸

1282 yılında Stjepan Uros Milutin tahta çıkıncaya kadar, Sırp yöneticiler Balkanlarda statüyü korumaya yönelik politika izlemişlerdir.¹⁹ Milutin döneminde Üsküp, Draç ve Makedonya'nın birçok bölümü Sırp topraklarına katılmıştır.²⁰ 1321 yılında Milutin'in yerine oğlu Stjepan Uros Decanski geçmiştir. Bu dönemde ise evlilikler üzerinden hem Bulgar hem de Bizans üzerinde etkili olunmaya çalışılmış ve 1331 yılında Decanski'nin yerine Sırp Devleti'nin başına Stjepan Uros Dusan geçerek, Sırp Krallığı'nın (Despotluğu) en parlak dönemleri yaşanmıştır.²¹ Bu dönemde Sırp toprakları Ege Denizi'nden Adriyatik Denizi'ne ulaşmış, Dusan Sırp ve Yunan imparatoru unvanını kullanmıştır.²² 1341-1347 yılları arasında Bizans içerisindeki siyasi çekişmelere müdahalede bulunarak Epir, Arnavutluk ve Teselya Sırp hakimiyetine girmiştir.²³ Balkanlarda en etkili güç konumuna ulaşan Dusan, İstanbul'a (Konstantinopolis) yönelmeyi düşündüğünde karşına sadece Bizans değil, aynı zamanda Bizans'ın yardım isteğinde bulunduğu Osmanlı Devleti çıkmıştır.

1341 yılında Bizans İmparatoru 3. Andronikos'un ölümü ile Ioannes Kantakuzenos ve 5. Ioannes Palaiologos arasında taht mücadelesi yaşanmış²⁴, bu mücadeleden galip çıkma adına iki isim de bölgedeki diğer güçlerle ittifak arayışına girişmiştir. Palaiologos Sırp Dusan'dan yardım alırken, Kantakuzenos önce Aydın Emiri Umur Bey sonra da Osmanlı Sultanı Orhan Bey'den yardım almıştır.²⁵ Edirne'yi ele geçirmek için Orhan Bey'den yardım isteyen Kantakuzenos, karşısında Palaiologos ve yardım isteğinde bulunduğu Sırp ve Yunan Kralı Dusan yer almıştır.²⁶ 1352 yılında Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa komutasındaki on bin süvariden oluşan askeri birlik Kantakuzenos adına savaşarak Edirne'nin alınması yol açarak,

¹⁷ Turp, 2013: 2; Güveloğlu, 2009: 14.

¹⁸ Pektaş, 2014: 14.

¹⁹

http://www.ankara.mfa.gov.rs/serbiatext.php?subaction=showfull&id=1197024341&ucat=21&template=MeniENG&#disqus_thread (erişim tarihi. 05.05.2017).

²⁰ Kayapınar ve Kayapınar, 2013: 133.

²¹ Pektaş, 2014: 14; Kayapınar ve Kayapınar, 2013: 134.

²² Çelik, 2009: 282.

²³ Kayapınar ve Kayapınar, 2013: 134.

²⁴ Pektaş, 2014: 22.

²⁵ Kayapınar ve Kayapınar, 2013: 137.

²⁶ Çelik, 2009: 285.

Kantakuzenos'un taht mücadelesinden galip çıkmasına ve imparator olmasına katkı sağlamıştır.²⁷ Edirne'nin alınmasından dolayı 1352 yılında Çimpi Kalesi Osmanlı Devleti'ne hediye edilmiş²⁸, 1354 yılında da Gelibolu Süleyman Paşa tarafından ele geçirilerek²⁹ Trakya ve Balkanlar üzerine Osmanlı fetih hareketlerine girişilmiştir.

1.1.3. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Sırbistan

Osmanlı Devleti ile Sırp Krallığı'nın ilk temas noktası İstanbul'u ele geçirmek isteyen Dusan'ın anlaşma umuduyla Orhan Bey'e gönderdiği heyet ile kurulmuştur.³⁰ Ancak Orhan Bey Bizans içindeki çekişmelerden yararlanmak için Sırplarla ortaklığı kabul etmemiştir. Daha sonraki gelişmeler ise Sırp Krallığı'nın Dusan sonrası dağılma sürecine girerken, Orhan Bey sonrası Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Sırp'lardan sonra hakim güç olmasına ve fetih hareketlerinin hızlanmasına yol açmıştır.

1. Murad döneminde 1361'de Edirne'nin Osmanlı Devleti tarafından fethi ve devletin merkezinin olması³¹, işte bu hızlandırıcı etkiyi oluşturmuştur. Osmanlı Devleti ilk olarak Sırp Krallığı'nın elinde bulundurduğu Makedonya, Bulgaristan topraklarına doğru yönelmiştir. Bizans İmparatorluğu ve diğer Balkan devletleri/toplulukları için yeni tehdit unsuru Osmanlı devleti olmuştur. 1363 yılında yapılan Sırp Sındığı Savaşı ile Filibe alınarak Balkanlarda yeni yerler fethedilmiştir.³² 1371 yılında meydana gelen Çirmen Savaşı'nda Sırp kuvvetleri yenilgiye uğratarak Bulgaristan, Makedonya ve Güney Sırbistan Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.³³ Bu tarihten itibaren Kareferya, Sofya, Niş, Manastır, Görice, Ohri, Debre, Plevne, Zıştovi, Ruscuk, Silistre gibi noktalar Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.³⁴

Osmanlı ilerleyişini durdurmak ve Balkanlarda kaybedilen toprakları geri almak isteyen Sırp'lar, Prens Lazar Hrebeljanovic önderliğinde birleşmiş (Bosna-Hırvat-Arnavut), ancak Kosova'da yapılan savaşta Osmanlı tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmıştır.³⁵ Böylece Sırp'lar Osmanlı egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır. 1389 yılında yapılan bu savaş Sırp'lar açısından büyük bir öneme sahiptir. Sırp'lar Kosova savaşını büyük felaket (catastrophic) olarak

²⁷ Beylur, 2013: 22.

²⁸ Pektaş, 2014: 22.

²⁹ Çelik, 2009: 289.

³⁰ İnbaşı, 2013: 285.

³¹ Nasuhbeyoğlu, 2008: 9.

³² Turp, 2013: 3.

³³ Nasuhbeyoğlu, 2008: 9.

³⁴ Çelik, 2009: 294.

³⁵ İnbaşı, 2013: 286.

tanımlarken, yüzyıllar boyunca bu savaş moral unsur olarak kullanılmıştır.³⁶ 1. Murad savaşın yapıldığı meydanı dolaşırken, Milos Obilic adlı bir Sırp tarafından öldürülmüştür.³⁷

Daha sonra tahta Yıldırım Bayezid geçmiş, 1390 sonrası Rumeli'ye doğru fetih hareketleri artmıştır. 1392'de Üsküp fethedilirken, 1393 yılında Bulgaristan tamamen Osmanlı Devleti'ne katılmış ve Sırp Kralı Stjepan Lazarevic Osmanlı Devleti'ne tekrar bağlı hale gelmiştir.³⁸ Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin ilerleyişini durdurmak isteyen Macar Kralı Sigismund, Papa'nın da yardımını alarak büyük bir Haçlı Ordusu kurmuş (Fransız, Alman, Çek, Macar, Bulgar, Venedik), ancak 1396 yılında Niğbolu Savaşı'nda Osmanlı Devleti tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmış³⁹ ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki gücü daha da perçinlenmiştir. Bu savaşın Osmanlı (Türk)-Sırp ilişkileri açısından önemi ise neredeyse bütün Avrupa'nın birleştiği bir savaşta, Sırp Kral Lazarevic'in Osmanlı Devleti yanında savaşa katılmasıdır. Hatta Sırp Kralı'nın bağlılığı 1402 yılında Moğol Timur'a (Türk Komutan) karşı yapılan Ankara Savaşı'nda da karşımıza çıkmaktadır. Savaş esnasında Timur'un galip geleceğini öngören Lazarevic, Yıldırım Bayezid'e çekilmesini önermiş, Bayezid ise kabul etmemiştir ve Lazarevic bunun üzerine Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'ı Bursa'ya getirerek hayatını kurtarmıştır.⁴⁰

Ankara Savaşı sonrası Anadolu'da Osmanlı Devleti tarafından tesis edilen birlik bozulmuş ve Osmanlı taht mücadelesi içine girerek duraklama yaşamıştır. Ankara Savaşı sonrası Balkanlarda kazanılan topraklarda çok fazla değişim olmasa da⁴¹, Osmanlı Devleti'nin kurduğu yapı sarsılmıştır. Örneğin Sırp Kral Lazarevic 1403 yılında Macar vasallığını kabul etmiş ve bunun karşılığı olarak Belgrad Sırbistan'a bırakılmıştır. Ancak daha sonraki gelişmelere bakıldığında Lazarevic'in Sırbistan içinde kendi konumu sağlamlaştırma adına tekrar Osmanlı Devleti ile anlaşığı görülmektedir. Musa Çelebi karşısında Çelebi Mehmet'i destekleyerek, Çelebi Mehmet'in Osmanlı tahtına çıkmasına katkısı olmuş (1413) ve Çelebi Mehmet'te Lazarevic'e yardımları gereği Sırbistan'a Srebrenica ve Niş bölgesini bırakmıştır.⁴² Sırp Kralı Lazarevic gelişmeleri yakından takip edebildiği için hem diplomatik hem de doğru zamanda doğru adımlar atarak, Macar ve Osmanlı yanlısı politikalar izlemiştir. Çelebi

³⁶ Öyle ki Kosova Savaşı'nın 600. yıldönümü olan 1989 yılında Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Milosevic savaşın yapıldığı meydana konuşma yaparak Sırp milliyetçiliğini radikal seviyelere ulaştırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, 2011: 122.

³⁷ Hatta bu olay bile Sırp'lar açısından moral unsur olarak kullanılmaktadır; İnbaşı, 2013: 286-287.

³⁸ Çelik, 2009: 295.

³⁹ Turp, 2013: 3.

⁴⁰ Türkmen, 2013: 453-454.

⁴¹ Çelik, 2009: 300.

⁴² Türkmen, 2013: 454-455.

Mehmet'in tahta geçmesiyle Osmanlı Devleti toparlanma sürecine girmiş, Balkanlarda fetihlere ise ancak 2. Murad döneminde devam edilmiştir.

2. Murad döneminde Balkanlara yönelik ilerlemelerin devamı noktasında Sırbistan üzerinde baskı kurulmaya çalışılmıştır.⁴³ Özellikle bu baskının oluşturulmasında Türk ve Müslümanların Balkanlara yerleştirme gayesi (İskân) ve artan Macar tehdidi etkili olmuştur. 1439 yılında Belgrad yakınlarındaki Semendire 2. Murad tarafından ele geçirilirken, Belgrad alınamamış, ancak Sırp Despotluğu ortadan kaldırılmıştır. 1443 yılında Balkanlarda tekrar Haçlı Ordusu oluşturularak Osmanlı Devleti üzerine harekâta geçilmiş, Macar liderliğindeki ordu Niş ve Sofya'yı almış, ayrıca Sırp Despotluğu yeniden kurulmuştur.⁴⁴ 1444 Varna Savaşı ve 1448 2. Kosova Savaşı ile Haçlı Ordusu tekrar kurularak, Osmanlı Devletini Balkanlardan tamamen çıkarılmak istense de, yapılan savaşlar neticesinde 2. Murad önderliğinde Osmanlı Devleti Balkanlardaki konumunu perçinlemiş ve Balkanlardaki en önemli güç haline gelmiştir.⁴⁵

1451 yılında 2. Murad'ın ölümü üzerine tahta çıkan 2. Mehmet'in en önemli hedefi İstanbul'u fethederek, Osmanlı toprakları arasındaki bütünlüğü oluşturmak ve Bizans İmparatorluğuna son vermek olmuştur. 1453 yılında hedefine ulaşan Fatih Sultan Mehmet, Macarlarla işbirliği içinde olan Sırp Despotluğunun girişimlerine vâkıf olarak 1454 yılında Sırbistan'a savaş açmıştır. Yapılan seferler neticesinde Sırp Despotluğuna ait kaleler Osmanlı Devleti tarafından alınmış, Sırlara ağır vergiler yüklenmiştir.⁴⁶ Sırbistan'a yönelik seferlerde 1456 yılında Fatih Belgrad'ı kuşatmış, ancak başarılı olamamıştır.⁴⁷ 1459 yılında Sırbistan (Belgrad Macarlara ait olmak üzere) Osmanlı Devletine geçmiş ve Semendire Sancağı halini almıştır. Fatih daha sonra Balkan coğrafyasında seferlerini arttırmış ve Mora, Arnavutluk, Eflak, Bogdan gibi noktaları ele geçirmiştir.⁴⁸ 1463 yılında Bosna alınırken, Hersek'in tamamen alınması 1482'ye bulacak⁴⁹ ve 1478'de de Karadağ ele geçirilecektir.⁵⁰ 2. Bayezid döneminde de yine Bogdan, Lehistan üzerini seferler düzenlenmiş⁵¹ ve Macaristan ile Balkanlarda güç mücadelesine devam edilmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkması (1520) ile fetih hareketleri artmış, Balkanlarda girişilen faaliyetler Avrupa siyasetini etkileyen bir konuma ulaşmıştır. Daha önce

⁴³ Turan, 2012: 34.

⁴⁴ Çelik, 2009: 301.

⁴⁵ Pektaş, 2014: 23.

⁴⁶ Doğru, 2013: 298.

⁴⁷ Çelik, 2009: 304.

⁴⁸ Doğru, 2013: 299-302.

⁴⁹ Nasuhbeyoğlu, 2008: 9.

⁵⁰ Yalın, 2012: 29.

⁵¹ Doğru, 2013: 304-305.

alınamayan Belgrad üzerine 1521’de sefere çıkılarak⁵², hem Macaristan’ın kontrol altına alınması hem de Avrupa siyasetini belirleme amacı sağlanmak istenmiştir. 1521’de Belgrad’ın alınması ile Osmanlı Devleti Avrupa’ya yapılacak seferlerde stratejik bir noktayı ele geçirmiştir.⁵³ Osmanlı ordusunun güzergâhında kavşak nokta olma özelliğine sahip olmuştur. Öyle ki günümüzde dahi Belgrad Avrupa ve Asya arasında siyasi, ekonomik-ticari-enerji hatlarının kavşak noktasıdır.

1.1.4. Osmanlı Yönetimi Altında Sırp İsyanı

Osmanlı Devletinin Belgrad’a hâkim olmasıyla Sırbistan toplumunda önemli değişiklikler olmuştur. Değişikliklerin kaynağı Osmanlı yönetim anlayışının, Sırbistan’a uygulanmasında karşımıza çıkmaktadır. Millet Sistemi⁵⁴ olarak ifade edilen halkın Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar diye ayrılması bütün Osmanlı coğrafyasında geçerli bir unsurdur. Devlet bünyesinde farklı dinlere tabi toplulukların olması Osmanlı Devleti açısından millet unsurunu genişletmiştir. Osmanlı Devletinin fethettiği topraklara kolayca yerleşebilmesinin sebebi uygulanan İskan ve İstimalet⁵⁵ politikaları neticesinde olmuştur.

Sırbistan’da da aynı yönetim anlayışı tesis edilerek, yönetim ve sosyal anlayışta etkileşim meydana gelmiştir.⁵⁶ Özellikle Belgrad’ın alınmasından itibaren bu stratejik nokta hem askeri hem de ekonomik-ticari açıdan önemini arttırmıştır. Sosyal kent yaşamı da Osmanlı Devleti çizgisinde başta Belgrad olmak üzere diğer Sırp şehirlerini de etkilemiştir. Mimari, dil, kültür, gelenek ve anlayışların Sırp toplumu tarafından benimsenmesi uygulanan politikaların eseridir. Osmanlı Devleti anlayışında ve bu politika uygulayıcılarında sorunların ortaya çıkması ile Sırp da yaşayışlarını Avrupa nezdinde değiştirme çabalarına girmiştir. Fetih hareketlerinin durması ve toprak kayıpların yaşanması⁵⁷, siyasal-sosyal-ekonomik anlayışın

⁵² Kurtaran, 2015: 1638.

⁵³ Doğru, 2013: 306.

⁵⁴ Müslüman olmayan unsurların dini anlayışlarında cemaat liderlerine bağlı olabilmeleri ve yaşadığı sorunları kendi cemaatleri içinde çözüme kavuşturulması anlaşılabilir. Dini yaşamlarında özgür, yönetsel olarak Osmanlı Devletine ve Padişaha bağlılığı ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taştan, 2013: 410-414.

⁵⁵ Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda giriştiği fetih hareketleri nedeniyle gayrimüslim tebaasını gözeterek uygulamış olduğu hoşgörü politikası. Ayrıntılı bilgi için bkz., İnalıc, 2012:1-10, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/66/1680/17908.pdf>, (erişim tarihi: 02.05.2019).

⁵⁶ Toplumun asker-halk olarak ayrılması ve Sırp sipahilerinin oluşturulması, tımar sistemin uygulamaya geçirilmesi, devşirme sistemi ile önemli yöneticiler yetiştirilerek Osmanlı Devletine hizmet etmesi vergi sisteminin Sancakbeyi ve dayılar tarafından toplanması gibi uygulamalar söz konusudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Miljković ve Strugarević, 2015: 3-17.

⁵⁷ 1718 Pasarofça Antlaşması ile bir dönem Osmanlı Devleti Belgrad kalesinin düşmesiyle Semendire Sancağını Avusturya’ya bırakmıştır. 1739 yılında ise Belgrad yeniden Osmanlı Devleti tarafından geri alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Afyoncu, 2013: 349-350.

yeni bir boyut kazanması ve bu değişime Osmanlı Devletinin ayak uydurmasında yaşanan sorunlar nedeniyle Sırp toplumu farklı arayışlar içine girmiştir.

Osmanlı Devletinin Balkanlarda toprak kayıpları yaşaması, buna karşın diğer etkin güçlerin Osmanlı coğrafyasına yönelik ilgisi bölgede birçok savaşın meydana gelmesine neden olmuştur. Fransa'da yaşanan ihtilal ile Balkanlar ve Avrupa'da görülen milliyetçilik akımı, dolayısıyla da yeni devlet yapılanmalarının fikir öncülüğün yayılması imparatorlukları ve bünyesindeki toplumları etkilemiştir.⁵⁸ Milliyetçi hareketler toplumların kendi kültürel-sosyal anlayışlarında konumlanma içerisindeyken, bir de Fransız İhtilali'nin (1789) getirdiği ilkeler ile bütünleşme sağlamıştır. Toplulukların-milletlerin yaşadığı siyasal-ekonomik sorun ve baskılar da huzursuzluklara yol açmıştır. Bu noktada Osmanlı Devleti açısından bakıldığında ilk huzursuzluk-isyan hareketinin Sırp toplumunda ortaya çıktığı görülmektedir.

Uluslararası sistemin değişime uğradığı düşünüldüğünde Sırpaların bağımsızlık noktasında harekete geçtiği bu dönemde, yamak reisleri olan dayıların⁵⁹ uygulamaları Sırpaların isyan hareketlerini daha da perçinlemiştir. 1802'de dayıların etkinliğinin artmasıyla baskı rejimi kurulmuştur.⁶⁰ Öncelikli olarak ekonomik anlamda hem bazı hakların Sırpalardan alınması, ayrıca vergi toplama işinin keyfiyete dönüşmesi⁶¹ ile dayılara olan bakış sertleşmiş ve Sırpalar kendi aralarında Kara Yorgi'yi isyanın lideri olarak seçmişlerdir⁶². Kara Yorgi önderliğinde toplanan Sırpalar, dayılar tarafından durdurulamamıştır. Sırp ahalisi de zaten girişimlerini dayıların uygulamalarına karşı yapmış, Osmanlı Devletine yönelik bir teşebbüs ortaya çıkmamıştır. Ancak Sırpalar arasında farklı düşünen ve isyan hareketini bağımsızlığa çevirmek isteyenler de mevcut olmuştur. 3. Selim, Bosna Valisi Ebu Bekir Paşa'yı görevlendirerek Sırpalar ile dayılar arasındaki husumetin önüne geçmesini istemiştir.⁶³ Ebu Bekir Paşa dayıları yakalatıp idam ettirerek isyanı yatıştırmıştır.⁶⁴

Osmanlı Devletinin Rusya ve diğer Avrupalı devletlerle olan ilişkilerindeki gerginlikler 19. yüzyıl ve sonrasında büyük kırılmalara yol açmıştır. Rusya'nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin bozulması üzerine, 1805 yılında Rusya'ya giden bir Sırp heyeti, isyan konusunda destek bulmuştur. Fransa ve Rusya gibi Avrupalı güçlerin yayılmacı hedefleri, Osmanlı Devletinin ve Balkan milletlerinin stratejilerini etkileyecekti. Rusya Panslavizm ile Fransa ise

⁵⁸ Beylur, 2013: 24.

⁵⁹ Yeniçeri ağalarından oluşan Sırp toplumu üzerinde zamanla etkilerini artıran grup. Ayrıntılı bilgi için bkz., Uygun, 2011: 417-422.

⁶⁰ Aslantaş, 2013: 459.

⁶¹ Özkan, 2011: 10-11.

⁶² Aslantaş, 2013, 460.

⁶³ Uygun, 2013: 633-650.

⁶⁴ Aslantaş, 2013: 461.

doğuya doğru yaptığı genişleme hareketleri ile Balkan coğrafyasında hareketlenmelere yol açıyordu. Fransa'nın Balkanlarda ilerleyişi, Osmanlı Devletinin topraklarını koruma politikasını ve Rusya'nın Panslavist genişleme planlarını ile çelişiyordu. Osmanlı Devleti Fransa ile yakınlaşma sağlayarak, Rusya'yı dengelemek isterken; Rusya, Fransa ve Osmanlı Devletine karşı İngiltere ile ittifak arayışı içerisindeydi.⁶⁵ Rusya bu noktada Panslavizm politikası ile Sırlara açık destek sağlama yoluna giderken, Sırlar da böylece isyan hareketlerini uluslararası bir noktaya çıkarmış olacaktı.

1806 yılında Rusya'nın Eflak ve Bogdan prensliklerini işgale başlamasıyla, Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etmiştir.⁶⁶ Savaş sürerken 1807 yılında Sırlar, Rusya ile anlaşarak Osmanlı'ya karşı harekete geçme planları yapılırken, Fransa ile Rusya arasında yapılan Tilsit Antlaşması gereği, Rusya Osmanlı Devleti ile ateşkes imzalamıştır.⁶⁷ Ancak ateşkes 1809 yılında bozulacak, 1811 yılına kadar uzanan süreçte Rusya'nın bir birliği Belgrad'a girecek ve 1812 yılında yapılan Bükreş Antlaşması ile Osmanlı Devleti Sırp isyancıları bağışlayacak, Sırlar iç işlerinde istedikleri gibi davranabilecekti.⁶⁸ İstedikleri yardımları alamayan Kara Yorgi önderliğindeki Sırp isyancılara karşı, 1813 yılında Osmanlı Devleti Bosna, Vidin ve Niş'ten harekete geçerek Belgrad'a girdi ve Sırp isyanı bastırılmış oldu.⁶⁹ Ancak Sırlar 1815 yılında Milos Obrenovic önderliğinde yeniden isyan hareketine giriştiler. İkinci Sırp isyanı denilen bu hareket Maraşlı Ali Paşa ve Milos Obrenovic'in uzlaşması ile sonuçlandı.⁷⁰ Daha sonraki süreçte diplomatik hamlelerle Sırbistan'da etkili bir konuma ulaşan Milos başknez ilan edildi.⁷¹

1821 yılında başlayan Yunan isyanı karşısında Osmanlı Devleti zorluklar yaşamış, hem Sırların hem de Rumların hareketlenmeleri ve de dolayısıyla Avrupalı güçlerin Osmanlı toprakları üzerindeki yayılmacı hedefleri neticesinde çeşitli kayıplar yaşanmıştır. Rumların özerk olması konusunda harekete geçen Avrupalı güçler (İngiltere, Fransa ve Rusya'ya ait) 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasını yakarak⁷², yayılmacı amaçlarını göstermiş oluyordular. 1828 yılında Yunan isyanı bahse konu edilerek Rusya, Osmanlı Devletine savaş açılmış, 1829 yılında Edirne'nin Rusya tarafından işgali sonucu Osmanlı Devleti Rusya ile barış antlaşması imzalamıştır.⁷³

⁶⁵ Aslantaş, 2009: 116-119.

⁶⁶ Özkan, 2011: 12.

⁶⁷ Toprak, 2013: 350.

⁶⁸ Aslantaş, 2013: 462.

⁶⁹ Özkan, 2011: 14.

⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aslantaş, 2013: 463-464.

⁷¹ Özkan, 2011: 16.

⁷² Pektaş, 2014: 39.

⁷³ Özkan, 2011: 18.

1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'a bağımsızlığı sağlarken, Sırbistan iç işlerinde hukuken bağımsız bir konuma gelmiştir.⁷⁴ 1830 yılında çıkarılan ferman ile Sırbistan özerk bir hale gelmiştir. Bu süreçten sonra Sırbistan sınırlarını artırmış, Müslümanlar bölgeden göç etmeye başlamış, 1833 yılında ise tımar sistemi kaldırılmıştır.⁷⁵ Sırbistan bir yandan verilmiş olan yetkiler ile etkinliğini artırırken, bir yandan da Sırp yönetimi içerisinde farklı güç odakları oluşmuştur. Tam bağımsızlığa giden süreçte Milos ve oğulları ile Kara Yorgi'nin oğlu olan Aleksandar Karacorcevic dönemler itibariyle Başknez olmuş, daha sonra tekrar iktidar Obrenovic hanedanının eline geçmiştir.⁷⁶ Obrenovic ve Karacorcevic dönemlerinde zaman zaman isyan hareketleri oluşmuş, dönemin şartları içerisinde isyanlar bastırılmıştır. İsyanlardaki başarısızlıklar Avrupalı güçlerin çıkar çatışmalarından kaynaklı olup, her başarısızlıkta Sırp iktidarlarında değişiklikler meydana gelmiştir.

1856 yılında meydana gelen Kırım Savaşı sonucu, Osmanlı Devleti Avrupalı diğer güçler sayesinde Rusya'ya karşı üstün hale gelirken, Rusya'nın Sırp lar üzerindeki koruyuculuğu Avrupalı güçlere geçecektir.⁷⁷ Başarısız isyan girişimlerin akabinde 1876 yılında Sırbistan büyük hazırlıklar neticesinde Karadağ ile birlikte, Osmanlı Devletine karşı savaş açmıştır.⁷⁸ Ancak Osmanlı Devleti saldırıya karşı koymuş, Rusya'nın araya girmesiyle savaş sonuçlandırılmıştır.⁷⁹

Sırbistan uzun zamandır istediği bağımsızlık hedefine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1877-1878 yılında patlak veren savaş sonucu ulaşacaktır. Rusya'nın Osmanlı Devleti karşısında üstünlüğü kurmasından sonra Sırbistan savaşa katılmış, savaş sonucu yapılan Ayastefanos Antlaşması ve daha sonra tatbik edilen Berlin Antlaşması'nın 34. maddesine göre bağımsızlığına kavuşmuştur.⁸⁰ Böylece yaklaşık dört yüzyıldır Osmanlı egemenliği altında yaşayan Sırp lar bağımsız olarak tarihsel amaçlarını gerçekleştirme yoluna koyulacaktır.

1.1.5. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığının Kurulması ve Türkiye Cumhuriyeti İle İlişkiler

1878 yılında bağımsızlığına kavuşan Sırbistan, tarihi hedeflerine ulaşmak için bu süreçten sonra Balkanlarda coğrafya ve nüfuzunu artırma yoluna gitmiştir. Bir yandan büyük güçlerin yayılmacı hedefleri ile uğraşan Sırbistan bir yandan da iç meselelerine yoğunlaşmıştır. Sırbistan'da bir yandan particilik hareketleri baş gösterirken, 1882 yılında Sırbistan Prenslığı

⁷⁴ Aslantaş, 2013: 465.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan, 2011: 23-43.

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aslantaş, 2013: 459-471.

⁷⁷ Özkan, 2011: 127.

⁷⁸ Toprak, 2013: 352.

⁷⁹ Aslantaş, 2013: 468.

⁸⁰ Özkan, 2011: 325.

Kral Milan iktidarında Kraliyet olarak ilan edilmiştir. Ancak Sırbistan'daki iktidar-yönetim anlayışındaki sorunlar çözülmemiştir. Osmanlı Devleti gibi statükodan ve barışının korunmasından yana politikalar izleyen Sırbistan, zaman zaman karşısına Osmanlı Devletini alarak ve zaman zaman da Osmanlı Devleti ile beraber hareket ederek politika geliştirmiştir.⁸¹ Ancak bu statüko anlayışı uzun sürmeyecek, Balkan devletlerinin (“Büyük Sırbistan”, “Büyük Bulgaristan”, “Büyük Yunanistan”) hedefleri doğrultusunda Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki paylaşım kendisini ittifaklaşma olarak gösterecektir.

1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgali ile başlayan süreç, aynı yıl Bulgaristan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti'nin İtalya ile Trablusgarp mücadelesine girdiği bir zamanda, Balkan devletleri Osmanlı Devletinin Balkan coğrafyasında kalan topraklarına yönelmesi ile ittifaklaşma adımları sonuç vermiştir.⁸² Bu sonuç kendini Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve daha sonra Karadağ'ın da birleşmesi ile Osmanlı Devletine karşı savaş açmaları ve Osmanlı Devletini yenilgiye uğratmaları ile sonuçlanacak ve 1913 yılında Londra Antlaşması imzalamasına, Osmanlı Devleti'nin de Balkan topraklarının büyük bir kısmını kaybetmesine neden olmuştur.⁸³

Balkan Devletleri arasındaki anlaşmazlıktan daha sonraki süreçte yararlanan Osmanlı Devleti, Balkan Devletleri arasında zuhur eden savaştan faydalanarak kaybettiği Doğu Trakya'yı tekrar ele geçirmiştir.⁸⁴ Yaşanan savaşların sonucunda Osmanlı Devleti, Balkan devletleri ile anlaşma yaparak yaklaşık altı yüzyıldır sahip olduğu Balkan topraklarının çok büyük bir kısmını kaybetmiştir.⁸⁵ Bu antlaşmalardan biri de Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında 1914'te imzalanan İstanbul Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile iki devlet arasında sorunların barış yoluyla çözüleceği aktarılırken, Sırbistan'da var olan Türklerin statüsü konusunda anlaşma sağlanmış, Sultan II. Murad'ın Kosova'da bulunan türbesinin kamulaştırılmaması kararlaştırılmıştır. Balkan savaşları sonrası Osmanlı Devletinin toparlanmasına zaman kalmadan, I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması ile Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde sona gelmiştir. Ancak bu son, Balkan coğrafyasında yeni devletler ve yeni sınırlar ortaya çıkarırken, Türkiye Cumhuriyeti Devleti de kurulmasına yol açmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın kıvılcımı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahtı Franz Ferdinand'ın Gavrilo Princip isimli bir Sırp tarafından, Kosova Savaşı'nın 525. yıldönümüne denk gelen 28 Haziran 1914'te öldürülmesi ile ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Avusturya-Macaristan'ın

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan, 2013: 38, 184-193.

⁸² Pektaş, 2014: 40.

⁸³ Şahin, 2016: 271.

⁸⁴ Özkan, 2013: 299.

⁸⁵ Okur, 2013: 604.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Özkan, 2013: 312-315.

Sırbistan'a savaş ilanı ile başlayan süreç diğer ülkelere de sıçrayınca I. Dünya Savaşı başlamış oldu. Savaş boyunca Sırlar Güney Slav birliği düşüncesinin hayata geçmesi için Balkan coğrafyasında düşünsel ve siyasal harekete başvurmuştur. Bu hareket 1 Aralık 1918 yılında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın Aleksandar Karageorgevic liderliğinde ilan edilmesiyle sonuçlandı. Güney Slav birliğini temel alan bu yapı zamanla ülke içindeki etnik grupların çekişmesine neden olmuştur. Bu etnik çekişmeler iç sorunları tırmandırmış, birlik anlayışında ciddi sorunlar meydana gelmiştir. Bu noktada Kral Aleksandar 6 Ocak 1929'da parlamentoyu feshederek, devletin adını Yugoslavya olarak değiştirdi.⁸⁷ Bundan sonraki süreçte ise "Tek Kral-Tek Devlet-Tek Millet" anlayışına dayalı bir sistem oluşturulurken, siyasal alanda Sırların etkin hale geldiği bir yapı oluşacaktır.⁸⁸

Lozan Barış Antlaşması'nın tesisi esnasında Yugoslavya müzakerelere katılmış, ancak borçlar konusundaki anlaşmazlıklardan dolayı, Lozan Barış Antlaşmasını onaylamamıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının düşünsel altyapısı ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ortaya koyduğu "*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*" anlayışından hareketle oluşturuldu. Türkiye Cumhuriyeti bu dönem içinde çeşitli ülkelerle dostluk antlaşmaları imzalamıştır. Bu adımların birçoğu özellikle Balkan devletleri ile atılmıştır. Dönem koşulları incelendiğinde Balkan coğrafyasına yönelik yayılcı hareketlerinin baş gösterdiği bir dönemde, aynı zamanda dünya ekonomisinde farklı kırılmalar meydana da gelerek ülkeler arasında statükoyu koruyan bir dış politika karşımıza çıkmaktadır. 28 Ekim 1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Yugoslavya arasında dostluk antlaşması imzalanarak ikili diplomatik ilişkiler başlatılmıştır.⁸⁹ Böylece diğer Balkan devletleri ile geliştirilen ilişkilere Yugoslavya'da eklenmiştir.

1.1.6. Balkan Konferansları ve Balkan Antantı

Türkiye'nin dönem itibariyle Balkanlara yönelik stratejisi 1926 yılında Bükreş Elçiliği'nde görevli Hüseyin Ragıp Baydur'un, Balkan devletleri arasında kurulabilecek bir örgüt fikrinin ortaya atılması⁹⁰ ile anlamak mümkün olabilmektedir. Bu yöndeki fikirler, Balkan devletlerinin birbirleri ile yaptığı ikili dostluk antlaşmaları ile benimsenmeye başlanmıştır. Bu düşüncenin şekillenmesinde 1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomik krizinin etkileri ve Balkan devletlerinin güvenlik noktasında algıladığı tehditler hayli önemlidir.

Balkan devletleri arasındaki birlik fikrinin hayata geçmesi noktasında ilk somut adım ise Milletlerarası Barış Bürosu'nun Atina'da düzenlenen kongrede, Yunanistan eski

⁸⁷ Güveloğlu, 2009: 60, 106.

⁸⁸ Turp, 2013: 10.

⁸⁹ İvgen, 2007: 62-63.

⁹⁰ Sakin ve Salep, 2012: 17.

Başbakanlarından Aleksander Papanastasiu'nun "Balkan Birliği" kurulması noktasında yaptığı çağrı ile hayata geçmiştir.⁹¹ Bu yönde Balkan devletlerinin çağrıya olumlu cevap vermesi ile sırasıyla Atina, İstanbul, Bükreş ve Selanik'te Balkan Konferansları düzenlenmiştir.⁹²

Ekim 1930 yılında Atina'da yapılan ilk konferansa Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan katılmıştır.⁹³ Konferans ekonomik, sosyal ve kültürel konularda işbirliğini amaçlayan bir birlik yapısı öngörmüş, Balkan devletleri arasında barışa dayalı, ülkelerin egemenliğine müdahalede bulunmayan, Balkan devletlerinin dışişleri bakanlarının fikir alışverişinde bulunmak üzere belli aralıklarla toplanmasını öngören bir yapı olarak karşımıza çıkmıştır.

İkinci konferans yine bir yıl sonra Ekim ayında 1931'de İstanbul'da aynı devletlerin katılımı ile toplanmıştır. Konferansta Arnavutluk ve Yugoslavya arasında azınlık problemi yaşanmış⁹⁴, sosyal-kültürel alanda karşılıklı gelişen ilişkilerin devamı amaçlanmıştır.

Üçüncü konferans ise Ekim 1932'de Bükreş'te gerçekleştirilmiştir.⁹⁵ Üçüncü konferansta siyasi meselelerin ne kadar etkili olduğu görülmüştür. Bulgaristan azınlık haklarını öne sürerek Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'dan toprak talebinde bulunmuş ve bu yöndeki talepler reddedilince Bulgaristan konferanstan çekilmiştir.⁹⁶ Bu olumsuzluğa rağmen Balkan devletleri arasında Balkan Birliği'ne yönelik görüş benimsenebilir bulunmuştur.

Dördüncü konferans ise Kasım 1933 yılında Selanik'te toplanmıştır. Konferanslar sonucu bir bildiri yayınlanarak Balkan devletleri arasında çeşitli antlaşmaların yapılması istenmiş, çeşitli ekonomik-sosyal-kültürel bürolar kurulmuştur.

Balkan Konferanslarının önemli getirilerinden biri de Balkan devletleri arasında imzalanan çeşitli anlaşmalardır. Bu süreç zarfında özellikle devlet başkanları ve heyetlerinin ülkeler arasındaki ziyaretleri var olan sorunları çözüme kavuştururken, yeni antlaşmaların imzalanmasına da yol açmıştır. Bu doğrultuda Yugoslavya Kralı Aleksander Ekim 1933'te İstanbul'a gelmiş ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile de görüşmüştür.⁹⁷ Balkan birliği anlayışının yanı sıra, ikili ilişkiler ve Türkiye ile Yugoslavya arasında dostluk ve iyi ilişkiler kurulduğuna dair bir antlaşma metni üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın Kasım 1933 yılında Belgrad'a

⁹¹ Işık, 2011: 32.

⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Sakin ve Salep, 2012: 21-34.

⁹³ Işık, 2011: 33.

⁹⁴ Turp, 2013: 23.

⁹⁵ Sakin ve Salep, 2012: 29.

⁹⁶ Işık, 2011: 37.

⁹⁷ Sakin ve Salep, 2012: 31-33

yaptığı ziyaret ile tatbik edilmiştir.⁹⁸ Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Adli Tesviye, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması⁹⁹ genel anlamda iki devlet arasındaki sorunların diplomatik yollardan çözülmesini, herhangi bir ülkeden gelecek tehdit ve savaş karşısında, diğer devletin katılmayacağı belirtilmiştir.¹⁰⁰

Balkan Konferansları neticesinde Balkan devletleri arasında başlayan yakınlaşma ve ittifak arayışı deneyimleri, 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'nın Atina'da imzaladığı antlaşma¹⁰¹ ile sonuç vermiştir. Antlaşma metni incelendiğinde¹⁰² Balkanlardaki mevcut durumun devamını arzulayan, sınırların güvenliğini karşılıklı taahhüt eden, diğer Balkan devletlerini de açık olan, imzacı devletlere herhangi bir saldırı durumunda ortak hareket etmeyi amaçlayan bir Antant niteliği taşımaktadır.

Balkan devletleri arasındaki işbirliği arayışı devam ederken 9 Ekim 1934'te Yugoslavya Kralı Aleksander'ın bir suikast sonucu öldürülmesi şok etkisi oluşturmuştu. Balkan Antantı münasebetiyle kurulan iyi ilişkilerin karşılığı olarak, cenaze törenine Türkiye dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında kalabalık bir heyet ile katılmıştır. Daha önce yapılan karşılıklı ziyaretler ve Balkan Antantının oluşumu ve geliştirilmesi aşamasında ivme kazanan Türk-Yugoslav yakınlaşmasının tezahürü olarak, Kralın defnedildiği gün Türkiye'de ulusal yas ilan edilmiştir.¹⁰³

Balkan Antantının amacı siyasi, ekonomik ve güvenlik noktasında Balkan coğrafyasının kalkınmasını esas alan bir yapı oluşturmaktır. Özellikle üye ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan başarılı sayılabilecek birçok adım atılmışlardır. Üye ülkeler arasında çeşitli komisyonlar kurularak ticaret, turizm, ulaşım ve teknik ve diğer konularda kararlar alınmış ve çeşitli mekanizmalar kurulmuştur.¹⁰⁴ Ancak bölgede ve dünyada yaşanan siyasi gelişmeler sonucu Avrupalı güçlerin revizyonist politikalarını hayata geçirmeleriyle, var olan Antant güvenlik noktasında gereken tedbirlerin alınmasına mani olmuştur. Balkan Antantı üyesi ülkeler yükselen Almanya ve İtalya gibi güçlerin etkisine girmek zorunda kalmıştır. Bu noktada Yugoslavya önce Bulgaristan ile 1937 yılında dostluk antlaşması yapmış, ardından İtalya ile de beş yıl süreli bir antlaşma imzalamıştır.¹⁰⁵ Yapılan antlaşmalardan sonra Balkan Antantı üyesi devletler, Yugoslavya ile Bulgaristan arasındaki antlaşmanın Antant ilkelerine uygun olduğunu

⁹⁸ Turp, 2013: 27.

⁹⁹ Güveloğlu, 2009: 229.

¹⁰⁰ Işık, 2011: 44.

¹⁰¹ Güveloğlu, 2009: 235.

¹⁰² Sakin ve Salep, 2012: 36.

¹⁰³ Güveloğlu, 2009: 132, 138-139.

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sakin ve Salep, 2012: 51.

¹⁰⁵ Turp, 2013: 33.

belirten bir Konsey toplantısı gerçekleştirmişlerdir.¹⁰⁶ Her ne kadar bu yönde karar alınsa da üye ülkeler arasında bu antlaşma sorgulanmıştır. Ancak içinde bulunulan dönem bu tür yakınlaşma ve uzlaşmaları mecbur hale getirmiştir. Bu anlayışa rağmen İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir.

Balkan Antantı üyesi ülkeler bir yandan Avrupalı büyük güçlerle ittifak arayışına girmiş, ancak Almanya ve İtalya tarafından çevrelenen ülkeler zamanla işgale uğrayarak Balkan Antantı işlemez bir hale bürünmüştür. Almanya'nın Polonya'yı işgali sonrası Balkan Antantı Belgrad'da Şubat 1940'ta toplanarak durum değerlendirmesi yapmış, ancak Antantın süresinin uzaması dışında bir karar alınmamıştır.¹⁰⁷ Almanya'nın Balkanlara yönelik 1941'de giriştiği saldırı hareketi sonucu Yugoslavya ile başlayan işgal süreci Balkan coğrafyasına yayılınca Balkan Antantı önemini yitirmiş oldu.¹⁰⁸

1.1.7. Balkan Paktı

II. Dünya Savaşı sırasında Almanya tarafından işgal edilen Yugoslavya, içinde bulundurduğu milletler temel alındığında dağınık bir görüntü sergilemesi muhtemeldir. Ancak Josef B. Tito önderliğinde komünist bir yapı örgütlenmesi altında Yugoslavya savaşın doğal seyri içinde mevcudiyetini koruyabilmiştir. İçinde bulunulan dönem düşünüldüğünde ise Türkiye savaşın kendi topraklarına gelmesinin önüne geçmek için gerekli adımları atmış, ancak savaş sonrası yeni bir tehdit algılaması ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tehdit algılaması Sovyetler Birliğinin komünist bakış açısıyla uygulamayı hedeflediği Boğazlar üzerinden Türkiye'yi çevrelemesidir.

Almanya'nın savaştan yenik ayrılması ve Sovyetler Birliğinin Balkanlar üzerinde etkisini artırması bu tehdit algılamasını daha da artırdı. Bu noktada Türkiye ile Yugoslavya ilişkileri savaş yıllarında eskisine oranla siyasal anlamda daha düşük seviyelere gelmiştir. Savaş sonrası Yugoslavya'nın özellikle Sovyetler Birliği ile ters düşerek "Bağlantısızlık Hareketi"¹⁰⁹ etkisiyle uyguladığı dış politika sonucu Balkanlarda tam olarak ittifak denemese de bir birliktelik ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu nedenle Türkiye ve Yunanistan gibi ülkelerle ilişkilere tekrar önem verilmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁶ İvgen, 2007: 113.

¹⁰⁷ Işık, 2011: 44.

¹⁰⁸ İvgen, 2007: 117.

¹⁰⁹ Soğuk Savaş döneminde Doğu ve Batı bloklarının dışında kalarak hiçbir bloğa üye olmayan devletlerin bir araya gelerek kurdukları uluslararası oluşumdur. Ayrıntılı bilgi için bkz., Kahramanyol ve Emgili, 2016: 329-343.

¹¹⁰ Işık, 2011: 104.

1950'li yıllarda Türkiye ile Yugoslavya başta ekonomik amaçlı olmak üzere birçok konuda antlaşma imzalamıştır.¹¹¹ Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenerek başlayan süreç daha sonra diğer alanlarda da kendini göstermiştir. 1953 yılında Ankara'da Türkiye-Yugoslavya-Yunanistan arasında Üçlü Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.¹¹² Böylece yeniden Balkan ülkeleri arasında birliktelik hedefi sergilenmiş oluyordu. Paktın (Dostluk Antlaşması) içeriğine bakıldığında güvenlik temelinde, sorunlara barışçıl çözüm önerileriyle yaklaşan bir oluşum karşımıza çıkmaktadır. Yine ekonomik, sosyal-kültürel ve teknik konularda ortak yaklaşımın benimsenmesi amaçlanmıştır. Balkan Antantından farklı olarak bu dönemde Türkiye ve Yunanistan aynı zamanda NATO üyesi olduğundan, yapılan paktın NATO Antlaşmasına aykırı bir yükümlülük taşımayacağı da belirtilmiştir.¹¹³ Yapılan üçlü pakt daha çok var olan veya oluşması muhtemel sorunlar karşısında, üç ülkenin atabileceği adımların belirlenmesi üzerine kurulu bir anlaşma hükmündedir. Daha sonraki gelişmeler paktı, ittifak çizgisine taşımayı hedeflemiştir. Bu noktada 13 Nisan 1954 yılında dönemin Yugoslavya Devlet Başkanı Tito Ankara'yı ziyaret ederek¹¹⁴ girişimlerine başlamıştır.

Tito Haziran 1954 yılında da Atina'yı ziyaret etmiş¹¹⁵, savunma konusunda ortak bir yapılanma içerisine gitmenin önemini vurgulanmıştır. Bu önemli ziyaretler sonrası üç ülkenin siyasi, askeri ve teknik konulardaki uzmanlarının yapmış olduğu çalışmalar sonucu Yugoslavya'nın Bled şehrinde 9 Ağustos 1954 yılında Bled İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma metni¹¹⁶ incelendiğinde ortak savunma sisteminin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Herhangi bir imzacı devlete karşı yapılan saldırı karşısında, ittifak üyesi devletler saldırıya uğrayan devlete yardım etmesi kararlaştırılmış, Daimi Konsey oluşturularak yılda iki kez toplanması kararlaştırılmıştır. Böylece Ankara'da imzalanan Üçlü Dostluk Antlaşması sonrası Üçlü ittifak kurularak, Balkan Paktı hayata geçmiştir.

Dış politika anlayışları gelişen durumlara göre farklılık arz edebilmektedir. Gerek paktın imzalanması aşamasında gerek sonrasında yaşanan uluslararası ilişkilerdeki değişimler, Balkan Paktının önemini yitirmesine neden oldu. Bunlardan ilki 1953 yılında Josef Stalin'in ölmesi

¹¹¹ 5 Ocak 1950 tarihli Türkiye-Yugoslavya Ticaret ve Ödeme Antlaşmaları, 26 Şubat 1953 tarihli Türk-Yugoslav Ticaret Antlaşması, Ödeme Antlaşması, Türk-Yugoslav Ticaret ve Seyrisefain Mukavelesi, Türk-Yugoslav Protokolü, 16 Nisan 1953 tarihli Türkiye-Yugoslavya Hava Ulaştırma Dair Antlaşma, 1 Nisan 1954 ve 31 Mart 1955 tarihli Türk-Yugoslav Mal Mübadelesine Ait Protokol, 1 Nisan 1955 ve 31 Mart 1956 tarihli Türk-Yugoslav Mal Mübadelesine Ait Protokol, 8 Mayıs 1955 tarihli Orta Vadeli Pamuk ve Buğday Antlaşması Hakkında Protokol ve diğer konularda yapılan birçok antlaşmanın ayrıntısı için bkz. Sakin ve Salep, 2012: 105-135.

¹¹² İvgen, 2007: 148.

¹¹³ Sakin ve Salep, 2012: 179-180.

¹¹⁴ İvgen, 2007: 148.

¹¹⁵ Sakin ve Salep, 2012: 200.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Işık, 2011: 123, 124-128.

sonucu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yeni dönemde girmiş olduğu “yumuşama”¹¹⁷ politikasının Yugoslavya ile tekrar yakınlaşma durumunu ortaya çıkarmasıdır. Bir diğer önemli unsur ise Kıbrıs konusunda Yugoslavya'nın, Yunanistan'ın tezine¹¹⁸ BM nezdinde destek vermesi ile ortaya çıkan ittifak arasındaki çatlağın oluşmasıdır.¹¹⁹ Tito'nun SSCB'nin başlattığı yeni dış politika anlayışı ile ilgili belirttiği gibi Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ile Balkan Paktının askeri açıdan gerekliliğinin kalmadığı görüşü¹²⁰, Balkan Paktının neden önemini yitirdiğini açıklamaktadır.

1.1.8. 1960'lı Yıllar Sonrası İlişkilerin Seyri

Soğuk Savaş döneminde Balkanlarda ittifak hareketleri farklı zaman dilimlerinde ülkelerinin bir araya gelmesiyle çeşitli denemelere sahne olmuştur. Ancak uluslararası ilişkilerde hızlı değişimler ittifakları kurduğu gibi, zamanla önemini kaybolmasına da sebep olmuştur. Türkiye'nin 1960'lı yıllar sonrası dış politika anlayışında özellikle Kıbrıs Sorunu üzerinden yaşadığı yalnızlık psikolojisinden kurtulma amacıyla Doğu Bloku ve özellikle üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkileri geliştirme çabaları içine girdiği görülmektedir. Balkanlarda dönem itibariyle ittifak benzeri hareketlenmeler görülse de, Türkiye Yunanistan'la yaşanan Kıbrıs Sorunu dolayısıyla bu girişimlerin dışında bırakılıyordu.¹²¹ Tabi bu durum Yunanistan'ın çabalarıyla gerçekleşiyordu.

Türkiye dönem itibariyle dış politikada “çok yönlülük”¹²² anlayışının getirisi olarak Balkanlarda Yunanistan dışındaki ülkelerle ilişkileri geliştirmek istemiş, bu noktada özellikle ekonomik ve teknik yönden ticari hamleler başlatılmıştır. Bu noktada özellikle Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan ile iyi ilişkiler kurulması yönünde adımlar atılırken, 1970'li yıllarda Bülent Ecevit'in iktidara gelmesi sonucu özellikle ABD ile yaşanan sorunlar¹²³ dolayısıyla Türkiye komşu ülkeler ve tarihsel bağların olduğu ülkelere yönelik girişimlerini artırmıştır. 1970'li yıllar karşılıklı ziyaretlerin arttığı bir dönem olmuştur. Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya ile hem dışişleri bakanları nezdinde hem de devlet ve hükümet başkanları nezdinde görüşmeler yapılmıştır.¹²⁴

¹¹⁷ Soğuk Savaş döneminde iki blok arasında gerginliklerin azaldığı ve işbirliği alanlarının oluştuğu dönem için kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Tellal, 2007: 350-372.

¹¹⁸ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Balıkcıoğlu, 2016: 31-43.

¹¹⁹ İvgen, 2007: 152.

¹²⁰ Işık, 2011: 131.

¹²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzgel, 2010: 173.

¹²² Yumuşama dönemin bir getirisi olarak Türkiye dış politikası çok yönlü bir anlayış göstererek iki blok dışında kalan ülkelerle iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Bu doğrultuda üçüncü dünya ülkeleri ve Bağlantısızlık Hareketi ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Şahin ve Sarı, 2017: 22-44.

¹²³ Kıbrıs Sorunu dolayısıyla yaşanan gerilim, Silah Ambargosu, Haşhaş sorunu gibi birtakım sorunlar.

¹²⁴ Ekinci, 2009: 59.

1.1.9. 1980’li Yıllar Sonrası Yugoslavya’nın Dağılma Süreci

1980 yılında Tito’nun ölümü üzerine Yugoslavya’da yönetim anlayışı değişmek zorunda kalmıştır. Sırayla cumhuriyet üyesi her ülkenin dönüşümü temel alınarak bir sistem kurulmuştur. Ancak Tito’nun liderliğinde kurulmuş yapının devamı sağlanamamıştır. Yugoslavya’da kronik olarak 1970’li yıllardan beri ortaya çıkan ekonomik temelli sorunlar¹²⁵, milliyetçi hareketlenmelerin filizlenmelerine yol açmıştır. Zaten Tito’nun ölümünden sonra çok kültürlü-milletli yapıya¹²⁶ sahip Yugoslavya coğrafyasında kırılmaların oluşması, cumhuriyetler arasında huzursuzlukları ortaya çıkarmıştır.

II. Dünya Savaşı’nın akabinde dünya sistemin iki kutuplu yapıya büründüğü yıllar SSCB’nin yıkılması ile tek kutuplu yapıya geçmek zorunda kalacak ve Doğu Avrupa ve Balkanlarda peş peşe görülen yönetim ve iktidar değişiklikleri ise bu yeni yapının bir çıktısı olarak karşımıza gelecektir. 1980’li yılların sonunda Sovyetler Birliği’nin reform hareketlerine girişmesi¹²⁷ Sovyetler Birliğini ayakta tutacağı yerde, yıkılmasına neden olmuştur. Doğu Avrupa komünist rejim altında yönetilen ülkelerdeki çözülme bu süreci daha da hızlandırmıştır. SSCB’nin reform hareketlerinin Balkan coğrafyasında da hissedilmesi ile ortaya çıkan şeffaflığın¹²⁸ benzer yapıya sahip Yugoslavya’da da sorgulamaları beraberinde getirmiştir. İşte bu sorgulamalar ekonomik yapıda baş gösteren sorunlarla¹²⁹ birlikte cumhuriyetler arasında var olan huzursuzlukların daha da belirginleşerek ayrılıklara dönüşmesine neden olmuştur.

Yugoslavya’da özellikle ekonomik temelli başlayan ve Sırp’ların düşünsel yapılarında görülen milliyetçi akımların diğer cumhuriyetlerde de görülmeye başlamasıyla bağımsızlık istekleri baş göstermiştir. Tito’nun ölümünün ardından özellikle özerk yapıda olan Kosova ve Voyvodina bölgeleri Sırp’lar tarafından tarihi-siyasi olarak çok önemli olduğundan, özerk bölgelerin statüleri sorgulanmıştır. Kosova’da bu dönemde başlayan tartışma ve protestolar baş gösterince Sırp’lar da karşılığını sert bir şekilde vermiştir. Kosova bölgesi aynı zamanda ekonomik olarak da kötü şartlar altında bulunduğu¹³⁰, Arnavut kökenli Kosovalıların bağımsızlık ve Arnavutluk ile birleşme hedefleri Sırp’lar arasında da var olan etnisiteye dayalı milliyetçi hareketlerin daha da artmasına yola açmıştır.

1986 yılında Sırbistan Bilim ve Sanat Akademisi tarafından yayımlanan ve Sırp aydınlarının imzasını taşıyan bir bildiri Yugoslavya içindeki cumhuriyetlerde Sırp’ların zor

¹²⁵ Yalım, 2012: 53.

¹²⁶ Yıldırımıldal, 2015: 24.

¹²⁷ Yalım, 2012: 54.

¹²⁸ SSCB’nin etkisini sürdürdüğü bölgelerde güç boşluğunun oluşması sonucu, Doğu Avrupa ülkelerinin giriştiği reform hareketleri ile dünya ile etkileşim kurması.

¹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alkan, 2013: 38.

¹³⁰ Pektaş, 2014: 84-85.

şartlar altında yaşadığı, diğer etnik unsurlar tarafından baskı altında ve soykırıma maruz kalarak mevcudiyetlerini sürdürmeye çalıştığı özetle aktarılmaktadır.¹³¹ Bu görüşler Sırbistan'da geniş bir kitle tarafından benimsenirken, dönemin siyasi şartları gereği Slobodan Milosevic tarafından da benimsenerek uygulama alanı bulacaktır. Şöyle ki 1988 yılında daha önce Kosova ve Voyvodina'ya verilen özerklikte sınırlamalara gidilmiş, bir sonraki yıl ise tamamen bu özerk yapılar kaldırılmıştır.¹³² Bu gelişmelerden sonra özerk yapılara verilen geniş yetkiler ellerinden alınmıştır. Dolayısıyla Kosova'da meydana gelen gösterilere verilen karşılığın sert olması sonucu 24 kişi ölmüş ve 200'den fazla kişi yaralanmıştır.

Kosova'da meydana gelen olaylar Sırp azınlığa sahip diğer Yugoslav coğrafyasındaki cumhuriyetlerin dikkatini çekmesine ve ayrılık konusunda görüşlerin belirginleşmesine yol açmıştır. Zaten bu yönde adım atılması 1987 yılında ilan edilen bildirinin etkisiyle doruğa ulaşmıştı. Ekonomik olarak iyi bir konumda olan Slovenya'nın 1989 yılında bağımsızlık yönünde aldığı bir anayasa değişikliği kararı (her ne kadar Yugoslavya Anayasasına uygun olmasa da) 1990 yılında seçimleri kazanan yeni hükümetin halk oylaması yaparak Sloven toplumundan bağımsızlık kararını alacak ve 25 Haziran 1991 yılında Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlık bildirisini imzalayacaktır.¹³³ Hırvatistan da aynı gün anayasa değişikliği kararı ile halk oylaması sonucu bağımsızlığını ilan etmiştir.¹³⁴ Tabi bu gelişmelere karşı Sırp, Yugoslav Halk Ordusu etrafında organize edilerek müdahalede bulunmuştur. Ancak Slovenya'da çok fazla ilerleme şansı olmayan Halk Ordusu Sloven askerler tarafından rehin alınacak, Hırvatistan'da ise sıcak çatışmalar olmasına karşın sonunda hem Slovenya'nın hem de Hırvatistan'ın bağımsızlıkları 13 Ağustos 1992'de Sırp tarafından tanınmıştır.¹³⁵

Bundan sonraki süreçte de diğer Yugoslavya cumhuriyetleri bağımsızlık arayışlarına girmişlerdir. Özellikle Bosna-Hersek'in 15 Ekim 1991'de aldıkları bağımsızlık kararı 29 Şubat 1992'de yapılan referandum ile kabul edilecektir.¹³⁶ Ancak Bosna-Hersek yapısı itibariyle içerisinde bulunan Sırp unsurlarla birlikte alınan bu karara karşı çıkarak, Sırbistan Cumhuriyeti'nin de desteğiyle girişilen askeri operasyonlar bir iç savaşa dönüşecektir.¹³⁷ AB ve ABD'nin Bosna-Hersek'in bağımsızlık kararını tanıması ise Sırbistan tarafından ve destekçisi Bosna-Hersek içerisindeki Sırp tarafından tanınmayacak, Sırp unsurlar da Sırp

¹³¹ Alkan, 2013: 40-41.

¹³² Yıldırımıldal, 2015: 26.

¹³³ Alkan, 2013: 41-44.

¹³⁴ Ekinci, 2009: 66.

¹³⁵ Pektaş, 2014: 94.

¹³⁶ Yıldırımıldal, 2015: 30.

¹³⁷ Oğultürk, 2012: 55.

Cumhuriyetini ilan ederek¹³⁸ karşı hamle geliştirecek ve etnik temizlik¹³⁹ hareketine girişilecektir. Ne yazık ki Bosna-Hersek Federasyonu kurulana kadar 1992-1995 yılları arasında 120 binden fazla insan hayatını savaş nedeniyle kaybetmiştir.¹⁴⁰ Eylül 1991’de ise bağımsızlık ilanında bulunan Makedonya 1993 yılında tanınacak, 27 Nisan 1992 yılında Sırbistan ve Karadağ Yugoslav Federal Cumhuriyetini ilan edecektir.¹⁴¹

1.1.10. 1990’lı Yıllar Sonrası Türkiye’nin Yaklaşımları

Balkan coğrafyasında yaşanan bu gelişmelere karşın Türkiye krizin oluşmaya başladığı ilk dönemlerde Yugoslavya’nın toprak bütünlüğünü desteklediğine dair söylemler¹⁴² geliştirip bu yönde politikalar üretmiştir. 1990’lı yıllarda SSCB’nin yıkılması ile ortaya çıkan yeni dünya düzeninde Türkiye Balkanlar dolayısıyla da Avrupa’da daha aktif bir rol arayışına girişmiştir. Ekonomik ve siyasi anlamda ilişkilerini geliştirmek istediği Balkan devletleri ile ilişkilerinin seyrini kötüleştirmemek adına Yugoslavya’nın dağılması sürecinde böyle bir strateji geliştirmek amacındaydı. Ancak gerek yeni bağımsızlık ilanında bulunan devletlerin yaptıkları girişimler ve de daha önemlisi AB’nin ve ABD’nin tanıma kararları alması, Türkiye’nin politikasını değiştirmesine yol açacaktır. Buna karşın Sırbistan Cumhurbaşkanı Milosevic 23 Ocak 1992’de Ankara’ya yaptığı ziyarette¹⁴³ Yugoslavya’nın toprak bütünlüğü konusundaki hassasiyetlerinden dolayı Türkiye’ye teşekkür ederken, bağımsızlık ilanında bulunan devletleri tanımamasını istemiştir.

İç kamuoyunun özellikle Bosna-Hersek’in bağımsızlık yolundaki gelişmelere desteği ve de Batı dünyasının da bu yönde adımlar atması Türk dış politikasının da değişime uğramasına yol açmıştır. Bu noktada Türkiye 6 Şubat 1992’de daha önceden bağımsızlık ilanında bulunan Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya’yı aynı anda tanıma kararı almıştır.¹⁴⁴ Bu kararın ardından bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini ekonomik, siyasi ve askeri açıdan geliştirmek zorundaydı. Çünkü dönem itibariyle buna hem Türkiye’nin ihtiyacı bulunuyor hem de bağımsızlık ilanında bulunan yeni devletlerin talebi dikkate alınıyor ve diğer Avrupalı ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi yönünden bakıldığında bu zorunluluk anlaşılıyordu. Zaten bölgede bulunan Türk ve Müslüman unsurlar da düşünüldüğünde Türkiye’nin Yugoslavya’nın dağılması sürecinde daha etkin bir politika izlemesi doğal karşılanmalıdır.

¹³⁸ Yıldırımıldal, 2015: 31.

¹³⁹ Herhangi bir etnik gruba yönelik bilinçli olarak insanların zorla yerinden edilmelerini amaçlayan uluslararası hukuk terimidir.

¹⁴⁰ Beylur, 2013: 34.

¹⁴¹ Pektaş, 2014: 95.

¹⁴² Uzgel, 2002: 491.

¹⁴³ Ayın Tarihi, 23.01.1992, <http://ayintarihi.com/>, (erişim tarihi: 21.01.2018).

¹⁴⁴ Beylur, 2013: 34.

AB ve ABD gibi küresel aktörlerin yeni bağımsızlığını kazanan ülkeleri tanımalarına karşın, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ise Bosna-Hersek'i içinde bulundurduğu Sırp unsurların da faaliyetleri ile tanınmamış ve Bosna-Hersek'te bir iç savaş yaşanmıştır. İşte bu süreçte Türkiye dış politikasını daha belirgin adımlarla şekillendirmek amacıyla Bosna-Hersek'i destekleyerek gerek uluslararası alanda gerekse de ulusal boyutta sorunun çözümü konusunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. İlk olarak iç savaş boyutuna ulaşılmadan Türkiye diplomatik adımlara başvurarak sorunun barışçıl yollardan çözülmesi amacıyla Belgrad'a temsilciler göndermiştir.¹⁴⁵ Daha sonra kaçınılmaz olarak silahlı müdahalelerin baş gösterdiği dönemlerde Türkiye dikkatini başta BM olmak üzere uluslararası örgütler aracılığıyla farkındalık oluşturma ve gerektiğinde aktif katılım sağlayarak Bosna-Hersek'e destek olarak sunmuştur. Tabii bu aktif destek nedeniyle Türkiye'nin Yugoslavya Federal Cumhuriyetine (YFC) yönelik BM'nin yaptırım kararlarını uygulaması, YFC'de bir karşılık bulacak, ekonomik ve siyasi olarak iki ülke ilişkileri duracaktır.¹⁴⁶

Türkiye'nin bu dönemde attığı adımlar BM, AB, Kuzey Atlantik Paktı (NATO), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası örgütlerin aldığı kararlar neticesinde şekillenmiştir. Türkiye ayrıca BM ve NATO çerçevesinde kurulan barış gücü misyonlarına (UNPROFOR, IFOR, SFOR) da katkı sağlayarak askeri yönden de meseleye dahil olmuş oldu.¹⁴⁷ Üstelik bu misyonlara savaş sırasında ve sonrasında düzenin kurulmasında da destek verilmiştir. Bosna-Hersek içerisindeki Sırp unsurların 1995 yıllarında giriştiği kanlı eylemler sonucu (Srebrenica Katliamı vb.) savaşı sona erdirmeye noktasında NATO müdahalesi gerçekleşmiştir.¹⁴⁸ YFC'nin de savaşın sona ermesi noktasında (NATO müdahalesinin de etkisiyle) Bosnalı Sırp unsurlarla görüşmesiyle ABD öncülüğünde taraflar arasında Dayton Barış Görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucu savaş sona erdirilmiş, ülkenin yüzde 51'i Bosna-Hersek Federasyonu'na, yüzde 49'u ise Sırp Cumhuriyeti'nde olacak şekilde bir yapı oluşturulmuştur.¹⁴⁹ Türkiye de bu anlaşmayı savaşın sona ermesi, Balkan coğrafyasına barış ve istikrar getirmesi açısından desteklemiştir.

Bu süreçten sonra Türkiye, YFC ile tekrar ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. İlişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı ve karşılıklı ziyaretlerin olduğu bir dönemde 1996 yılında büyükelçilikler tekrar açılarak faaliyete başlamıştır. Normalleşme adımlarının atıldığı bu geçiş döneminde 1997 yılında Türkiye, YFC'yi Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Örgütü'ne üye

¹⁴⁵ Ekinci, 2009: 79.

¹⁴⁶ Uzgel, 2010: 493.

¹⁴⁷ Yıldırımıldal, 2015: 86-88.

¹⁴⁸ Beylur, 2013: 36.

¹⁴⁹ Uzgel, 2010: 498.

olması noktasında öneride bulunmuştur.¹⁵⁰ Ancak özellikle Kosova’da ortaya çıkan gelişmeler normalleşme adımlarını sekteye uğratacaktır. Özerkliğinin kaldırılmasından itibaren Kosova’da ayrılıkçı hareketler oluşurken, YFC özellikle de Sırbistan’ın Kosova hassasiyeti sorunu çözümsüz bırakıyordu. Tarihi ve dinsel yönden Kosova, Sırlar için çok önemli bir noktaydı. Kosova’nın ayrılıkçı hareketlere girişmesinde özellikle Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) Sırp güvenlik güçlerine karşı giriştiği eylemler ve YFC’nin vermiş olduğu çok ağır müdahaleler sonucu Balkan coğrafyasında yeni bir kriz ortaya çıktı. Çok yakın bir geçmişte görülen gerginlik ve çatışma hareketleri bu sefer Kosova’da karşımıza çıkmaktaydı.¹⁵¹

Türkiye soruna geçmişte olduğu gibi YFC’nin toprak bütünlüğünün korunmasından yana bir tavır takınmıştır. Bu tavır aslında Türkiye’nin Yugoslavya ile ilişkilerinin normalleşme süreci içerisinde olmasının bir tezahürüdür. Aynı zamanda Kosova sorunu, Yugoslavya tarafından Türkiye’de yaşanan ayrılıkçı hareketlere benzetilerek, Türkiye’nin de buna göre söylem geliştirilmesi talep edilmiştir.¹⁵² Ancak AB ve ABD’nin takınmış olduğu tavır, krizin büyümesi ve Bosna-Hersek’teki olaylar hafızalarda önemini yitirmemişken Türkiye’nin geçmişte olduğu gibi politikasını değiştirmesine yol açmıştır. Üstelik Kosova’da bulunan Türk azınlık ve Kosovalı Arnavut unsurlarla tarihi bağlar düşünüldüğünde Batı eksenli bir politika kaçınılmaz hale gelmiştir.

1998 yılında silahlı çatışmaların yoğun olarak yaşanmaya başlaması Balkan coğrafyasında istikrarsızlık ve güvenlik sorununu tekrar karşımıza çıkarmıştır. 1998 Mart’ında Dışişleri Bakanı İsmail Cem Belgrad’a giderek¹⁵³ çatışmaların durdurulması ve sorunun 1974 Anayasası çerçevesinde¹⁵⁴ çözülmesi istenmiştir. Ancak özellikle YFC ile ABD arasındaki görüşmelerden bir sonuç elde edilmemesi Kosova krizinin çözümü noktasında YFC’ye NATO müdahalesini beraberinde getirmiştir.¹⁵⁵ NATO üyesi Türkiye’de askeri müdahaleye aktif katılım sağlamış, çatışmaların sona erdirilmesi ve sonrasında barışın korunması aşamalarında Bosna-Hersek’te olduğu gibi (Kosova’nın Dostları ve KFOR gibi askeri misyonlara katılma) gelişmelere müdahil olmuştur. Kosova sorunuyla ilgili olarak NATO’nun almış olduğu kararlara uyan Türkiye, Kosova krizinde de tıpkı Bosna-Hersek’te olduğu gibi askeri

¹⁵⁰ Sule Kut, “Türkiye’nin Balkanlar Politikası”, p. 111., içinde: Ekinci, 2009: 122-123.

¹⁵¹ Beylur, 2013: 39.

¹⁵² Yugoslavya’nın Ankara eski Büyükelçisi Darko Tanaskovic’in kurmuş olduğu benzerlik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Ekinci, 2009: 125.

¹⁵³ Uzgel, 2010: 508-510.

¹⁵⁴ Tito’nun 1974 yılında uygulamaya koyduğu yeni anayasa ile cumhuriyetler ve özerk bölgelere verilen geniş haklara atıf yapılmaktadır.

¹⁵⁵ Aydoğmuş, 2009: 94.

operasyonlara katılmıştır. Kosova sorununun, Türkiye ile YFC'nin ilişkilerinin geliştirilmesine engel olduğunu söylemek doğru olacaktır.

ABD öncülüğünde AB'nin de düşünsel ve siyasal destek verdiği Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci¹⁵⁶ programı Balkan coğrafyasında istikrar ve barış ortamının yakalanmasını hedeflemiş, Türkiye'de bu girişimlere aktif olarak katılmıştır. 2000 yılında YFC'de yaşanan seçim sonrası Devlet Başkanlığı koltuğuna muhalefetteki Vojislav Kostunica gelerek, S. Milosevic sonrası YFC'nin dünya devletleriyle normalleşme sürecini başlatmıştır. Bu noktada diğer balkan ülkeleri gibi YFC'de AB üyeliği eksenli bir politika arayışına girmek istemiş, ancak aynı zamanda Rusya Federasyonu ile ilişkilerini sürekli göz önünde bulundurarak adımlarını atmıştır. Yeni yönetimin öncelikli olarak AB üyeliği ve NATO ile iyi ilişkiler için Bosna-Hersek ve Kosova'da yaşanan geçmişini atlatabilmesi, Balkanlar ve diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi çok önemliydi. Böylelikle ilk olarak uluslararası örgütlere üyelik konusunda adımlar atmak isteyen YFC, AB'nin yönlendirmesiyle özellikle ismini değiştirmesine karar vererek BM, IMF, AGİT gibi uluslararası örgütlere üye olmuştur.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzgel, 2010: 517.

¹⁵⁷ YFC ülkenin ismini yapılan antlaşma gereği 2003 yılında Sırbistan-Karadağ Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pektaş, 2014: 96.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE SIRBİSTAN'IN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞLARI

2.1. Teorik Çerçeve

Uluslararası sisteme hâkim olan tek bir teorinin varlığından söz etmek çok mümkün değildir. Günümüz şartları düşünüldüğünde de uluslararası ilişkiler teorilerin her olay karşısında pozisyon alabileceği bir durum olmadığı değerlendirilmektedir. İçinde bulunan koşullar devletlerin, hangi uluslararası ilişkiler teorileri ve yöntemlerine göre hareket edeceğini veyahut edemeyeceğini belirlemektedir. Bu çalışmada ise incelenen dönem ve bölge dikkate alındığında “yumuşak güce” dayalı “kamu diplomasisi” kavramları etrafında konstrüktivizm modeli üzerinden değerlendirilme yapılacaktır.

Konstrüktivist teori norm, yapı, kimlik, aktör, sosyal inşa gibi kavramlara odaklanarak bireylerin düşüncelerinden yola çıkarak toplum ve devlet ilişkilerinde salt siyasi-ekonomik-askeri gücüne değil, var olan sosyal-kültürel ilişkiler ve etkileşimin önemine değinir.¹⁵⁸ Uluslararası ilişkilerde, aktörlerin sahip olduğu fikir ve inançların sosyal yapıyı nasıl etkilediklerini inceleyen bir teori olarak konstrüktivizm karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁹ Sosyal bilimlerde de bilimsel metodolojilerden yararlanma ve materyal bakış açısını öne çıkaran neorealizm/neoliberalizmin aksine, konstrüktivizm özellikle fikir/normların da uluslararası ilişkilerde yapıyı ortaya koyan önemli faktörler olduğu noktasında değerlendirmesini yapmaktadır. Karar alma süreçlerinde birey/aktör/toplum arasındaki yapının işlemesi ve etkinliği, teorinin temel dayanak noktalarını oluşturmaktadır.

Uluslararası ilişkilerin bir sistematik etrafında açıklanmaya çalışıldığı dönemlerden beri güç kavramı tartışılmaktadır. Özellikle bu çalışmanın konusu olan dönem ve dış politika uygulayıcıların benimsediği teorik yaklaşım irdedeğinde, güç unsurunun “yumuşak güç” olarak algılanması ve o yönlerinden hareketle strateji geliştirildiği görülmektedir. Yumuşak güç kavramı ilk olarak Joseph S. Nye tarafından ele alınmıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıktığı üzere askeri gücün tek başına önemini yitirdiği dönemlerde, Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası sistem farklı güç unsurlarını karşımıza çıkarmıştır. Ekonomik bağımsızlık, teknolojik gelişmelere olan açıklık, uluslararası aktörler, değişen siyasi yapılar gibi unsurlar da önemli bir konuma erişmiştir.¹⁶⁰ Siyasi, askeri veya ekonomik bir hamle karşısında karar

¹⁵⁸ Ekşi, 2014: 20-21.

¹⁵⁹ Jackson ve Sorensen, 2006: 162-164.

¹⁶⁰ Nye, 1990: 160.

alıcılarının pozisyonları belirlemek zorunda olması karşımıza klasik manada güç ya da sert güç¹⁶¹ kavramlarını çıkarmaktadır. Yöntem olarak devletler sert güç unsurlarını kullanarak istediklerini elde edebilirler. Bunun için zaman zaman askeri bir hamle ya da ekonomik bir tehdit yoluna gidilerek başarı sağlanabilir. Ancak bu tarz yöntemler, politikaları açıklamada problemlere neden olabilir. Herhangi bir zorlama olmadan, ikna yolu ile yaptırmak istediklerinizin diğerleri tarafından yapılmasını sağlamak tam olarak yumuşak güç olarak ifade edilmektedir.¹⁶² Günümüzde iletişim araçlarının gelişimiyle işbirliği hedefleri çerçevesinde bireyleri ya da devletleri istenilen noktaya getirmek için kullanılan yöntemler yumuşak gücün unsurlarıdır. Bu noktada kültür, oluşturulan değer ve dış politika yöntemleri ile bir çekicilik¹⁶³ oluşturularak, gerekli etkileme ve yönlendirme sağlanabilir. Başarılı olmayı sağlayacak olan şey, karşı tarafı etkilemek için sahip olunan araçlardır. Milletlerin sahip olduğu kültür sayesinde, verilmek istenen mesaj devletlere kolay ve etkili yollardan iletilebilir. Örneğin yaşama biçiminden dini inanışa, spordan sanata, önem verilen değerlerden uygulanan politikalara kadar hemen her alanda toplumlara veya devletlere nüfuz edebilmek ve daha da önemlisi arzulan şeylerin yaptırılmasını sağlamak, uzun süreçler olsa da getiri noktasında da kolaylık oluşturabilir. Evrensel diyebileceğimiz değerlerin küresel dünyada norm haline gelmesi ile yönlendirme çalışmaları da farklı alanlarda kendini göstermektedir. Çok taraflı ilişkiler, ekonomik gelişmişlik, demokratik ve insan haklarına saygılı bir düzenin tesisi, serbest piyasa koşulları, ulusal veya uluslararası örgütlerin faaliyetleri, karşılıklı değişim programları ile etkileşim ve farkındalık oluşturma amaçlı girişimler, dünya sorunlarıyla ilgili barışçıl çözümün benimsenmesi gibi kullanılan araçlar çaba gerektiren unsurlardır. Ancak bu araçlar sayesinde benimsenen politikaların kurumsal hale getirilmesi sağlanarak istenilen etki oluşturulabilir.

“Kamu diplomasisi” bir devlet veya hükümetin, diğer devletlerde yaşayan bireyler ile bağlantı kurmalarını ve aradaki ilişkilere odaklanan diplomasiyi ifade etmektedir.¹⁶⁴ Aynı zamanda kamu diplomasisi, devletin vermek istediği mesajı, diğer kamuoylarınınca önce erişilebilmesi ve sonra da kabul edip, benimsemesi için giriştiği yöntem olarak da ifade edilmektedir.¹⁶⁵ Kamu diplomasisi, yumuşak güç kavramının ortaya çıkması ile önemini artıran bir konuma ulaşmış ve yumuşak gücün en önemli araçlarından biri haline gelmiştir.¹⁶⁶ Klasik

¹⁶¹ Yumuşak güç kavramının ortaya çıkması ile karşısında ifade edilen sert güç, karar almak zorunda bırakılan eylemler için kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Gray, 2011: 28-52.

¹⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz., Nye, 2014: 19-22.

¹⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Aydemir, 2016: 129-137.

¹⁶⁴ Cull, 2009: 12.

¹⁶⁵ Riggins, 1998: 4.

¹⁶⁶ Melissen, 2005: 4.

diplomasi devletler ya da devletlerin yetkilendirildiği görevliler tarafından yürütülürken; kamu diplomasisi özel olarak sadece devletler ya da yetkilendirdiği görevlilerce değil, ulusal/uluslararası örgütler ve şirketler, sivil toplum kuruluşları veya bireyler tarafından da yürütülebilir. Bu diplomasi anlayışının yönetilmesi aşamasında gelişen teknoloji ve kitle iletişim araçlarının önemi büyüktür. Bu bağlamda J. S. Nye günlük iletişimin önemini belirterek, sadece devletlerin kendi kamuoylarına değil, aynı zamanda uluslararası basın dikkate alınarak diğer kamuoylarına da hitap eden bilgilendirmenin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Tabii uzun bir sürece yayılacak olan kamu diplomasisinde, önemli aktörlerle bağların kurulması ve devamının sağlanması noktasında üniversite bazlı değişim ve burs programları, çeşitli eğitim, insani yardım, kültür faaliyetlerinde bulunmak gerekmektedir.¹⁶⁷ Bu noktada kamu diplomasisini etkin bir şekilde kullanmak ve yönlendirmek istediğiniz devlet ya da devletleri kamuoylarının düşünce ve değerler bütününe bilmek önem arz etmektedir. Ayrıca etkilemek istenilen devlete karşı, öncelikle o olay ya da olguya ilişkin etkilemek isteyen devletin verilerini ortaya koyması ve inanması gerekmektedir. Tabii başarılı olma noktasında ilgili devletin elinde uluslararası niteliğe sahip kitle iletişim araçlarının bulunması da önemlidir.¹⁶⁸

Dış politikada belirlenen hedeflere ulaşmada; kullanılan yöntemler, uygulayıcılar, diğer ilgili ya da üçüncü taraf devletlerin olaylara ilişkin yaklaşımları bir bütün halinde değerlendirildiğinde sonuca ulaşabiliriz. Devletlerle iyi ilişkilerin kurulması ya da bölgesel/küresel stratejilerin gerçekleştirilmesi sadece ortaya koyduğunuz hedefler ya da kullanılan yöntemler ile değil, aynı zamanda ilgili tarafların yaklaşımına ve daha da önemlisi uluslararası sistemin içinde bulunduğu koşullara bağlıdır.

2.2. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Dış Politika Anlayışı

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile küresel güç dengeleri ve uluslararası ilişkilerde değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler ülkeler, uluslararası kuruluşlar ve bölgelere yeni birtakım fırsatlar sunmuştur. Öyle ki Türkiye'de bu yeni duruma evrilmek için ani manevra değişiklikleri ile dış politikasındaki hedeflere ulaşabilmek açısından daha belirgin politikalar izlemiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın hemen akabinde ülkedeki siyasi durum ve ekonomik gelişmeler bu politikaların aktif olarak izlenmesi ve uygulanmasına olumsuz yansımıştır. 3 Kasım 2002 seçimleri ile tek başına iktidara gelen Ak Parti, siyasi istikrarın sağlanması ve 2001

¹⁶⁷ Nye, 2004: 8-17.

¹⁶⁸ Cull, 2009: 18-24.

ekonomik krizinin¹⁶⁹ atlatılmasında yakaladığı başarı ile iç ve dış politikada birçok yeni söylem geliştirme olanağı elde etmiştir. Bu noktada dış politika anlayışının konumlanmasında eski Başbakanlardan, aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı, başdanışmanlık ve danışmanlık görevlerinde bulunan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun ve Ak Parti politika uygulayıcılarının teorik katkıları sonucu Türk dış politika anlayışında yeni kavramlar ya da anlamlandırmalar ortaya çıkmıştır. Ak Parti dönemi dış politikasını ve özellikle Balkan coğrafyasında izlenen stratejiyi anlaşılır kılabilmek için bu kavramlara değinmek yerinde olacaktır.

Tarihi miras/tarihsel bağlar kavramı Ak Parti dönemi dış politikasında en sık kullanılan terimlerden biridir. Davutoğlu'nun yayınlamış olduğu "Stratejik Derinlik" isimli kitabında bu konuda bir devletin izleyeceği her türlü politikada coğrafyadan kültüre, siyasetten ülke kapasitesine, ekonomiden kimliğe kadar iç içe girmiş ve birbiriyle bağlantılı birçok kavramın şekillenmesinde oluşturulan "tarihsel birikime"¹⁷⁰ atıfta bulunmuştur. Türkiye sahip olduğu tarihi-kültürel bağlar nedeniyle sadece bulunduğu coğrafyaya değil, aynı zamanda geçmişindeki bağlar nedeniyle daha önce ulaşılmış sınırları da kapsayacak şekilde hakim bir dış politika anlayışının izlenmesi teori edilmiştir. Avrupa, Orta Doğu, Balkanlar, Kafkasya, Asya ve Afrika ile geçmişten gelen birikimin devam ettirilerek teori pratiğe dönüştürülmek istenecektir. Dış politikaya eleştirel bir gözle bakan çevrelerce bu kavram Yeni-Osmanlılık olarak görülse de, Davutoğlu ve dış politika uygulayıcıları bu kavramdan uzak durmayı tercih etmişlerdir.¹⁷¹ Özellikle ilişkilerin geliştirilmek istendiği bölgeler açısından bu kavram diğer ülkelerin bakış açılarını olumsuz etkileyebilirdi.

Dış politika ve uluslararası organizasyonlarda yıllarca kullanılan doğu ile batı arasında "köprü" olma görevi, "Merkez Ülke"¹⁷² kavramı ile farklılaşmıştır. Merkez ülke kavramıyla Türkiye'nin tarihi birikimi nedeniyle etkileşimde bulunduğu coğrafyada, etkin bir güç merkezi oluşturulması ve bu gücün Türkiye özelinde şekillenmesi amaçlanmıştır. Merkez ülke olmanın araçları ise Türkiye'nin oyun kurucu olabileceği diplomasi araçları-yöntemleri ile mümkün olabilirdi. Bu noktada araç-yöntem olarak "Çok Yönlü Proaktif ve Ritmik Diplomasi" anlayışları karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlar ile uluslararası ilişkilerde ve dış politikada ortaya çıkacak tehdit ve krizlere karşı edilgen bir tutum izleyerek bir vizyon geliştirmek yerine, krizler ortaya çıkmadan öngörülü olarak sorunları çözmek amaçlanmıştır. Çok yönlü diplomasi yöntemi ile arabulucu rolü üstlenerek, paydaşlarla müzakereye dayalı etkin bir dış politika

¹⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Celasun, 2002: 13-33, <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbart/erc2002/pdf/i053.pdf>, (erişim tarihi:03.05.2019).

¹⁷⁰ Davutoğlu, 2013: 65.

¹⁷¹ Demir, 2016: 39.

¹⁷² Yıkılmaz, 2016: 56.

arayışının ön plana çıkarılması amaçlanmıştır. Başarılı olunması halinde sadece paydaşların sorunu çözülmeyecek, aynı zamanda Türkiye paydaşlarla olan ilişkilerini geliştirecek ve diğer ihtilafli konularda arabulucu ve uzlaştırıcı rolü üstelenebilecektir.¹⁷³ Çok yönlü-proaktif-ritmik diplomasi anlayışının izlenebilmesi için tabi sadece coğrafyanızla sınırlı kalmayacak şekilde, uluslararası boyutta politika üretebilecek kabiliyete sahip olmak gerekmektedir.

Dış politikada ortaya çıkan en önemli kavramlardan biri de (belki de en çok tartışılanı) “Komşularla Sıfır Sorun” anlayışıdır. Aslında kavramın ortaya çıkışına bakıldığında kastedilen geçmişten günümüze ifade edilen düşmanlarla çevrili coğrafya anlayışından kaynaklanmaktadır. Kronik hale gelen sorunlu ilişkilerin göz ardı edilmesi yerine, çözüme ulaştırılması yoluyla komşu ülkelerle yeni işbirliği alanlarının oluşturulması amaçlanmıştır. Davutoğlu kavramın oluşturulmasında Türkiye’nin düşmanlarla çevrili olduğu anlayışından kurtulmasını ve böylece komşularla geliştirilecek ilişkilerin yeni fırsatlar oluşturularak bölgesel barışa¹⁷⁴ katkıda bulunulacağı yolundan hareket etmeyi amaçladığını ifade edebiliriz. Bu ilke ile dış politikada arabuluculuk çalışmaları ve uzlaşya dayalı işbirliği arayışları dahil edildiğinde, Türkiye’nin dış politikada sözü dinlenen ve dolayısıyla çözüm odaklı perspektifinden dolayı “Merkez Ülke” konumuna ulaşması hedeflenmiştir. Ancak “komşularla sıfır sorun” politikası üzerine atılan adımların başarıya ulaşması diğer ülkelerle olan ilişkilere de bağlı olduğundan bazı olumsuzluklara neden olmuştur.¹⁷⁵

Dış politika ilkeleri beraberinde bu hedeflere ulaşılması açısından da yöntem olarak kullanılacak ilkeleri de ortaya çıkarmıştır. Bu ilke ve yöntemlerden biri de “Yumuşak Güç” kavramıdır. Türkiye’nin “merkez ülke” olma ve dış politikada sözünün dinlenmesi açısından klasik manada sert güç unsurlarının kullanılması suretiyle başarıya ulaşamayacağı biliniyordu. Bu yüzden ekonomik, sosyal ve kültürel araçların kullanıldığı, kitlelerin harekete geçirildiği bir diplomasi tercih edilmiştir. Aslında bir yandan klasik sert güç unsurları etkisi sürdürmekle birlikte, yumuşak güç unsurları ile bir denge kurulması amaçlanmıştır.¹⁷⁶ Böylece diplomasi ve uzlaşya kavramları önem kazanmış, uluslararası örgüt ve yapılanmalara üyelik ve aktif görev üstlenme çabaları ile yeni dış politika yöntemi oluşturulmuştur. Yumuşak güç unsuru olarak bu dönemde karşımıza çıkan kavramlardan belki de en önemlisi “Kamu diplomasisidir.” Kamu

¹⁷³ Yeşiltaş ve Balcı, 2013: 12.

¹⁷⁴ “Barış kuşağı” oluşturma hedefi, ayrıntılı bilgi için bkz. Ekşi, 2014: 167.

¹⁷⁵ Örneğin Irak ve Suriye ile sorunların çözülmesi ve ilişkilerin geliştirilmesi açısından girişilen tutumdan İsrail ve Avrupa ülkeleri; Ermenistan ile normalleşme sürecine girilmesinden Azerbaycan ile olan ilişkiler olumsuz etkilenmiştir. Bu yüzden bütün ülkelerle ilişkilerin seyrini hedeflendiği şekilde işbirliğine dayalı olarak tutmak mümkün olamamıştır.

¹⁷⁶ Yeşiltaş ve Balcı, 2013: 10.

diplomasisi kavramı “kamuoyunun anlaşılması, bilgilendirilmesi ve etkilenmesi”¹⁷⁷ olarak belirtilmektedir. Özellikle bir ülkenin geliştirdiği strateji ya da attığı ekonomik veya askeri adımların diğer ülke kamuoylarında anlaşılabilir kılma çabaları dış politikanızı başarılı şekilde sürdürebilmenizi sağlayabilir. Türkiye’nin dış politikada bu dönemde kamu diplomasisini yürütecek kurum ve kuruluşlar oluşturulmuş ya da yeniden yapılandırılmıştır. Ayrıca iş dünyası ve sivil-toplum ve düşünce kuruluşlarının da bu yönde yönlendirilmesi sağlanmıştır. Bu noktada dış politikanın yumuşak güç ekseninin uygulanmasında etkili olan kurumlara bakmakta fayda bulunmaktadır.

2.3. Yumuşak Güç Unsuru Olarak Kurum ve Kuruluşlar

2.3.1. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)

Bu kurumlardan ilki 02.11.2011 tarih ve 28103 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan kanun hükmünde kararnamenin 2’inci maddesinin 1’inci fıkrasında:

“İşbirliğinde bulunulması hedeflenen devletler ve topluluklarla iktisadi, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarındaki ilişkileri projeler, programlar ve faaliyetler aracılığıyla geliştirmek, yapılacak katkı, yardım ve ilgili süreçleri yürütmek ve kanunlarla verilen diğer görevleri yapmak üzere, Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı, kamu tüzel kişiliğini haiz ve özel bütçeli Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı kurulmuştur. Kurumun kısa adı TİKA’dır.”¹⁷⁸

ifade edildiği gibi görev ve amaçları belirlenmiştir. Aslında TİKA’nın kuruluşu 1992 yılına uzanmaktadır. SSCB’nin dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan devletlerle ortak kültürel bağların bulunması nedeniyle ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmış, bu devletlerin uluslararası toplum nezdinde tanınmasının sağlanması¹⁷⁹ hedeflenmiştir.

TİKA günümüzde 58 ülkede, 60 program kalkınma-koordinasyon ofisi bulundurarak faaliyetlerine devam etmektedir. TİKA’nın geçmişten günümüze faaliyetlerine bakıldığında; 1992-2002 yılları arasında 2240, 2003-2017 yılları arasında 20000’in üzerinde proje yürütülmüştür.¹⁸⁰ Proje sayılarının yıllar bazında değerlendirmesi yapıldığında 2002 sonrasında meydana gelen artıştaki değişimi siyasi ve ekonomik gelişmelerle açıklamak yerinde olacaktır.

¹⁷⁷ Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <https://kdk.gov.tr/sag/kamu-diplomasisine-bakis/21>, (erişim tarihi: 21.05.2018).

¹⁷⁸ 02.11.2011 tarih ve 28103 sayılı Resmi Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/20111102-1.htm>, (erişim tarihi: 23.06.2018).

¹⁷⁹ TİKA, <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, (erişim tarihi: 23.06.2018).

¹⁸⁰ “TİKA Faaliyet Raporu 2017”, TİKA, 2018: 18, 26. Ayrıca projeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Faaliyet%20Raporu/T%C4%B0KA%20Faaliyet%20Raporu%202017.pdf>, (erişim tarihi: 23.06.2018).

2001 ekonomik krizinin atlatılması, ekonomide sağlanan olumlu ilerlemeler ve ekonomik gelişmelerin dış politika hedefleri ile uyumlaştırılması neticesinde TİKA ve benzeri diğer kuruluşlar etkinliğini arttırmıştır.

TİKA özellikle Sırbistan’da eğitim, sağlık, altyapı, tarım, hayvancılık vb. diğer alanlarda olmak üzere 1992-2017 yılları arasında toplam 225 proje yürütmüştür.¹⁸¹ Bu projelerin bazıları tarihi ve kültürel yapıların yenilenmesi; Novi Pazar Hastanesi Jinekoloji ve Doğum Bölümünün Yenilenmesi, Belgrad Gerontoloji Merkezi hasta yatağı temini, Syenitsa Sağlık Merkezi ve Priboy Devlet Hastanesi, Belgrad Üniversitesi Çocuk Klinikliğine donanımsal destekte bulunma, Dragişa Mişoviç Hastanesi tadilatının gerçekleştirilmesi; Kral 1. Petar, Raška İlkokulu, Novi Pazar Tekstil ve Deri Tasarım Okulu, Voyvoda Zivayin Mişić Raykoviç Anaokulu, Aleksa Dyilas Beco İlköğretim Okulu, Priyepolye Velika Zupa Dušan Tomašević Ćirko İlköğretim Okulu, Priyepolye Nasa Radost Anaokulu, Buyanovats İlköğretim yapılması, inşası veya yenilenmesi, Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi kütüphaneleri, Belgrad Üniversitesi Şarkiyat Kütüphanesinin yenilenmesi, bunun yanı sıra kamu ve özel idari bina ve tesislerin tadilatı, park ve oyun alanlarının yapılması; tarımsal üretiminde süreklilik ve kolaylığı sağlayacak teknolojik altyapıların inşası ve sebze ve meyve çeşitliliğinin artırılması; kültür ve sanat faaliyetlerinin düzenlenmiştir. Ayrıca 2014 yılı Mayıs ayında meydana gelen sel felaketinde Türkiye Sırbistan’a 1.350.000 € yardım taahhüdünde bulunmuştur.¹⁸²

2.3.2. Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK)

Diğer bir kurum olarak 30.01.2010 tarih ve 27478 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2010/3 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) karşımıza çıkmaktadır. Buna göre:

“Günümüzde, küreselleşmenin bir sonucu olarak uluslararası ilişkiler daha karmaşık bir hale gelmiş, devletler arasındaki resmi diplomasi yanında, uluslararası toplumu etkilemenin ve yönlendirmenin bir aracı olarak “Kamu Diplomasisi” ayrı bir önem kazanmıştır. Uluslararası platformlarda, Ülkemizin uzun süredir maruz kaldığı itham ve sorunlar karşısında haklılığımızı kanıtlamaya yönelik çalışmaların başarıya ulaşabilmesi için, kamu diplomasisi yöntem ve araçlarıyla uluslararası toplumun doğru yönde bilgilendirilmesi gerekmektedir.”¹⁸³

¹⁸¹ TİKA Balkanlar, 2018: 63,

http://www.tika.gov.tr/upload/2018/BALKANLAR/ikinci_balkan_bulusmasi_kitap.pdf, (erişim tarihi: 23.06.2018).

¹⁸² Yapılan proje ve faaliyetlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.

http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Tan%C4%B1t%C4%B1m%20Bro%C5%9F%C3%BCrleri/S%C4%B1rbistan%202017/TIKA%20Sırbistan_2017.pdf, (erişim tarihi: 23.06.2018).

¹⁸³ https://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2010/2010-0010-006-1142.pdf, (erişim tarihi: 25.06.2018).

genelgede de ifade edildiği üzere yabancı kamuoylarının doğru bilgilendirilmesi ve yaşanan gelişmelere bu yönde bir uyumluluğun sağlanması amacıyla KDK'ya hem bu görev tevdi edilmiş hem de kurumlar ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği oluşturması için yetkilendirilmiştir.

Bu amaç doğrultusunda çeşitli ülke ve üniversitelerde, uluslararası zirvelerde siyaset, dış politika, ekonomi ve kültürel faaliyetler hakkında toplantı, panel ve konferanslar düzenlenmiştir. Bunun dışında kitle iletişim araçları ile tanıtım ve bilgilendirme faaliyetleri de ayrıca yapılmaktadır. ¹⁸⁴Ancak kurumun internet sitesinden alınan bilgiler ışığında gerçekleştirilen faaliyetlerin kurumun girişimlerine başladığı tarih göz önüne alındığında günümüze kıyasla aynı oranda gerçekleşmediğini söylemek mümkündür. ¹⁸⁵

2.3.3. Yunus Emre Vakfı

Bir diğer kurum ise 18.05.2007 tarih ve 26526 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak faaliyetlerine başlayan Yunus Emre Vakfı'dır. İlgili kanuna göre:

“Türkiye'yi, kültürel mirasını, Türk dilini, kültürünü ve sanatını tanıtmak, Türkiye'nin diğer ülkeler ile dostluğunu geliştirmek, kültürel alışverişini artırmak, bununla ilgili yurt içi ve yurt dışındaki bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak, Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek, Türkiye'de Yunus Emre Enstitüsü ve yurt dışında Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri açmak için merkezi Ankara'da olan Yunus Emre Vakfının kurulmasına ilişkin esas ve usulleri belirlemektir.”

şeklinde ifade edilmiştir. İlgili kanunun üçüncü maddesine göre Vakıf, Türkiye'nin kültürünü, dilini, sanatını tanıtmak ve öğretmekle yetkilendirilmiştir. ¹⁸⁶ Vakfa bağlı olarak Enstitü ve Kültür Merkezleri faaliyetlerinin temel çıkış noktası dış politika açısından değerlendirildiğinde kültürel diplomasının yürütülmesidir. Şu an ki yapıda Vakfın Mütevelli Heyeti içerisinde Kültür ve Turizm Bakanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarı, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, Maliye Bakanlığı Müsteşarı, Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı tabi üye olarak; Yönetim Kurulu üyeleri içerisinde ise Yunus Emre Enstitüsü Başkanı, TİKA Başkanı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı, Dışişleri Bakanlığı Yurtdışı Tanıtım ve Kültürel İlişkiler Genel Müdürü tabi üye olarak görevlerine devam etmektedir. ¹⁸⁷ Yönetim Kurulu yapısı içinde TİKA ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının (YTB) bulunması KDK'nin aksine

¹⁸⁴ <https://kdk.gov.tr/>, (erişim tarihi: 26.06.2018).

¹⁸⁵ Ekşi, 2014: 184-194.

¹⁸⁶ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5653.pdf>, (erişim tarihi: 26.06.2018).

¹⁸⁷ <http://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/vakif-yonetimi>, (erişim tarihi: 26.06.2018).

Yunus Emre Vakfı ile diğer TİKA ve YTB gibi kamu diplomasisini yürüten organlar arasında bir eşgüdümün olduğunu söylenebilmektedir.¹⁸⁸

Ayrıca Yunus Emre Enstitüsü 43 ülkede 54 Kültür Merkezi ve 46 ülkede 85 Türkoloji Bölümü ile hizmetlerine devam etmektedir. Kültür merkezleri aracılığıyla 2016 yılında 11999 kişinin Türkçe öğrenim kurslarından yararlanmışır. 2016 yılında toplam 796; Balkanlarda ise 283 adet kültürel faaliyet yapılmıştır. Sırbistan'ın Novi Sad Üniversitesi'nde Türkoloji Projesi¹⁸⁹ için protokol yürürlükte. Belgrad Yunus Emre Enstitüsü 2016 yılında sempozyum, sergi ve yazar buluşması olarak farklı etkinlikler düzenlemiştir.¹⁹⁰

2.3.4. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)

Diğer bir kurum 06.04.2010 tarih ve 27544 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak teşkilat yapısı oluşturulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'dır. YTB yurtdışında yaşayan Türk vatandaşları ile alakalı çalışmalarda bulunmak, akraba topluluklar ile ilgili çeşitli faaliyetlerde bulunmak, yurtdışından eğitim amacıyla Türkiye'ye gelen öğrencilerin işlemleri ile ilgili işbirliği ve her türlü kolaylığın sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması noktasında yetkilendirilmiştir.¹⁹¹ Bu noktada hedeflenen yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarının buldukları ülkede etkin olmalarını sağlayarak diaspora gücünden yararlanmaktır. Ayrıca yurtdışından gelen öğrencilerin ülkelerine döndükleri zaman Türkiye'nin bir anlamda gönüllü elçiliğini yapması da amaçlanmıştır. Bu şekilde hem Türkiye'nin dış politikası hem de Türkiye ile ilgili iç meselelerde yurtdışındaki gücün kullanılması yoluyla etkili bir lobicilik yapılmasının planlayıcısı olarak YTB ve de Sivil Toplum Kuruluşları önem arz etmektedir.

2017 yılında YTB sosyal ve kültürel faaliyetler, hukuk, eğitim, iletişim gibi konularda toplam 18 adet program düzenlenmiştir. Ayrıca Türkiye Bursları Programına 2017 yılında 106.550 kişi başvurmuş, 5478 öğrenci lisans, yüksek lisans ve doktora burslarından yararlanmışır. Bunun dışında aynı zamanda Türkiye Mezunları Programı ile de Türkiye'de öğrenim gören öğrencilerin yurtdışında ve Türkiye mezun buluşmaları düzenlenmiştir.¹⁹²

¹⁸⁸ Ekşi, 2014: 196.

¹⁸⁹ Parlakpınar, 2014: 307-319.

¹⁹⁰ Yunus Emre Enstitüsü 2016 Faaliyet Raporu,

http://www.yee.org.tr/sites/default/files/yayin/2016_faaliyet_raporu_05.02.2018-db.pdf, (erişim tarihi: 26.06.2018).

¹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5978.pdf>, (erişim tarihi: 27.06.2018).

¹⁹² YTB İdari Faaliyet Raporu 2017: 28-29, https://www.ytb.gov.tr/uploads/documents/2017_FAAL_YET_RAPORU_Digital.pdf, (erişim tarihi: 27.06.2018).

Türkiye kamu diplomasisinin başarılı yürütülmesi açısından diaspora faaliyetlerini YTB aracılığıyla yerine getirmenin planlamasını yapmıştır. Böylece lobi faaliyetlerinin yürütülmesi için gerekli olan ortak hareket etme kabiliyeti işlerlik kazanmıştır.

Dış politika uygulamalarının ve Ak Parti teorik yaklaşımlarından kamu diplomasisi anlayışının pratiğe dökülmüş hali olan bu kurumların teşkilatlanma süreci her ne kadar zaman almış olsa da, kurumların faaliyetlerine bakıldığında günümüzde gelinen noktayı başarılı olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak dış politikada hedefler ile çıktılarının örtüşmesi için sadece uyguladığınız strateji değil, aynı zamanda diğer ülkeler ve uluslararası örgütlerle imkan ve olanaklarınızın rekabet edebilmesi de önemlidir. Yukarıda ifade edilen kurumlar dışında da (Diyanet İşleri Başkanlığı, TRT, Anadolu Ajansı, Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kızılay, AFAD vd.) resmi ve resmi olmayan kuruluşlar ve STK'lar aracılığıyla da kamu diplomasisi yürütülmektedir.

2.4. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Dış Politikasında Balkanların Yeri

Balkanların sahip olduğu coğrafya, Balkanlarla olan tarihi ve kültürel bağlar, Balkanlarda bulunan akraba-soydaş ve Müslüman topluluklar ile Türkiye'de bulunan Balkan göçmenleri her dönemde bölgeye özel önem verilmesine yol açmıştır. Ak Parti döneminde de Balkanlara verilen önem neticesinde ilişkilerin geliştirilmesi için çaba gösterilmiştir. Ak Parti dış politika prensipleri incelendiğinde siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri ilişkilerin hedeflenen düzeyinde başarı sağlanması için resmi dış politika yöntemleri dışında (oluşturulmuş kurum-kuruluşlar), sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri ve ticari ilişkiler büyük önem arz etmektedir. Ak Parti döneminde özellikle bu önemin tezahürü olarak sistematik bir yapı oluşturma gayesi ile kamu diplomasisi öne çıkarılmıştır. Bunun içinde kurum-kuruluşlar ile sivil toplum örgütleri ve Balkanlarda yaşayan nüfus arasında bir birlikteliğin sağlanması amaçlanmıştır.

Osmanlı Devletinin tarihsel miras olarak Balkanlardaki izlerini görmek hala mümkündür. Kamu diplomasisinin kültür ve sosyal açıdan ele alındığında zaten Balkanlarda Osmanlı izlerine yönelik çeşitli çalışmaların TİKA, YEE ve alanında farklı sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri ile yapıldığını görebiliyoruz. Balkanlarda geçmişte Osmanlı etkinliğinin bulunduğu alanlarda çalışmalar yapılması zaman zaman Balkan ülkeleri tarafından eleştirilse de, günümüzde kurum ve kuruluşlar aracılığıyla bu çalışmaların çeşitlendirmesi yoluna gidilmek suretiyle bu algının aşıldığını söyleyebiliriz.

Bunun dışında Türkiye Balkan ülkeleri ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermektedir. Karşılıklı iyi ilişkilerin temini sadece siyasi veya askeri bağlarla değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel bağlarla sağlanabilirdi. Balkanlar, Avrupa'ya açılan bir

kapı özelliğine sahip olması hasebiyle Türkiye açısından hem Avrupa ülkeleriyle ticari ilişkilerin geliştirilmesi için gerekli altyapı ve ulaşım noktasında, hem de enerji nakil hatları projelerin geçiş güzergahında olması noktasında önemini sürekli olarak koruyacaktır. Avrupa Birliği ile Türkiye'nin karşılıklı ilişkileri ve AB'nin Balkanlara yönelik siyasi, ekonomik ilgisi göz önüne alındığında Balkanların önemi Türkiye açısından perçinlenmiş oluyordu.¹⁹³ Ak Parti dönemi Balkan ülkeleriyle yapılan ticaretin gelişimini daha iyi anlama açısından TÜİK veri tabanından elde edilen bilgilerin bir derlemesi aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 2.1. Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle Olan Dış Ticaret İstatistikleri (Milyon ABD Doları)

Ülke	2002		2005		2008		2010		2012		2015		2017	
	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.
Yunanistan	590	312	1.126	727	2.429	1.150	145	1.541	1.401	3.539	1.400	1.860	1.662	1.833
Romanya	566	661	1.785	2.285	3.987	3.547	2.599	3.449	2.495	3.236	2.815	2.598	3.139	2.480
Bulgaristan	380	508	1.179	1.190	2.151	1.840	1.497	1.702	1.684	2.753	1.675	2.254	2.803	2.773
Slovenya	68	57	332	217	648	243	356	291	548	311	810	343	1.158	381
Hırvatistan	42	9	167	85	328	105	249	211	200	209	251	135	313	216
Arnavutluk	79	3	191	16	305	36	241	86	255	98	287	49	387	24
Bosna-Hersek	43	6	128	15	572	24	224	72	251	111	292	250	348	268
Sırbistan-Karadağ	122	11	257	96	458	61	306	109	380	205	492	238	717	414
Makedonya	101	14	162	52	296	29	262	52	274	103	324	80	360	101
Karadağ					48	1	27	6	29	17	38	8	60	24
Kosova					279	5	293	13	254	9	240	7	270	8

Kaynak: TÜİK istatistiklerinden derlenmiştir.¹⁹⁴

İç ekonomik ve siyasi sorunlar, bölgesel ve küresel sorunlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde bazı dönemler hariç Balkan devletleriyle olan ikili ticari ilişkilerin artarak gelişim gösterdiği görülmektedir. Balkan ülkelerinin tümünde Ticaret Müşavirlikleri

¹⁹³ Linden ve İrepolu, 2013: 236.

¹⁹⁴ Tablodaki veriler TÜİK'in internet sitesindeki veri tabanlarından elde edilerek derlenmiştir. Sırbistan-Karadağ'ın 2006 yılı referandum sonucu resmen ayrılması söz konusu olduğu için tabloda Sırbistan-Karadağ'ın üstü çizilmiştir. Ayrıntılı tablolara ulaşmak için bkz., <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=vt>, (erişim tarihi:06.07.2018).

bulunmaktadır.¹⁹⁵ Bunun dışında Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesinde organizasyonu yürütülen İş Konseyleri de faaliyetlerine devam etmektedir. Romanya ve Karadağ dışındaki diğer ülkelerle son yıllarda İş Forumları düzenlenmiş, hatta Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek arasında bu forum üçlü olarak gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁶ 2016 yılında Türkiye'nin Balkanlara yapmış olduğu yatırım miktarı iki yüz milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.¹⁹⁷ Devam eden enerji nakil hatları, ulaşım ve altyapı, turizm gibi faaliyetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde hem Türk-Balkan özel teşebbüsünün hem de devletlerin bölgeye olan ilgisi daha da cezbedici niteliktedir. Türkiye ekonomik ilişkilerin yanı sıra bölgeye yönelik yardımlarına da devam etmektedir. Bu noktada 2016 yılında Türkiye Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Kosova, Karadağ ve Sırbistan'a toplam seksen milyon dolarlık resmi kalkınma yardımında bulunmuştur.¹⁹⁸ Ayrıca sivil toplum kuruluşları aracılığıyla çeşitli yardımlarda bulunmaktadır. Sosyal-kültürel açıdan TİKA, YTB, YEE gibi kurumların gerçekleştirdikleri faaliyetler sayesinde kültürel tanınma, turizm, eğitim vb. birçok konuda etkinlik ve projeler gerçekleştirilmektedir. Bu sayede Türkiye'nin bölgede her alanda bulunduğu emareleri karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik ve siyasi ilişkilerin yanı sıra, tarihi ve kültürel açıdan da bölgeye özel önem atfedilmesi, Balkanların güvenliğini her daim önemli kılmıştır. Bu noktada bölge ülkelerinin ortak hedefi haline gelen Avrupa Birliği, NATO gibi örgütler ve diğer bölgesel organizasyonlara olan üyelikler Türkiye tarafından da desteklenmektedir. Geçmişte yaşanan çatışmaların tekrar ortaya çıkmaması açısından bölgesel ve küresel düzeyde işbirliğinin Balkanlarda sağlanmasını isteyen Türkiye, aynı zamanda bu hedeflere uygun adımlar atmaktadır. NATO bünyesinde Balkan ülkelerinin NATO'ya üyelik süreçlerinin sağlanmasında gerekli altyapı ve eğitim çalışmalarında Türkiye aktif olarak yer almaktadır. Balkanlarda devam eden siyasi ve ekonomik ilişkilerin varlığı ve geliştirilmesi, Balkanların istikrarı ile doğrudan ilintilidir. Bu bağlamda AB, NATO ve diğer uluslararası örgütlerle gerçekleşecek bütünleşme Balkanlarda istikrarı tesis edecek en önemli unsur olarak görülmektedir.¹⁹⁹ Türk dış politikası da Balkanlarda ortak girişimlerin oluşturulması ile bölgede işbirliği ve bütünleşmenin sağlanmasını amaçlamaktadır.²⁰⁰ Türkiye'nin girişimleri ile bölgenin istikrarı için Türkiye-

¹⁹⁵

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke_masalari?_afLoop=30206022175624753&_afWindowMode=0&_afWindowId=58ibgfjgx&_adf.ctrl-state=6wyl87tnd_1602#!%40%40%3F_afWindowId%3D58ibgfjgx%26_afLoop%3D30206022175624753%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D6wyl87tnd_1606, (erişim tarihi: 07.07.2018).

¹⁹⁶ <http://deik.org.tr/ulke-bazli-is-konseyleri>, (erişim tarihi: 07.07.2018).

¹⁹⁷ Ekinci, 2017: 9.

¹⁹⁸ TİKA, Türkiye Kalkınma Yardımları 2016 Raporu, 2016: 29.

¹⁹⁹ Tahirovic, 2014: 75.

²⁰⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa, (erişim tarihi: 11.07.2018).

Hırvatistan-Bosna-Hersek ve Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek arasında üçlü mekanizmalar kurulmuştur. Dolayısıyla arabuluculuk faaliyetleri ile siyasi, ekonomik ve sosyal-kültürel alanlarda işbirliği oluşturulmaya çalışılmıştır.

2.5. Sırbistan'ın Dış Politika Anlayışı

Sırbistan-Türkiye ikili ilişkilerine değinmeden önce Sırbistan'ın dış politika anlayışının ortaya konulması açısından kısa da olsa Sırbistan Cumhuriyeti'nin yapısını aktarmak yerinde olacaktır. Sırbistan Cumhuriyeti temel uluslararası hukuk normları ve AB değerleri çerçevesinde örgütlenmiştir. Sırbistan Cumhuriyeti Ulusal Meclisi en üst temsil yetkisine haiz yasama organıdır. İki yüz elli temsilciye sahip Meclis, doğrudan halk tarafından seçilir. Ülkeyi temsil yetkisi Cumhurbaşkanıya verilmiş olup, Cumhurbaşkanı da doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Yürütme organı olarak Hükümet'in başı Cumhurbaşkanı tarafından atanan Başbakan'dır. Yargı yetkisi bağımsız mahkemelerde olup, en üst yargı organı Yüksek Mahkeme'dir.²⁰¹

2000'li yıllarda sadece değişim yaşayan Türkiye değil, aynı zamanda Sırbistan olmuştur. Milosevic sonrası Yugoslavya AB ile daha yakın ilişkileri gözetmiş, bu nedenle 2000 yılında AB'nin temel değer ve normlarını kabul ederek²⁰² dış politikada dönüşüm sürecini başlatmıştır. Sırbistan Dışişleri Bakanlığı'nın internet sitesinden edinilen bilgilere göre, en önemli dış politika hedefi olarak AB ile bütünleşik bir mekanizma anlayışının kurulması ve Balkanların güvenliğini noktasında AB ve diğer uluslararası organizasyonlarla işbirliğini oluşturmak olarak belirlenmiştir.²⁰³ Bu noktada 2000 yılında başlayan süreç 2012 yılında Sırbistan'ın aday ülke statüsünü elde etmesi ve müzakere aşamasına geçilmesi ile devam etmektedir.²⁰⁴ Sırbistan için en önemli dış politika konularından biri de Kosova'nın uluslararası arenada tanınmasını engellenmeye dönük faaliyetler içerisinde diplomatik hamleler oluşturmaktır.²⁰⁵ Bilindiği üzere 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle, Sırbistan Kosova'da bulunan Sırp'lar ve Kosova'nın tarihi-dini öneminden dolayı bu karara karşı çıkmıştır. Ancak zamanla uluslararası toplumun, AB ve ABD'nin Kosova'yı tanıma kararı alması Sırbistan'ı zorlu bir diplomatik sınava itmiştir. Üstelik en önemli hedef olarak görülen

²⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sırbistan Cumhuriyeti Anayasası,

http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Constitution_%20of_Serbia_pdf.pdf, (erişim tarihi: 20.07.2018).

²⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/eu/political-relations-between-the-republic-of-serbia-and-the-european-union/12452-chronology-of-relations-between-the-republic-of-serbia-and-the-european-union>, (erişim tarihi: 20.07.2018).

²⁰³ <http://www.mfa.gov.rs/en/>, (erişim tarihi: 20.07.2018).

²⁰⁴ https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/serbia_en, (erişim tarihi: 20.07.2018).

²⁰⁵ Woehrel, 2013: 6.

AB üyeliği için, AB Sırbistan ile Kosova'nın ilişkilerin normalleştirilmesini istemektedir.²⁰⁶ İşte bu iki ana hedef için gereken hususlara bakıldığında bir ikilem olduğu görülmektedir. Bundan dolayı Sırbistan'ın Kosova'nın bağımsızlığına olan bakışı zamanla farklı şekillerde tartışılmıştır. Sırbistan'daki siyasi partilere bakıldığında AB yanlısı politikalar izlenmesi her ne kadar iktidarın bir getirisi de olsa, muhalefetteki partilerin de konumu önem arz etmekteydi. 2008 yılında muhalefetteki partinin içinde hem AB karşıtı hem de AB yanlısı politikalar izlenmesinin fikri tartışılırken, bu tartışma muhalefetin bölünmesine neden oldu ve AB üyeliği Sırbistan siyasi partilerinin büyük bir kısmının ortak hedefi haline aldı.²⁰⁷ AB'ye üyelik konusunda Kosova ile iyi ilişkilerin sürdürülmesi bir şart olarak Sırbistan'ın karşısına çıkınca, Sırbistan BMGK'nin 1244 sayılı kararını²⁰⁸ gündeme getirerek YFC'nin toprak bütünlüğünden bahisle Kosova'nın özerk bir yapıya sahip olduğu vurgulanmıştır. Kosova'nın 2008 yılındaki bağımsızlık ilanı sonrası Sırbistan'ın BM'ye başvurusu ile Genel Kurul Uluslararası Adalet Divanı'ndan Kosova'nın bağımsızlığı konusunda danışma görüşü talep etmiştir. UAD'nin 2010 yılında verdiği karara²⁰⁹ göre Kosova'nın bağımsızlık kararının ilanı uluslararası hukuku ihlal etmemiştir. UAD'nin bu kararı tavsiye niteliğinde olup, herhangi bir bağlayıcılığı yoktur. Zaten verilen karar da bağımsızlık ilanının uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesidir. Yoksa Kosova'nın bağımsızlık sonrası statüsü veya self-determinasyon hakkına yönelik bir yorumlama yoluna gitmemiştir.²¹⁰ Yine de bu karar sonrası ve de AB'nin konuya olan yaklaşımı sonrası Sırbistan, Kosova ile AB arabuluculuğunda görüşmelere başlamıştır. Ancak görüşmeler BMGK ve UAD vermiş olduğu kararların çerçevesinde sınırlandırılmıştır. 2012 ve 2013 yıllarında devam eden müzakere süreçlerinde güvenlik, adalet, seçim vb. diğer teknik düzenlemeler, Kosova'da yaşayan Sırbilerin hakları, Kosova'nın oluşturduğu normlara uyumluluk, enerji, iletişim, ulaşım gibi anlaşmalar imzalanmıştır.²¹¹ Bunun yanı sıra, Sırbistan ve Kosova AB'ye üyelik süreçlerinde birbirlerine engelleyecek bir anlayıştan uzak duracaklarını taahhüt etmişlerdir.

Sırbistan'ın tarihi bağları sadece Osmanlı Devleti ile sınırlı değil, aynı zamanda Rusya ile de mevcuttur. Bu bağlar Rusya-Sırbistan ilişkilerini önemli bir konuma getirmektedir. Etnik açıdan Slav kökenine dayanan iki ırk, aynı zamanda dini olarak da Ortodoks Hristiyan olmalarından ötürü geçmişten günümüze tarihi ortaklıklarını sürdürmüşlerdir. Rusya'nın

²⁰⁶ Akçay, 2016:75.

²⁰⁷ Ejduş, 2011: 18.

²⁰⁸ BMGK 1244 Sayılı Kararı,

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1244\(1999\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1244(1999)), (erişim tarihi: 29.07.2018).

²⁰⁹ UAD Kararı, <http://www.icj-cij.org/en/case/141>, (erişim tarihi: 29.07.2018).

²¹⁰ Samancı, 2009: 123-194.

²¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Deda ve Qosaj-Mustafa, 2013: 6-24.

Balkanlara ve özellikle Sırbistan'a olan ilgisini yalnızca tarihi bağların bir getirisi olarak görmemek gerekir. Ticaret ve enerji nakil yollarının güzergahı üzerinde olması nedeniyle Balkanlar Rusya için önemli bir bölgedir. Özellikle Sırbistan Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ve Sırbistan'a yönelik NATO müdahaleleri sonrası Rusya ile hem siyasi bağlarını hem de ekonomik ilişkilerini daha da yoğunlaştırmıştır. Rusya Sırbistan'ın en önemli ticari ortaklarından biri olmasına karşın, ticaret hacminin zirve yaptığı 2008 yılından itibaren 2016 verilerine göre 2008 yılına kıyasla önemli ölçüde düşüş olduğu görülmektedir.²¹² Askeri açıdan da Sırbistan'ın gerek sahip olduğu teçhizat ve donanımların modernize edilmesi, gerekse de yeni alımlar yapılması noktasında Rusya ile son yıllarda çeşitli antlaşmalar imzalamaktadır.²¹³ Ayrıca Rusya, Sırbistan ve Belarus arasında 2017 yılında Slav Kardeşliği adı verilen askeri bir tatbikat yapılmıştır.²¹⁴

Sırbistan 1990'lı yıllarda Bosna-Hersek ve Kosova'da yaşananlar yüzünden geçmişin izlerini hafızalardan silmek, Batı dünyasıyla iyi ilişkiler kurmayı ve normalleşme süreci ile beraber ilişkilerin derinleşme sürecine girmesini hedeflemiştir. Bu noktada gerek AB gerekse ABD Sırbistan'da tam manasıyla demokrasinin temini, serbest piyasa ekonomisinin sağlanması, insan hakları konusunda yaşanan ihlallere karşı sorumluların yaptırıma tabi tutulmasını isteyerek Sırbistan'ın AB ile bütünleşmesinin gerçekleşmesinden yanadırlar. Bosna-Hersek ve Kosova'da yaşanan olaylardan dolayı ABD 1990'lı yıllarda Sırbistan'a yaptırım uygulamış, ilişkilerin normalleşmesi ise Milosevic'in iktidarı kaybetmesi sonrasında bulunmuştur. 2001 yılında ABD YFC'de büyükelçiliğini tekrar açmış²¹⁵, 2003 yılından itibaren de ticari ilişkileri uluslararası kurallara uygun hale getirilmiştir. Sırbistan ile ABD'nin ticaret verileri 2008 yılına kadar iyi bir gelişim sağlarken, 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlık ilanını ABD'nin tanınması sonrası düşüş yaşanmıştır. Ancak bu tanıma kararın olumsuz etkisi uzun süreli olmamış, siyasi ve ticari olarak ilişkilerin devamı sağlanmıştır. Ayrıca ABD ile Sırbistan arasında askeri eğitim ve işbirliği konusunda George W. Bush döneminde başlatılan anlaşmalar Barack Obama döneminde devam etmiştir. Bir yandan NATO üyeliği konusunda ABD'nin girişimleri olsa da, Sırbistan askeri tarafsızlık politikasından vazgeçmeyerek, NATO üyeliği yerine NATO ile ilişkilerin geliştirilmesinden yana pozisyonunu almaktadır.²¹⁶

Sırbistan ile Çin'in ilişkilerine baktığımızda ise ekonomik olarak Çin'in dünyaya açılması sonrası, Sırbistan'ı merkezi Avrupa pazarına ulaşımda önemli bir ülke olarak görmesi ve de Sırbistan'ın YSFC'den itibaren Çin ile olan ilişkilerinin daha da geliştirilmesinin

²¹² Ayrıntılı bilgi için bkz., Hartwell ve Sidlo, 2017: 28-29.

²¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Morelli, 2018: 12-13.

²¹⁴ Hartwell ve Sidlo, 2017: 41.

²¹⁵ Morelli, 2018: 13.

²¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Hartwell ve Sidlo, 2017: 27-40.

istenmesi olarak görülebilir. Çin dünyaya açılma ve ihracatta dünyanın en önemli ülkesi haline gelme hedefinden ötürü sadece Sırbistan'a değil, Balkanlara, Merkezi Avrupa'ya ve hatta dünyanın çeşitli bölgelerine ulaşmak için farklı girişim ve uluslararası örgütlere başvurmuştur. Bu noktada AB ile çok iyi ticari ilişkilere sahip Çin, AB'ye açılma noktasında Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile 1+16 Girişimi oluşturularak Çin ile 16 ülke arasında ekonomik işbirliği süreci hedeflenmiştir. Bu ülkelerden biri de Sırbistan'dır. Çin enerji, ulaşım, otomobil alanlarında Sırbistan ile doğrudan yatırım ve ticari hamlelere girişmiş, 2009 yılında iki ülke arasında Stratejik ortaklık inşa edilmiştir.²¹⁷ Ticari verilere bakıldığında Çin'in mutlak üstünlüğü görülmekte, Sırbistan'ın 2000'li yıllardan itibaren Çin'den ihracatı artan oranlı bir şekilde (2008 yılı hariç) artmaktadır. Askeri ilişkiler, ekonomik ilişkiler kadar yoğun bir seviyede değilse de, son yıllarda askeri işbirliği mekanizmalarının kurulması gündemdedir.²¹⁸

2.5.1. Sırbistan Dışişleri Bakanlığı 2014 Yıllık Raporu

Sırbistan Dışişleri Bakanlığı internet sitesinde yer alan "2014 Yıllık Raporu" Sırp dış politikasının resmi düzeyde temel dinamiklerini sunmaktadır. Raporda ilk olarak AGİT'in 2015 dönem başkanlığını üstlenecek olan Sırbistan'ın hazırlıklarından ve yapılan toplantılardan bahsedilmektedir.

2014 yılında Sırbistan'da büyük bir sel felaketi yaşanmış, Sırbistan Hükümeti bu felaket karşısında olağanüstü hal ilan etmiş ve uluslararası yardımların yapılması ve yönetilmesi açısından kriz masası oluşturmuştur. Bu noktada Sırbistan Dışişleri Bakanlığı diplomatik temsilcilikleri, yurtdışındaki Sırp diasporası aracılığıyla gerekli insani, ekonomik ve teknik yardımlar için çalışmalarda bulunmuştur. Bu noktada Sırbistan'a başta AB olmak üzere çeşitli ülkeler, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla toplamda 34,5 milyon avro yardımda bulunulmuştur.

Raporda ayrıca AB ile olan müzakere sürecine değinilmiş, AB Komisyonun raporlarına istinaden önemli ilerlemelerin kaydedildiği belirtilmiştir. Sırbistan'ın AB üyelik sürecinde en önemli konu olarak Kosova ve Metohiya sorunu karşısına çıkmaktadır. Bu sorunu çözüme kavuşturulmazsa AB üyeliğinin mümkün olmadığı raporda değerlendirilmiştir. Bu bağlamda 2013 yılında Sırbistan ile Kosova arasında yapılan müzakere süreci ve yapılan antlaşmalar ifade edilmiştir.

²¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Simic, 2015: 37-42.

²¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Hartwell ve Sidlo, 2017: 29-41.

Bölgesel işbirliği mekanizmalarına da önem verildiğinden bahisle GDAÜ Süreci, Batı Balkanlar Konferansları, AB Adriyatik-İyonya Girişimi, AB Danube Bölgesi Girişimi gibi oluşumlara aktif katılımların sağlandığı raporda belirtilmiştir.

Raporun ikili ilişkiler başlıklı bölümünde öncelikle komşu ve Güneydoğu Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilere değinilmiştir. Bu bölümde sırasıyla Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Romanya, Makedonya, Macaristan, Hırvatistan, Karadağ, Slovenya, Türkiye, İtalya, Yunanistan, Kıbrıs ile olan ilişkiler aktarılmıştır. Türkiye ile olan ilişkiler aktarılırken, Sırbistan Türkiye'yi önemli bir bölgesel aktör olarak gördüğünü ve yapıcı ilişkilerin sürdürülmesinden yana olduğunu ortaya koymuştur. Balkanların istikrarı ve gelişimi açısından siyasi ve ekonomik diyalog süreçlerinin devam ettirilmesinin önemine vurgu yapılmıştır.

Ayrıca raporda Avrupa, Rusya ve Avrasya, Asya, Avustralya ve Pasifik, Kuzey ve Güney Amerika, Afrika ve Ortadoğu olmak üzere diğer ülkelerle olan ilişkiler hakkında bilgi verilmektedir.

Raporda ayrıca BM, dünyada küresel barış, güvenlik, hukukun üstünlüğü ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında en önemli uluslararası örgüt olarak ifade edilmiş, bu bağlamda Sırbistan'ın BM nezdinde insan hakları, mülteci sorunu, çevre gibi konularda giriştiği faaliyetlerden bahsedilmiştir. Bunun dışında BM'de en çok karşılaşılan sorun olarak Kosova ve Metohiya bölgelerinin mevcut durumları belirtilmiştir. Güvenlik noktasında Kosova ve Metohiya bölgeleri göz önüne alındığında NATO sisteminin önemi vurgulanmıştır. 2014 yılında Sırbistan ile NATO arasında Bireysel Ortaklık Eylem Planı kabul edilmiştir. Sırbistan AB ile Ortak Güvenlik ve Savunma Stratejisi ve NATO ile Barış için Ortaklık programları çerçevesinde çalışmaya dayalı bir temel oluşturmuştur.

Raporun son bölümlerinde diplomatik temsilciliklere, diplomasi akademisine ve bunların faaliyetlerine ilişkin istatistikî bilgiler verilmiştir.²¹⁹

2.5.2. AB Komisyonu 2018 Sırbistan İlerleme Raporu

2018 İlerleme Raporu'nun aktarılma amacı Sırbistan dış politikasının AB açısından değerlendirilmesini incelemek olacaktır. Sırbistan için en önemli dış politika hedeflerinden biri AB bütünleşmesi olduğu için, AB İlerleme Raporu özellikle Sırbistan dış politikasının aktarılması açısından önem arz etmektedir.

AB üyeliği noktasında bölgesel işbirliği sürecine dahil olma ve Sırbistan'ın komşularıyla olan iyi ilişkilerin tesis edilmesi ve sürdürülmesi, AB'nin öncelikli

²¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia Yearbook 2014, http://www.mfa.gov.rs/yearbook_2014.pdf, (erişim tarihi: 31.07.2018).

konularındandır. Dolayısıyla Sırbistan'ın dış politika hamlelerini bu yönde şekillendirmesi beklenmektedir. Raporda da belirtildiği gibi Sırbistan, başta Güney Doğu Avrupa İşbirliği Girişimi olmak üzere, Orta Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması (CEFTA), Batı Balkanlar Konferansları, AB Adriyatik-İyonya Girişimi, AB Danube Bölgesi Girişimi, Berlin Girişimi gibi işbirliği mekanizmalarına aktif olarak katılmaktadır. İkili ilişkiler konusunda da Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan ile iyi ilişkilerin tesis edildiği ifade edilmektedir. Arnavutluk Cumhurbaşkanı'nın Mart ve Kasım 2017'de Sırbistan ziyaretini büyük bir adım olarak nitelendiren raporda, Arnavutluk-Sırbistan-İtalya arasında oluşturulan üçlü mekanizmanın faaliyetlerine devam ettiği ve Şubat 2018'de son toplantının yapıldığı aktarılmıştır.

İlgili raporda Türkiye olan ilişkilere de değinilmiş, ikili ilişkilerin derinleştirildiği aktarılmıştır. Ekim 2017 Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sırbistan'a yaptığı ziyarette birçok konuda antlaşmaların yapıldığı, Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin oluşturulduğu, Ocak 2018'de Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic iki ülke arasında Serbest Ticaret Antlaşmasının güncellendiği belirtilmiştir.

Bunun dışında Kosova ile olan ilişkilerde AB bünyesinde oluşturulan diyalog sürecinin faaliyetlerine devam edildiği belirtilmektedir. Bu bağlamda AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic ve Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Taçi arasında 2017 ve 2018 yıllarında dört toplantı yapılmış ve ikili ilişkilerin normalleşmesi noktasında adımlar atıldığı ifade edilmiştir. Ancak daha önceden imzalanan teknik antlaşmaların ilerlemesi sürecinde yavaşlamalar olduğu da aktarılmıştır.

Ayrıca Dış, Güvenlik ve Savunma Politikaları başlıklı fasılda ifade edildiği üzere, AB ile Sırbistan arasında AB'nin dış, güvenlik politikaları konusunda diyalog sürecini devam ettirdiğini, Sırbistan'ın 2009 yılında ilan ettiği Ulusal Güvenlik ve Savunma Stratejisi'nin geçerli olduğunu, AB üyeliği için bu stratejik belgenin AB hedefleri doğrultusunda nihayete erdirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun dışında AB'nin Rusya ve Ukrayna'ya uyguladığı yaptırım kararlarına uymadığını, Sırbistan hukuk sisteminin AB'nin uyguladığı uluslararası yaptırım kararlarının izlenilmesi ve uygulanmasına yönelik uyumlaştırılması gerektiği ifade edilmiştir. Sırbistan'ın AB'nin yanı sıra ayrıca Rusya, ABD ve Çin gibi küresel güçlerle de iyi ilişkilerin sağlanmasından yana olduğunu ve bu hedefle ikili ilişkilerde iyi bir noktada olduğu aktarılmıştır. Askeri tarafsızlık politikasını sürdüren Sırbistan bir yandan BM ve AB çatısı

altında görevler üstlenmekte, bir yandan da NATO ile işbirliği sürecini devam ettirdiği ilgili raporda açıklanmıştır.²²⁰

²²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., AB Komisyonu İlerleme Raporu, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-serbia-report.pdf>, (erişim tarihi: 05.08.2018).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-SIRBİSTAN İKİLİ İLİŞKİLERİ

3.1. Siyasi İlişkiler

3.1.1. İlişkilerin Restorasyonu ve Stratejik Ortaklığa Giden Süreç

2000 yılında YFC’de yaşanan seçim sonrası Devlet Başkanlığı koltuğuna Vojislav Kostunica’nın gelmesiyle normalleşme sürecine girilmiş, geçiş süreci ile beraber AB ve diğer uluslararası örgütlerle iyi ilişkilerin kurulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye ile YFC’nin ekonomik ilişkilerinin kriz ve savaş yıllarından önce iyi düzeylerde devam ettiği görülmüştür.²²¹ Türkiye’nin Avrupa ile ticaretinde önemli bir nokta olan Balkanlar göz önüne alındığında, normalleşme süreci ile beraber Sırbistan hem ticari ilişkilerin kendi coğrafyası üzerinden sağlanması hem de doğrudan yatırım alınması açısından savaş sonrası dönemde Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinden yana bir tutum takınmıştır. Bu doğrultuda 2000’li yıllardan itibaren ikili ilişkilerin savaş yılları öncesi dönemdeki gibi geliştirilmesi hedeflenmekteydi. Tabii ki bu denli ekonomik ilişkilerin sağlanması için siyasi olarak da iki ülkenin ortak noktalarda buluşması gerekmektedir. Mart 2001 yılında dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem Belgrad’a bir ziyaret gerçekleştirmiş, böylece siyasi ilişkilerin yeniden geliştirilmesi yoluna gidilerek diğer alanlarda da işbirliğinin önemi vurgulanmıştır.²²² Ekonomik ilişkilerin bir sistematığa ulaşması açısından önemli çalışmaların yapılması hedeflenmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra Nisan 2002’de YFC Dışişleri Bakanı Goran Svilanovic Ankara’yı ziyaret ederek ticari ilişkilerin daha da geliştirilmesine odaklanmıştır. Ayrıca Türkiye ile serbest ticaret antlaşması imzalanması konusunda istekli olduklarını belirtmiştir.²²³ 11 Nisan 2002 tarihinde Türk-Yugoslav İş Konseyi de kurulmuştur.²²⁴ YFC Dışişleri Bakanı G. Svilanovic Güneydoğu Avrupa Ülkeler İşbirliği Süreci (GDAÜ) Dönem Başkanı olarak Şubat 2003’te Türkiye’ye ziyarette bulunmuştur.²²⁵ Aynı zaman zarfında yürütülen süreç sonucu YFC tarihe karışarak Sırbistan-Karadağ adını almış, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından

²²¹ Sarier, 2015: 51-54.

²²² “Dışişleri Bakanı İsmail Cem Yugoslavya’da”, Hürriyet, 02.01.2001, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/disisleri-bakani-ismail-cem-yugoslavyada-39229673>, (erişim tarihi: 09.10.2018).

²²³ “Sadece komşularımıza değil bize de gelin”, Hürriyet, 12.04.2002, <http://www.hurriyet.com.tr/sadece-komsularimize-degil-bize-de-gelin-65164>, (erişim tarihi: 09.10.2018).

²²⁴ http://arsiv.ntv.com.tr/modules/ekonomi/bultenler/sirbistan_ulke_bulteni.pdf, (erişim tarihi: 09.10.2018).

²²⁵ “İstanbul’da Başka Ülkenin Bakanı Oldu”, Milliyet, 06.02.2003, <http://www.milliyet.com.tr/2003/02/06/dunya/adun.html>, (erişim tarihi: 09.10.2018).

yapılan açıklama ile oluşan yeni Devlet Birliği ile yakın ilişkilerin sürdürülmesinden yana olduklarını beyan edilmiştir.²²⁶

Nisan 2003 yılındaki GDAÜ²²⁷ zirvesi için dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve ayrıca Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Belgrad'a gitmiş, zirve öncesi 9 Nisan 2003'te Sırbistan-Karadağ Devlet Birliği Başkanı Svetozar Marovic, Başbakan Erdoğan ile bölgesel işbirliği, uluslararası suçlarla mücadele ve ekonomide liberalleşme konularında fikir alışverişlerinde bulunmuşlardır.²²⁸

Sırbistan ile ikili ilişkilere değinirken işbirliği arz eden siyasi ve ekonomik konuların yanı sıra, bölgesel/tarihi nedenlerle var olan sorunlar da Türkiye-Sırbistan ilişkilerini dolaylı bir durumdayken doğrudan etkileme alanına sahip olmaktadır. Geçmişte yaşanan gerek Bosna-Hersek gerekse de Kosova savaş ve müdahaleleri Türkiye ile Sırbistan'ı karşı karşıya getirmiştir. Bu karşı karşıya gelmelerden ötürü içinde bulunulan durum gereği olumlu veya olumsuz ilişkilerin seyri zaman zaman değişiklik göstermiştir. Örneğin Ekim 2003 yılında BMGK'nin 1244 sayılı kararı çerçevesinde, Sırbistan ve Kosova arasında başlatılan işbirliği mekanizması Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından faydalı bir gelişme olarak ifade edilmiştir.²²⁹ Yine bu doğrultuda Mart 2004 yılında Kosova meydana gelen şiddet olayları²³⁰ hakkında Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada olayların takip edildiği, çeşitli şehirlerde camilere yapılan saldırılarının Sırbistan tarafından da kınandığı ifade edilmiştir.²³¹

Şubat 2004 yılında Sırbistan-Karadağ Devlet Birliği Başkanı S. Marovic Türkiye'ye yaptığı ziyarette dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile görüşmelerde bulunmuş, yapılan basın açıklamasında Sırbistan-Karadağ'ın NATO'nun Barış için Ortaklık Programına

²²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, No: 20, http://www.mfa.gov.tr/no_20--_6-subat-2003.tr.mfa, (erişim tarihi: 09.10.2018).

²²⁷ Balkanlarda barış ve istikrarın sağlanması, ekonomik ve siyasi işbirliğinin oluşturulması amacıyla 1996 yılında kurulan GDAÜ Süreci, bölge ülkelerinin önem verdiği bir uluslararası kuruluş vasfına sahiptir. Balkan Antantı ve Balkan Paketi'nin sahip olduğu amaç düşünüldüğünde günümüzde benzerlik kurulabilecek bir yapı olarak karşımıza GDAÜ Süreci çıkmaktadır. Türkiye de örgütün kurucu üyeleri arasında yer almakta ve iki kez de dönem başkanlığını yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ), <http://www.mfa.gov.tr/guneydogu-avrupa-isbirligi-sureci.tr.mfa>, (erişim tarihi: 09.10.2018).

²²⁸ Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.rs/Bilteni/Engleski/b090403_e.html, (erişim tarihi: 09.10.2018).

²²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, No: 175, http://www.mfa.gov.tr/no_175--_16-ekim-2003_-sırbistan-ve-kosova-yetkilileri-arasında-baslatılan-diyalog.tr.mfa, (erişim tarihi: 10.10.2018).

²³⁰ "Kosova'da Şiddet Olayları Tırmanıyor", Amerika'nın Sesi, 17.04.2004, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2004-03-17-22-1-87966712/832634.html>, (erişim tarihi: 10.10.2018).

²³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, No: 48, http://www.mfa.gov.tr/no_48---19-mart-2004_-kosova-da-meydana-gelen-siddet-hareketlerinin-kinanmasi-hk_.tr.mfa, (erişim tarihi: 10.10.2018).

katılımının Balkanlarda istikrarın sağlanmasında katkısı olacağı belirtilmiştir.²³² Ziyaret esnasında “Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması”²³³ imzalanmıştır.

Ekim 2005 yılında dönemin Dışişleri Bakanı A. Gül Belgrad’a yaptığı ziyarette önemli görüşmelerde bulunmuştur. Sırbistan-Karadağ Devlet Birliği Başkanı S. Marovic ile yapılan görüşmede siyasi ve ekonomik ortaklığın güçlendirilmesi, Balkan devletlerinin ve de Sırbistan-Karadağ’ın AB üyelilik süreçlerinin hızlandırılması noktasında desteklenmesi ele alınmıştır. Sırbistan-Karadağ Dışişleri Bakanı Vuk Draskovic ile A. Gül “Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması” ile “Sosyal Güvenlik Sözleşmesi” imzalamıştır. Sırbistan Cumhurbaşkanı Boris Tadic ve Başbakanı V. Kostunica ile yapılan görüşmelerde ise Kosova konusu ele alınmış, Sırbistan-Karadağ ve Kosova arasında diyalogun sürdürülmesi ve Balkanların istikrarının sağlanması için iki ülkenin ilişkilerin önemli olduğu belirtilmiştir.²³⁴

2006 yılında Karadağ halkı, Sırbistan-Karadağ Devlet Birliği oluşturulurken belirlenen güvencelere göre Mayıs 2006 yılında bağımsızlık referandumu talebinde bulunmuş, yapılan referandum sonucu Karadağ Cumhuriyeti ilan edilmiş, Karadağ dünya ülkeleri, Sırbistan ve Türkiye tarafından tanınmıştır.²³⁵

Haziran 2007 yılında KEİ örgütünün 15. Kuruluş Yıldönümü Zirvesi İstanbul’da yapılmıştır. Toplantıya üye ülke devlet başkanı sıfatıyla Sırbistan Cumhurbaşkanı Boris Tadic ve Dışişleri Bakanı Vuk Jeremic de katılmıştır. Ekonomik ilişkilerin yanı sıra Sırbistan ile önemli gündem maddelerinden biri de Kosova’nın olası bağımsızlık girişimi olmuştur. Kosova’nın giriştiği eylemlerin Balkanlar ve Karadeniz’de telafisi güç olaylara neden olacağı belirtilmiştir.²³⁶ Kasım 2007 yılında Cumhurbaşkanı A. Gül’ün daveti üzerine Sırbistan Cumhurbaşkanı Boris Tadic Ankara’ya gelmiştir. Resmi açıklamalara göre ikili ekonomik, kültürel ve askeri işbirliği konularında görüşmeler yapılmıştır. İki Cumhurbaşkanı da Kosova konusunda Balkanların güvenlik ve istikrarını koruyacak barışçıl çözümden yana olduklarını belirtmiştir.²³⁷ Türk basınına yansıyan haberlere göre ise Boris Tadic’in ziyarette Kosova’nın

²³² <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/6131/sirbistan-ve-karadag-devlet-birli-g-baskani-svetozar-marovic-ile-heyetlerarası-gorusemelerden-sonra-basina-yaptıkları-acıklama>, (erişim tarihi: 10.10.2018).

²³³ Ortak bir turizm komitesinin kurulması, turizme ilişkin istatistiki bilgilerin paylaşılması, turizm teşviklerinin uygulanması ve kültürel projelerin yapılması gibi işbirliği alanları oluşturulmuştur.

²³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.rs/Bilteni/Engleski/b131005_e.html, (erişim tarihi: 10.10.2018) ve Sarier, 2015: 47-51.

²³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.rs/Bilteni/Engleski/b240506_e.html#N2, (erişim tarihi: 11.10.2018), T.C. Dışişleri Bakanlığı, No:91, http://www.mfa.gov.tr/no_91---12-haziran-2006_-karadag-cumhuriyeti_nin-taninmasi-hk_.tr.mfa, (erişim tarihi: 11.10.2018).

²³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.rs/Bilteni/Engleski/b260607_e.html#N1, (erişim tarihi: 11.10.2018).

²³⁷ Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.rs/Bilteni/Engleski/b301107_e.html#N17, (erişim tarihi: 11.10.2018).

olası bağımsızlık kararının desteklenmemesi ve karşı çıkılması, Kosova'daki Türk azınlığın da dikkate alınarak bağımsızlık kararının ona göre değerlendirilmesi gerektiğini aktarmıştır.²³⁸

Şubat 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlık kararı²³⁹ alması ile Türkiye Kosova'yı resmen tanımıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan yaptığı açıklamada bağımsızlık kararını olumlu karşılarken, Sırbistan'ın Balkanlarda önemli bir role sahip olduğunu ve Türkiye'nin Sırbistan ile ilişkilerini sürdürmekten yana olduğunu vurgulamıştır.²⁴⁰ Ancak Kosova'nın bağımsızlık kararına karşı protestoda bulunan Sırp, Türkiye, ABD, İngiltere ve Hırvatistan gibi ülkelerin büyükelçiliklerine saldırı düzenlemiştir. Sırbistan Cumhurbaşkanı B. Tadic ise protestoculardan şiddet olaylarına son vermelerini istemiştir.²⁴¹ Buna rağmen Sırbistan Kosova'yı tanıyan ülkelerdeki büyükelçilerini geri çağırarak, ayrıca Türkiye'ye de protesto notası verilerek Sırbistan'ın Ankara Büyükelçisi Vladimir Curgus'u da merkeze almıştır.²⁴²

3.1.2. 2009 Yılı Hedefi “Stratejik Ortaklık” ve Üçlü Danışma Mekanizmaları

Mart 2009 yılında Dışişleri Bakanlığının davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Sırbistan Dışişleri Bakanı V. Jeremic yapılan görüşmelerde iki ülke ilişkilerinde hedeflerinin “Stratejik Ortaklık” olduğunu ifade etmiştir.²⁴³ Haziran 2009 yılında Ekonomik ve Bölgesel Kalkınma Bakanı Mladjan Dinkic DEİK tarafından gerçekleştirilen Türk-Sırp İş Konseyi toplantısına katılmış, dönemin Devlet Bakanı Zafer Çağlayan ile beraber “Serbest Ticaret Antlaşması” imzalanmıştır.²⁴⁴ Temmuz 2009 yılında ise Sırbistan Dışişleri Bakanı V. Jeremic'in davetlisi olarak Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Sırbistan'ı ziyaret etmiştir. Görüşmelerde stratejik

²³⁸ “Sırbistan ne istiyor?”, Türkiye, 03.12.2007,

<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a356837.aspx?/Genel/a356837.aspx&>, (erişim tarihi: 11.10.2018).

²³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., https://www.assembly-kosova.org/common/docs/Dek_Pav_e.pdf, (erişim tarihi: 11.10.2018) ve Woehrel, 2009: 1-6.

²⁴⁰ “Türkiye de Kosova'yı resmen tanıdı”, Hürriyet, 19.02.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-de-kosovayi-resmen-tanidi-8258200>, (erişim tarihi: 11.10.2018).

²⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., “Türk Büyükelçiliği'ne saldırı”, Hürriyet, 21.02.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turk-buyukelciligine-saldiri-8284995>, (erişim tarihi: 12.10.2018) ve “Türk Büyükelçiliği'ne saldırı”, Vatan, 21.02.2008, <http://www.gazetevatan.com/turk-buyukelciligi-ne-saldiri-163351-gundem/>, (erişim tarihi: 12.10.2018).

²⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz., Amerika'nın Sesi, 19.02.2008, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-02-19-voa12-88118282/866627.html>, (erişim tarihi: 12.10.2018).

²⁴³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-politika-gazetesinde-sirbistan-23_07_2009-tarihinde-yayimlanan-makalesi.tr.mfa, (erişim tarihi: 16.10.2018).

²⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., https://eb.ticaret.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web_en/Trade%20Agreements/Free%20Trade%20Agreements/Serbia/ekler/2.%20Turkey-Serbia%20FTA-main%20text.pdf, (erişim tarihi: 16.10.2018).

ortaklıktan hedefinden duyulan memnuniyet, GDAÜ dönem Başkanı olarak Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle gerçekleştirmek istediği projeler hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur.²⁴⁵

Ekim 2009 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Sırbistan Cumhurbaşkanı B. Tadic'in davetlisi olarak Sırbistan'a ziyarette bulunmuştur. Cumhurbaşkanı A. Gül, Sırbistan Başbakanı Mirka Cvetkovic, Sırbistan Meclis Başkanı Slavica Dukic Dejanovic ve Voyvodina Özerk Bölgesi Başkanı Bojan Pajtic ile bir dizi görüşmelerde bulunmuştur.²⁴⁶ Aynı zamanda Cumhurbaşkanı A. Gül, Türk-Sırp İş Konseyi toplantısına da katılmıştır.²⁴⁷ Türkiye ile Sırbistan arasında "Ekonomik İşbirliği Anlaşması"²⁴⁸ ile beraber ulaştırma, altyapı, sosyal güvenlik, teknik ve mali konularda işbirliği²⁴⁹ anlaşmaları imzalanmıştır. Ayrıca iki cumhurbaşkanı da yaptıkları görüşmelerden sonra basın toplantısında, Türkiye ile Sırbistan arasında stratejik ortaklığın hedeflenmesinden duyulan memnuniyet dile getirmişlerdir. Stratejik ortak olarak iki ülkenin Balkan coğrafyasında istikrar, güven ve barışın korunmasında büyük görevler düştüğü belirtilmiştir.²⁵⁰ Bu bağlamda bu ziyaret kapsamının en önemli girişim noktalarından biri de Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek arasında üçlü danışma mekanizmalarının kurulmasıdır.²⁵¹ Dışişleri Bakanları üçlü toplantıları, Üçlü Devlet Başkanları zirveleri ve üçlü ekonomi ve ticaret bakanları toplantıları şeklinde yapılanmalar oluşturulmuştur.

Bu doğrultuda ilk olarak Ekim 2009 yılında GDAÜ Dışişleri Bakanları Gayriresmi İstanbul toplantısında Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu, Sırbistan Dışişleri Bakanı V. Jeremic ve ayrıca Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı Sven Alkalaj bir araya gelmiştir. İkinci olarak Kasım 2009 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) zirve toplantısında bir araya gelinmiştir. Üçüncü olarak Aralık 2009 yılında Medeniyetler İttifakı Güneydoğu Avrupa Stratejisi Saraybosna toplantısında üçlü danışma mekanizması

²⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-politika-gazetesinde-sirbistan-23.07.2009-tarihinde-yayimlanan-makalesi.tr.mfa>, (erişim tarihi: 16.10.2018), http://www.mfa.gov.tr/no_128_-21-temmuz-2009_-sayin-bakanimizin-sirbistan-ve-karadag-ziyareti-hk_.tr.mfa, (erişim tarihi: 16.10.2018), <http://www.mfa.gov.tr/temmuz.tr.mfa>, (erişim tarihi: 16.10.2018).

²⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://www.abdullahgul.gen.tr/yurt-disi/254/49640/sirbistan.html>, (erişim tarihi: 16.10.2018).

²⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://www.abdullahgul.gen.tr/konusmalar/371/56218/turksirp-is-konseyinde-yaptiklari-konusma.html>, (erişim tarihi: 16.10.2018).

²⁴⁸ Ekonomik ve teknik konularda işbirliğinin oluşturulması, karşılıklı sektörlerin teşvik edilmesi, yatırımların artırılması, ayrıca taraflar arasında Karma Ekonomik Komite'nin kurulması kararlaştırılmıştır.

²⁴⁹ Bu anlaşma özellikle TİKA'nın Sırbistan'daki faaliyetleri açısından Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak teknik, mali ve kültürel konularda çalışma yapabilmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., 04.07.2011 tarih 27984 sayılı Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti ile Sırbistan Cumhuriyeti Arasında Teknik ve Mali İşbirliği Anlaşması".

²⁵⁰ Basın toplantısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.,

<http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/69236/sirbistan-cumhurbaskani-boris-tadic-ile-birlikte-duzenledikleri-basin-toplantısında-yaptiklari-acikl.html>, (erişim tarihi: 16.10.2018).

²⁵¹ Türkeş vd., 2012: 30.

işletilmiştir.²⁵² Üçlü mekanizmalarının devamı niteliğinde Ocak 2010 yılında Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu Belgrad'a bir ziyarette bulunarak, mevkidaşları ile görüşmelerde bulunmuştur. Ayrıca Sırbistan Cumhurbaşkanı B. Tadic tarafından da kabul edilmiştir.²⁵³ 9 Şubat 2010 tarihinde Ankara'da yapılan üçlü danışma toplantılarının beşinci görüşmelerinde tarihi öneme sahip sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bosna-Hersek'in Sırbistan'a atamış olduğu büyükelçiye Sırbistan tarafından agreman²⁵⁴ verilmiştir. Böylece Sırbistan ile Bosna-Hersek arasında diplomatik ilişkilerin tekrar tesisi sağlanmıştır.²⁵⁵ Bu ziyaret vesilesi sonrası Sırbistan Dışişleri Bakanı V. Jeremic, Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu davetine icabet ederek 19-20 Şubat 2010 tarihlerinde Ankara'ya gelmiştir. Sırbistan Dışişleri Bakanı, Cumhurbaşkanı A. Gül ve Başbakan R. T. Erdoğan tarafından da kabul edilmiştir. İlişkilerde siyasi olarak ivme kazanılan konuların yanı sıra, ekonomik anlamda da işbirliği süreçleri değerlendirilmiştir. Serbest ticaret anlaşmasının onayı sonrası yapılacak konular üzerinde durulmuş, Sırbistan ile beraber Balkanlarda altyapı ve ulaşım projeleri için ortak yatırımlar hakkında fikir alışverişinde bulunulmuştur.²⁵⁶

Sırbistan Ulusal Meclisi'nin 31 Mart 2010 tarihinde açıkladığı bildiri ile 1995 yılında Boşnaklara karşı Srebrenica'da işlenen suçu kınamış ve kurbanların ailelerinden özür dilemiştir.²⁵⁷ Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklama ile bildiriye Sırbistan ve Bosna-Hersek arasında ilişkilerin normalleşmesi açısından önemli bir adım olarak nitelemiş, Türkiye'nin iki devlete de desteklerini sürdüreceğini ifade etmiştir.²⁵⁸ Kısa sürede yapılan üçlü danışma toplantıları ile ilgili devletler arasında güven ilişkisi hedeflenmiş, Balkanlarda siyasi ve ekonomik anlamda istikrar, güven ve barış ortamına ihtiyacın gerekli olduğundan yola çıkarak, güzel bir uzlaşma örneği verilmiştir. Bu uzlaşma örneği 24 Nisan 2010 yılında İstanbul'da yapılan Üçlü Zirve ile en yüksek noktaya erişmiştir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı A. Gül'ün ev sahipliğinde, Sırbistan Cumhurbaşkanı B. Tadic ile birlikte Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı

²⁵² T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-5_-11-ocak-2010_-sayin-bakanimizin-hirvatistan-ve-sirbistan-ziyaretleri-hk_.tr.mfa, (erişim tarihi: 16.10.2018).

²⁵³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ocak.tr.mfa>, (erişim tarihi: 16.10.2018).

²⁵⁴ Devletlerin görevlendireceği elçilerin, ataması yapılmadan önce ilgili ülkeden uygun olduğuna dair onay alınmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://www.uiportal.net/sozluksler/ui-sozluksler/ui-a>, (erişim tarihi: 16.10.2018).

²⁵⁵ Üç ülke dışişleri bakanlarının ortaklaşa düzenlediği basın toplantısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bosna-hersek-disisleri-bakani-sven-alkalaj-ve-sirbistan-disisleri-bakani-vuk-jeremic-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa>, (erişim tarihi: 16.10.2018).

²⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-sirbistan-disisleri-bakani-vuk-jeremic-ile-ortak-basin-toplantisi_.tr.mfa, (erişim tarihi: 16.10.2018).

²⁵⁷ "Serbia Adopts Resolution Condemning Srebrenica Massacre" Balkan Insight, 31.03.2010, <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-adopts-resolution-condemning-srebrenica-massacre>, (erişim tarihi: 16.10.2018).

²⁵⁸ İlgili açıklama hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, No:71, http://www.mfa.gov.tr/no_-71_-31-mart-2010.tr.mfa, (erişim tarihi: 16.10.2018).

Konseyi Başkanı Haris Silajdzic'in katılımları ile Üçlü Balkan Zirvesi yapılmıştır. Zirve sonunda üçlü işbirliği sürecinin devam ettirilmesi kararlaştırılmış, ekonomi, kültür, turizm ve enerji alanında ortak çalışmaların yapılması arzulanmıştır. Ayrıca Srebrenica katliamının yıldönümü anma törenlerine Sırbistan Cumhurbaşkanı B. Tadic, Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi Başkanı H. Silajdzic ve Başbakan R. T. Erdoğan birlikte katılmaları kararlaştırılmış ve gerçekleştirilmiştir. Anma töreninin ardından 12 Temmuz 2010 tarihinde Başbakan Erdoğan ile Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Sırbistan'a giderek temaslarda bulunmuştur. Ziyaretin en önemli getirilerinden biri Sırbistan ile vizelerin karşılıklı olarak kaldırılmasına ilişkin imzalanan anlaşma olmuştur.²⁵⁹ 10-11 Mart 2011 tarihinde Sırbistan Başbakanı Mirko Cvetkovic Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Ziyaret kapsamında çevre ve güvenlik alanlarında iki anlaşma imzalanmıştır.²⁶⁰ M. Cvetkovic ziyaret kapsamında İstanbul'da Türk-Sırp İş Konseyi toplantısına da katılım sağlamıştır.²⁶¹

Üçlü Balkan Zirvesinin ikinci toplantısı 25 Nisan 2011 tarihinde Sırbistan'ın Karadordevo şehrinde Sırbistan Cumhurbaşkanı B. Tadic, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konsey üyeleri Sırp (Republica Srpska) Nebojsa Radmanovic, Hırvat Zeljko Komsic, Boşnak Bakir Izetbegovic ve Cumhurbaşkanı A. Gül katılımlarıyla yapılmıştır. Görüşmelerde Sırbistan ile Bosna-Hersek arasında ilişkilerin geliştirilmesi, AB bütünleşmesi sürecinde Türkiye'nin destek verebileceği konular ve ekonomik yatırım süreçleri ele alınmıştır. Sırbistan Cumhurbaşkanı B. Tadic Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu ve mevcut hukuki durumun garantörlüğünün devam edeceğini belirtmiş, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konsey Başkanı N. Radmanovic ise Sırbistan'ın Sancak²⁶² bölgesinin özerkliğinin savunulması konusunda önceden yapmış olduğunu değerlendirmelerden kaçınarak hem ikili hem de üçlü işbirliği süreçlerinin devam ettirilmesini istemiştir.²⁶³

Sancak bölgesindeki İslam dini cemaatinin içinde bulunduğu durum ve dini cemaatten gelen talep üzerine müftülük meselesi hakkında Türkiye'nin devreye girmesi istenmiştir. Ekim

²⁵⁹ 12 Temmuz 2010'da Belgrad'da Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu ve Sırbistan Dışişleri Bakanı V. Jermic tarafından imzalanan anlaşma gereği, iki ülke vatandaşlarının karşılıklı ziyaretlerinin kolaylaştırma ve teşvik etme amaçlı işbirliğine dayalı iyi ilişkilerin devamı noktasında stratejik ortaklık bağlamında önemli bir adım olarak görülmektedir.

²⁶⁰ "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Çevre Alanında İşbirliği Anlaşması" ve "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Başta Terörizm ve Örgütlü Suçlar Olmak Üzere Ağır Suçlarla Mücadelede İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır.

²⁶¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/mart.tr.mfa>, (erişim tarihi: 17.10.2018).

²⁶² Sancak, Sırbistan ile Karadağ arasında bulunan, nüfusunun büyük kısmının Müslüman Boşnak olduğu bölgedir. 2006 yılında Sırbistan ile Karadağ'ın ayrılması sonucu bölge de resmen ikiye ayrılmıştır. Ayrıca bölgede bulunan Müslümanların bağlı oldukları dini yapılanma ve müftülük konularında da bölünmeler yaşanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Türbedar, 2010, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1285682842-7.Sancak_Bolgesindeki_Muftuluk_Kavgasi_Siyasi_Gerginlige_Donusuyor.pdf, (erişim tarihi: 18.10.2018).

²⁶³ Pavlovic, 2015: 21.

2011 yılında Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu, Sırbistan'a ziyarette bulunmuş, Sırbistan Cumhurbaşkanı B. Tadic ve Dışişleri Bakanı V. Jeremic ile görüşerek, Sancak bölgesi hakkında çalışmalarda bulunmuştur. Yine Sancak bölgesindeki talepler nedeniyle Sırbistan Dışişleri Bakanı V. Jeremic 2-3 Kasım 2011 tarihlerinde Türkiye'ye gelmiş, görüşmelerin devamı noktasında Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu da 12 Kasım 2011 tarihinde Sırbistan'a gitmiştir. Sırbistan Dışişleri Bakanı V. Jeremic 20 Aralık 2011 tarihinde Sancak bölgesi hakkında yapılan görüşmeler kapsamında Türkiye'yi ziyaret etmiştir.²⁶⁴ İslam cemaatinin özellikle merkez olarak Sancak bölgesindeki Novi Pazar²⁶⁵ mı, yoksa Bosna Hersek'e mi bağlı olacağı konusunda fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Sırbistan yönetimi ise Belgrad'ı baz alan bir yapılanmanın kurulması gerektiğini düşünmektedir. Türkiye'nin girişimleri ile özellikle Sırbistan yönetiminde Müslüman Boşnak bakanlarının ve parlamentoda milletvekillerinin görev alınması sağlanırken, İslam cemaati arasında tam manada bir birlik sağlanamamıştır.²⁶⁶

31 Ocak 2012 yılında Dışişleri Bakanı, A. Davutoğlu, GDAÜ Dışişleri Bakanları Gayriresmi toplantısına katılma üzere Sırbistan'a gitmiş, Cumhurbaşkanı B. Tadic tarafından kabul edilmiş, çok sayıda ikili görüşmelerde bulunmuştur.²⁶⁷ 12-15 Haziran 2012 tarihlerinde Sırbistan'ın Dönem Başkanlığı'nda Belgrad'da GDAÜ Siyasi Direktörler, Dışişleri ve Zirve toplantıları yapılmıştır. Türkiye'yi temsilen Başbakan Yardımcısı Ali Babacan Sırp ve Bosna-Hersek'li yetkililerle ikili görüşmelerde bulunmuştur. 26 Haziran 2012'de KEİ'nin 20'inci yıldönümü Zirvesi İstanbul'da düzenlenmiştir. Zirvede Cumhurbaşkanı A. Gül ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Tomislav Nikolic'in eş başkan olarak bulunmuştur.²⁶⁸ 19-25 Kasım 2012 tarihlerinde Sırbistan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Enes Sulkjkanovic Türkiye'ye ziyarette bulunmuş, ulaştırma ve enerji alanlarında işbirliği ve çeşitli projelere ilişkin ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Yine bu süre zarfında KEİ'nin İçişleri Bakanları Toplantısına katılmak üzere, Sırbistan Başbakanı ve İçişleri Bakanı Ivica Dacic İstanbul'a gelmiştir. Bu bağlamda Sırbistan Başbakanı Ivica Dacic, Cumhurbaşkanı A. Gül ve Başbakan R. T. Erdoğan ile görüşmüştür.²⁶⁹

1 Şubat 2013 tarihinde Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Sırbistan Dışişleri Bakanı Ivan Mrkic'in daveti üzerine Belgrad'a ziyarette bulunmuş, Sırbistan Cumhurbaşkanı T. Nikolic, Başbakanı I. Dacic, Sancak kökenli bakanlar Rasim Ljajiç ve Sulejman Ugljanin ile

²⁶⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ekim.tr.mfa>, <http://www.mfa.gov.tr/kasim.tr.mfa>, <http://www.mfa.gov.tr/aralik.tr.mfa>, (erişim tarihi: 18.10.2018).

²⁶⁵ Yeni Pazar olarak da literatürde geçmektedir.

²⁶⁶ Dini yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Ekinci, 2014: 98-101.

²⁶⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ocak.tr.mfa>, (erişim tarihi: 18.10.2018).

²⁶⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/haziran.tr.mfa>, (erişim tarihi: 21.10.2018).

²⁶⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/kasim.tr.mfa>, (erişim tarihi: 21.10.2018).

görüşmelerde bulunmuştur.²⁷⁰ Ziyaret kapsamında ayrıca aynı gün Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti arasında diplomatik Misyon ve konsolosluk çalışanları ailelerinin kazanç getirici işlerde çalışmalarına imkan veren bir anlaşma imzalanmıştır.²⁷¹ 4-5 Şubat 2013 tarihinde Sırbistan Cumhurbaşkanı T. Nikolic Cumhurbaşkanı A. Gül'ün davetine icabet ederek resmi bir ziyarette bulunmuştur. Ayrıca TBMM Başkanı Cemil Çiçek ile de görüşmelerde bulunmuştur. İki ülke arasında spor ve gençlik alanlarında işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.²⁷² Türk-Sırp İş Konseyi toplantısına 5 Şubat 2013'te İstanbul'da katılan Cumhurbaşkanı T. Nikolic iş dünyasıyla bir araya gelmiştir.²⁷³ Ziyarette ekonomik işbirliği konuları ele alınırken; ulaşım, altyapı projeleri ve elektrik üretimi gibi konularda büyük Türk firmaların yatırımları için iki ülke devlet başkanı da çağrıda bulunmuştur.²⁷⁴

14-15 Nisan 2013 tarihinde TBMM Başkanı Cemil Çiçek, Sırbistan Meclis Başkanı Nebojsa Stefanovic'in davetlisi olarak Sırbistan'ı ziyaret etmiştir. Sırbistan Cumhurbaşkanı T. Nikolic ile yapılan görüşmede, Kosova-Sırbistan arasındaki ilişkilerin durumu ve Sırbistan'a yapılacak yatırımlar konusu ele alınmış, Cumhurbaşkanı Nikolic yatırımcılara yasal anlamda birçok kolaylığın yapılması noktasında çaba sarf edildiğini belirtmiştir.²⁷⁵

Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek Üçlü Danışma Süreci Dışişleri Bakanları toplantısı için Dışişleri Bakanı Davutoğlu, 8 Mayıs 2013'te Saraybosna'ya gitmiştir. Görüşmelerde Bosna-Hersek Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Zlatko Lagumdžja ve Sırbistan Dışişleri Bakanı Ivan Mrkić ile görüşmelerde bulunmuştur. Ayrıca Dışişleri Bakanları Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeleri ile de bir araya gelmişlerdir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu basın toplantısında Balkanları üç ülkenin de ortak tarihi, kaderi ve ortak geleceklerinin olduğu bölge olarak nitelendirmiştir.²⁷⁶ Üçlü danışma toplantısının bir gündemi de 14-15 Mayıs

²⁷⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-24_-31-ocak-2013_-sayin-bakanimizin-sirbistan-i-ziyareti-hk_.tr.mfa, (erişim tarihi: 21.10.2018).

²⁷¹ Anlaşmanın amacı ilgili devletlerin vatandaşlarının tabi olduğu şartlarda kazanç getirici işte çalışmalarına imkan vermektedir.

²⁷² Anlaşma ile iki ülke arasında yakın dostane ilişkilerin kurulması hedeflenmiştir. Anlaşma gereği resmi devlet görevlisi, uzmanlar ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan heyetler oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz., 25.03.2017 tarih 30018 sayılı Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gençlik ve Spor Alanında İşbirliği Anlaşması".

²⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz., T. C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-kronolojisi_2013-02-subat.tr.mfa, (erişim tarihi: 21.10.2018), <http://www.abdullahgul.gen.tr/konuk-devlet-baskanlari/255/85133/sirbistan.html>, (erişim tarihi: 21.10.2018).

²⁷⁴ <https://www.predsednik.rs/en/press-center/press-releases/president-nikolic-and-president-gul-announce-big-investments-serbia>, (erişim tarihi: 21.10.2018).

²⁷⁵ <https://www.predsednik.rs/en/press-center/press-releases/president-nikolic-turkish-parliament-speaker-cemil-cicek>, (erişim tarihi: 23.10.2018).

²⁷⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-129_-7-mayis-2013_-sayin-bakanimizin-turkiye-bosna-hersek-sirbistan-disisleri-bakanlari-uclu-danisma-toplantisi-vesilesiyle.tr.mfa, <http://www.mfa.gov.tr/foreign->

2013'te Ankara'da yapılacak Üçlü Balkan Zirvesinin ayrıntıları olmuştur. Cumhurbaşkanı A. Gül'ün davetlisi olarak Sırbistan Cumhurbaşkanı T. Nikolic, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi Başkanı Nebojsa Radmanovic, Konsey üyeleri Zeljko Komsic ve Bakir Izetbegovic Üçlü Zirveye iştirak etmişlerdir. Cumhurbaşkanı Gül, zirve kapsamında yaptığı değerlendirmede, üçlü danışma toplantılarının artık tarafları bir araya getirme vasfından ziyade, kurumsal bir yapı oluşturularak ortak projelerin hayata geçirildiği bir mekanizmaya dönüştüğünü belirtmiştir. Toplantı sonrası Ankara Zirve Bildirisi kabul edilerek imzalanmıştır. Ortak hedefler belirtilmiş, işbirliği sürecinin devamı arzulanmış, ayrıca üç ülkenin Ekonomi Bakanlıkları arasında Üçlü Ticaret Komitesi kurulması kararlaştırılmıştır.²⁷⁷ Yeni yapının Ekonomi Bakanlıklarının girişimleri ile iş forumu halinde organize edilmesi amaçlanmıştır.

Adalet Bakanı Sadullah Ergin 4-5 Haziran 2013 tarihlerinde Sırbistan'ı ziyaret etmiş, Sırbistan Adalet ve Kamu Yönetimi Bakanı Nikola Selakovic ile görüşmelerde bulunmuştur. Ziyaret kapsamında "cezai konularda karşılıklı adli yardımlaşma ve hukuki ve ticari konularda karşılıklı adli yardımlaşma" anlaşmaları imzalanmıştır.²⁷⁸

68'inci Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısı amacıyla ABD'de bulunan Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu 24 Eylül 2013'te Sırbistan Dışişleri Bakanı I. Mrkic ve birlikte Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı Zlatko Lagumdzja ile görüşmüştür. Toplantı üçlü mekanizma çerçevesinde gerçekleşmiştir. İşbirliği süreçlerinin parlamentolar, diplomatik misyonlar ve üniversiteler arasında da ele alınarak geliştirilmesi fikri paylaşılmıştır.²⁷⁹

Gerek ikili ilişkilerde yakalanılan ivme, gerekse de üçlü danışma yapısı ile oluşturulan işbirliği süreci zaman zaman farklı sorunlarla karşılaşmıştır. Belki de bunlardan en önemlisi, Başbakan R. T. Erdoğan'ın 23 Ekim 2013'te Prizren'de yaptığı açıklama ile Sırbistan'la yaşanan sorundur. Söz konusu ziyarette Başbakan Erdoğan: "Türkiye, Kosova'dır. Kosova, Türkiye'dir. Türkiye'nin İstiklal marşının şairi de Kosovalı'dır. Biz birbirimize İstiklal Marşı kadar yakınız."²⁸⁰

[minister-davutoglu- the-point-we-reached-is-an-indication-that-the-balkans-has-turned-into-a-basin-of-peace-and-stabil.en.mfa](#), (erişim tarihi: 23.10.2018).

²⁷⁷ Ankara Zirve Bildirisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-ucly-zirve-toplantisi_nda-kabul-edilen-ankara-zirve-bildirisi_-15-mayis-2013_-ankara.tr.mfa, (erişim tarihi: 24.10.2018), Sırbistan Cumhurbaşkanlığı, <https://www.predsednik.rs/en/press-center/news/president-nikolic-serbia-turkey-bih-summit>, (erişim tarihi: 24.10.2018).

²⁷⁸ Adli konularda bilgi paylaşımı, verilerin korunması, adli yardımları içeren karşılıklı işbirliği anlaşmalarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., 19.03.2018 tarih ve 30365 sayılı Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Cezai Konularda Karşılıklı Adli Yardımlaşma Anlaşması" ve 28.10.2017 tarih ve 30224 sayılı Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Hukuki ve Ticari Konularda Karşılıklı Adli Yardımlaşma Anlaşması".

²⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkey_serbia_bosnia-and-herzegovina-foreign-ministers-meet-in-new-york.en.mfa, (erişim tarihi: 24.10.2018).

²⁸⁰ "Erdoğan: Kosova, Türkiye'dir...", Hürriyet, 23.10.2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kosova-turkiyedir-24968405>, (erişim tarihi: 24.10.2018).

şeklinde açıklama yapması, Sırbistan Hükümeti tarafından en üst düzeyde Cumhurbaşkanı T. Nikolic tarafından skandal olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Başbakan Erdoğan'ın açıklamaları ile ilgili olarak Türkiye'nin özür dilemediği sürece üçlü mekanizma toplantılarının Sırbistan tarafından dondurulduğunu açıklamıştır.²⁸¹ Sırbistan yönetimi Kosova'yı tanımamasından kaynaklı olarak Başbakan Erdoğan'ın sözlerini Sırp egemenliğe karşı yapılmış bir skandal olarak gördüğünden, Sırbistan ve Bosna-Hersek'teki Sırlar nezdinde Türkiye'nin yeni-Osmanlılık kapsamında genişlemeci yaklaşımdan yana politikayı tercih etmesi olarak yorumlanmıştır. Aslında Türk dış politika uygulayıcıları bu kavramın, özellikle de Sırların düşündüğü anlamda kullanılmasının Balkanlarda hedeflenen politikanın gerçekleştirilmesi noktasında engel olarak görmektedir. Sırbistan yönetiminin bu tepkisi sonrası, Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu TRT'de katıldığı bir programda da Başbakan Erdoğan'ın sözünün bütününe bakmadan tek taraflı olarak ilgili kısmının bu şekilde Türkiye'yi yayılmacı veya yeni-Osmanlı hareketlerle itham edilecek şekilde gösterilmesinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir.²⁸² Her ne kadar bahsi geçen programda Sırbistan Dışişleri Bakanı ile yaptıkları telefon görüşmesinde ortak gelecek anlayışlarının devam ettiğini konusunda hemfikir olduklarını belirtse de, üçlü mekanizmaların geleceği hakkında belirsizlikler yaşanmıştır. Şubat 2014'te Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu'nun Sırbistan'ın Blic gazetesine verdiği röportajda Balkanların güvenliği ve istikrarı için Türkiye ve Sırbistan'ın ilişkilerinin konumunun belirleyici olduğu ve bu yüzden Sırbistan ile ilişkilere önem verildiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Sırbistan Başbakanı I. Dacic ve Dışişleri Bakanı I. Mrkic yapılan açıklamayı olumlu bularak yeniden ilişkilerin canlandırılmasını gerektiğini ifade etmişlerdir.²⁸³

14 Nisan 2014 tarihinde Belgrad'da Türkiye ile Sırbistan arasında siyasi istişareler yapılmıştır. Müsteşarlıklar nezdinde Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Feridun Sinirlioğlu ile Sırbistan Dışişleri Bakanlığı Devlet Sekreteri Snezana Jankovic ve heyetler arasında ikili, bölgesel ilişkiler ve uluslararası gelişmeler ele alınmıştır.²⁸⁴ İstişare toplantısı, Ekim 2013'te yaşanan açıklama krizi sonrası yumuşama sürecini tamamlayarak işbirliği hedefleri hususunda ilişkilerin gözden geçirilmesi olarak yorumlanabilir.

²⁸¹ Sırbistan Cumhurbaşkanlığı, <https://www.predsednik.rs/en/press-center/press-releases/i-freeze-my-attendance-trilateral-meetings-between-serbia-bosnia-and>, (erişim tarihi: 24.10.2018).

²⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu-nun-trt-1-televizyonunda-yayimlanan-enine-boyuna-programinda-yaptigi-aciklamalar-27-ekim.tr.mfa>, (erişim tarihi: 24.10.2018).

²⁸³ "Kosova Türkiye'dir krizinde yumuşama", Milliyet, 15.01.2014, <http://www.milliyet.com.tr/-kosova-turkiye-dir-krizinde/dunya/detay/1822089/default.htm>, (erişim tarihi: 24.10.2018).

²⁸⁴ Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements-archive-2014/13035-bilateral-consultations-between-serbian-and-turkish-mfas>, (erişim tarihi: 24.10.2018).

Mayıs 2014'te Sırbistan'da meydana gelen sel felaketi hakkında Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak duyulan derin üzüntü aktarılmış, her türlü yardım faaliyetlerinin yapılabileceği yetkili makamlara iletilmiştir.²⁸⁵ Bu bağlamda TİKA yardım taahhüdünün yanı sıra, acil müdahale ekipmanları, koruyucu giysiler, ev eşyası setlerini Sırbistan'ın çeşitli bölgelerine ulaştırmış, taşkın önleyici projeler yapılmış, selden zarar gören yapıların tekrar inşası sağlanmıştır.²⁸⁶ Mayıs 2014'te Manisa'da meydana gelen Soma maden kazası sonucu Sırbistan da derin üzüntülerini belirtmiş, Sırbistan Dışişleri Bakanı Ivica Dacic Türkiye'nin Belgrad Büyükelçiliği'nde yaptığı ziyarette taziyе mesajı bırakarak Türk insanının yanında olduklarını belirtmiştir.²⁸⁷ Yaşanılan kötü olaylar sonrası girişilen faaliyetler sebebiyle Türkiye ve Sırbistan yakın ilişkilerini devam ettirebilmiştir.

Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu 10 Haziran 2014'te Belgrad'a ziyarette bulunmuş, bu minvalde Sırbistan Cumhurbaşkanı T. Nikolic, Başbakanı Aleksander Vucic, Dışişleri Bakanı I. Dacic, Ticaret, Turizm ve Telekomünikasyon Bakanı R. Ljajic ile görüşmelerde bulunmuştur.²⁸⁸ Sırbistan Dışişleri Bakanı I. Dacic iki ülkenin farklı algılamaları ve tarihsel bağları olmasına rağmen işbirliğine dayalı ortak bir gelecek kurulabileceğini belirtirken; Dışişleri Bakanı Davutoğlu Türkiye ile Sırbistan'ın yakın birer komşu olduklarını ve Sırbistan'ın Balkanlar için önemli bir ülke olduğunu belirtmiştir.²⁸⁹

23 Eylül 2014'te 69'uncu BM Genel Kurulu toplantısı kapsamında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, mevkidaşları I. Dacic ve Z. Lagumdzja ile görüşerek, Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek arasında ilişkilerinin derinleştirilmesi noktasında fikir birliğine varmışlardır.²⁹⁰

Sırbistan Ulusal Meclisi Başkanı Maya Gojkovic 13-15 Nisan 2015'te Türkiye'yi ziyaret etmiş, ziyaret kapsamında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmede bulunmuştur. Ayrıca mevkidaşı olan TBMM Başkanı Cemil Çiçek ve daha sonrasında Başbakan Ahmet Davutoğlu ile de görüşmelerde bulunmuştur.²⁹¹

²⁸⁵ İlgili açıklama için bkz., http://www.mfa.gov.tr/no_-151_-18-may%C4%B1s-2014_-bosna_hersek-ve-s%C4%B1rbistan_da-meydana-gelen-sel-felaketi-hk_.tr.mfa, (erişim tarihi: 24.10.2018).

²⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., TİKA, "Ayrı Coğrafyalarda Aynı İmza Sırbistan", http://www.tika.gov.tr/upload/2015/Prestij%20Eserler/TIKA_SIRBISTAN.pdf, (erişim tarihi: 24.10.2018).

²⁸⁷ Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements-archive-2014/13134-first-deputy-prime-minister-and-foreign-minister-i-dacic-signs-the-condolence-book-at-the-turkish-embassy>, (erişim tarihi: 03.11.2018).

²⁸⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/haziran_.tr.mfa, (erişim tarihi: 03.11.2018).

²⁸⁹ Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements-archive-2014/13212-visit-considered-an-important-step-in-promoting-the-relations-between-serbia-and-turkey-ministers-dacic-and-davutoglu-agree>, (erişim tarihi: 03.11.2018).

²⁹⁰ Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements-archive-2014/13518-new-york-ministers-of-bosnia-and-herzegovina-turkey-and-serbia-hold-a-trilateral-meeting>, (erişim tarihi: 03.11.2018).

²⁹¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/nisan_.tr.mfa, (erişim tarihi: 03.11.2018).

29-30 Eylül 2015'te 70'inci BM Genel Kurulu toplantısı kapsamında Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek Üçlü Danışma Mekanizması toplantısı Dışişleri Bakanı Feridun Hadi Sinirlioğlu'nun aracılığıyla düzenlenmiştir. Sırbistan Dışişleri Bakanı I. Dacic ve Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı Igor Crnadak ile üçlü ekonomik ilişkiler ele alınmıştır. Üçlü mekanizmanın Balkanların istikrarında önemli olduğu üç bakan tarafından teyit edilmiştir.²⁹²

28-29 Aralık 2015'te Başbakan Ahmet Davutoğlu ve beraberindeki heyet ile Sırbistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Başbakan Davutoğlu Sırbistan Cumhurbaşkanı T. Nikolic, Ulusal Meclis Başkanı M. Gojkovic ve Başbakanı A. Vucic ile görüşmelerde bulunmuştur. İki ülke arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin kurulmasına hakkında bir karar verilirken, Türk-Sırp İş Forumu da düzenlenmiştir. Ayrıca çeşitli hibe ve mutabakat zaptları da imzalanmıştır.²⁹³ Bununla beraber Başbakan Davutoğlu, YEE Belgrad Kültür Merkezi açılışını da gerçekleştirmiştir.²⁹⁴

5 Ekim 2016 tarihinde Dışişleri Bakanı M. Çavuşoğlu'nun davetine icabetle Sırbistan Dışişleri Bakanı I. Dacic Türkiye'ye çalışma ziyaretinde bulunmuştur. Bu bağlamda Başbakan Binali Yıldırım, TBMM Başkanvekili Akif Hamzaçebi ile görüşmelerde bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile yapılan görüşmede siyasi ilişkilerin geliştirilmesi, karşılıklı işbirliği süreçlerinin derinleştirilmesi ve ticaret hacimlerinin belirlenen hedef olan bir milyar dolar seviyesine ulaşması için gerekli çalışmaların ve yasal kolaylıkların yapılması konularında hemfikir kalınmıştır.²⁹⁵ Ziyaretler kapsamında Ekim ayında yapılacak Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek Üçlü Ticaret Komitesi toplantısı bağlamında değerlendirmeler de yapılmıştır.²⁹⁶

22 Mayıs 2017 tarihinde KEİ'nin 25. Kuruluş Yıldönümü Zirvesi İstanbul'da yapılmıştır. Söz konusu toplantıya dönem başkanlığı Türkiye'ye devredecek olan Sırbistan adına Dışişleri Bakanı I. Dacic katılmıştır.²⁹⁷ Bahsi geçen toplantıda Türkiye ile Sırbistan'ın ikili ilişkilerinin güçlendirilmesi konusunda mutabık kalınırken, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan I. Dacic aracılığıyla Cumhurbaşkanı Aleksander Vucic'i İstanbul'da düzenlenecek

²⁹² <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements-archive-2015/14703-minister-dacic-at-a-meeting-of-the-trilateral-trade-committee-between-serbia-bosnia-herzegovina-and-turkey-in-new-york>, (erişim tarihi: 03.11.2018).

²⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/aralik____.tr.mfa, (erişim tarihi: 03.11.2018).

²⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., "Yunus Emre Enstitüsü Belgrad merkezi açıldı", Yeni Şafak, 28.12.2015, <https://www.yenisafak.com/gundem/yunus-emre-enstitusu-belgrad-merkezi-acildi-2375419>, (erişim tarihi: 03.11.2018).

²⁹⁵ http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-sirbistan-disisleri-bakani-ortak-basin-toplantisi_-5-ekim-2016_-ankara.tr.mfa, (erişim tarihi: 03.11.2018).

²⁹⁶ <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements2016/15775-ministar-dacic-meets-with-high-turkish-officials-in-ankara>, (erişim tarihi: 03.11.2018).

²⁹⁷ <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/75292/keiyi-dunya-capinda-bir-kurulus-hline-getirmis-olmamiz-uye-ulkelerin-basarisidir>, (erişim tarihi: 03.11.2018).

Enerji Forumu'na davet etmiştir.²⁹⁸ Bu bağlamda 9-10 Temmuz 2017 tarihlerinde 22'inci Dünya Petrol İstanbul Zirvesi düzenlenmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan Sırbistan Cumhurbaşkanı A. Vucic ile görüşmüştür. Özellikle bu tarihten itibaren Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic gerek ikili ve bölgesel gerekse de uluslararası konularda görüşme sayılarında bir artış gerçekleşmiştir. Bu noktada 72'inci BM Genel Kurulu toplantısı vesilesiyle bir kez daha ikili bir görüşme imkanı bulmuşlardır.

9-11 Ekim 2017 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Erdoğan Sırbistan'a tarihi bir ziyarette bulunmuştur. 2009 yılından bu yana ilk kez Cumhurbaşkanlığı nezdinde yapılan bu ziyaret vesilesiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan mevkidaşı Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic tarafından havalimanında karşılanmış²⁹⁹ ve ayrıca beraber ziyaretin ilerleyen günlerinde Novi Pazar'a da gitmişlerdir. Ortak basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sırbistan ile toplamda on altı adet anlaşma imzalayacaklarını, İş Forumu toplantısının gerçekleşeceğini belirtirken, ikili ilişkilerde gelinen noktanın Cumhurbaşkanı Vucic'in katkılarıyla sağlandığını aktarmıştır. İki ülke ticaret hacimlerini üç milyar dolara çıkarmak olarak belirlemiştir. Özellikle ekonomik ilişkiler ve ticari konularda kapsamlı görüşmeler yapılmıştır. İki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşmasının revizyonu dahil toplamda 16 anlaşma imzalanmıştır.³⁰⁰ Bu bağlamda ortak hedef olarak belirlenen ticaret hacminin istenilen seviye gelmesi noktasında imzalanan anlaşmalar büyük öneme sahiptir. Aynı zamanda daha önce bu konuda kurulmasına karar verilmiş olan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi mekanizması oluşturulmuştur. Buna dair ortak bir bildiri de imzalanmıştır.³⁰¹ Ziyaretin ikinci gününde iki cumhurbaşkanı birlikte Novi Pazar'a geçmiş ve burada tarihi bir toplantı ve miting yapmışlardır.³⁰² Novi Pazar'da Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic'in yaptığı konuşma iki ülke ilişkilerinin geldiği noktayı anlamamız açısından önemlidir. Cumhurbaşkanı Vucic:

“Bunları yapmaya devam edeceğiz ve bizim için bunlardan daha önemli bir şey yok. Son olarak bir şey daha söylemek istiyorum. Burada, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a gösterilen ilginin yarısının dahi bana gösterilmeyeceğini biliyorum. Ancak karşınıza çıkarak, hangi milletten ve dinden olursa olsun tüm Sırbistan vatandaşlarının çıkarları için elimden gelenin en iyisini yaptığımı ve yapmaya devam

²⁹⁸ Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/component/content/article/16540-strengthening-serbia-turkey-bilateral-relations>, (erişim tarihi: 03.11.2018).

²⁹⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/84873/cumhurbaskani-erdogan-sirbistanda>, (erişim tarihi: 15.11.2018).

³⁰⁰ Eğitim, ekonomi, turizm, kültür, orman, su, ulaştırma, enerji vb. alanlarda çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmaların belli bir kısmı henüz onaylanma süreci içindedir. Anlaşmaların çoğu mutabakat zaptı hükmündedir.

³⁰¹ Basın İlan Kurumu, <http://www.bik.gov.tr/turkiye-ile-sirbistan-arasinda-12-imza/>, (erişim tarihi: 16.11.2018).

³⁰² “Dostluk Köprüsü” adı verilen toplantı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/84893/turkiye-ile-sirbistan-arasinda-yeni-bir-donem-baslatiyoruz>, (erişim tarihi: 16.11.2018).

edeceğimi söyleyecek cesaret ve iyi niyete sahibim. Sizleri düşündüğü ve sizlere yardım etmek istediği için Cumhurbaşkanı Erdoğan'a teşekkür ediyorum. Yaşasın Sırp-Türk dostluğu, yaşasın Sırbistan.”³⁰³

şeklinde yaptığı açıklamadan anlaşılacağı üzere gerçekleştirilen bu ziyaret her manada kendi içinde ilkleri barındırmaktadır. Ancak bundan daha da önemlisi 2009 yılında iki ülke arasında belirlenen stratejik ortaklığın, her ne kadar dönem dönem sorunlar yaşandığı görülse de, gelinen noktada sağlandığı veya sistemli bir şekilde ikili ilişkilerin kuramsal bir yapıya ulaştırıldığını söyleyebiliriz.³⁰⁴

6 Aralık 2017’de Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek Üçlü Danışma Mekanizması Dışişleri Bakanları Toplantısı Belgrad’da üç ülkenin Dışişleri Bakanları M. Çavuşoğlu, I. Dacic ve I. Crnadak tarafından gerçekleştirilmiştir. Üç ülke dışişleri bakanları da ilişkilerde gelinen seviyeyi mükemmel³⁰⁵ olarak nitelendirmiştir. Üç ülkenin de AB üyeliği konusundaki ilerlemeleri ve ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Görüşmelerde ayrıca İstanbul’da açılan Sırbistan-Bosna-Hersek Ticaret Ofisi’nin ekonomik ilişkilere vereceği katkı ifade edilmiş, Belgrad-Saraybosna otoban projesi dahil olmak üzere ulaşım ve enerji hatları üzerinde fikir alışverişinde bulunulmuştur.³⁰⁶

29 Ocak 2018’de üçlü danışma mekanizması zirvesi İstanbul’da yapılmıştır. Toplantı Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ev sahipliğinde, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic ve Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi Izetbegovic iştirakleri gerçekleştirilmiştir. Toplantı ikili ve üçlü ilişkilerin yanı sıra özellikle ulaşım projeleri ve finansmanı konusunda Türkiye’nin yapabileceği katkılar üzerinde durulmuştur.³⁰⁷

Ekim 2017 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Belgrad’a yapmış olduğu tarihi ziyarette kurulması kararlaştırılan Türkiye-Sırbistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi 1’inci toplantısı sebebiyle 6-7 Mayıs 2018 tarihlerinde Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic Türkiye’ye kalabalık bir heyetle gelmiştir. Konsey toplantısının icrası öncesi Türkiye-Sırbistan İş Forumu İstanbul’da

³⁰³ “Erdoğan Sırbistan’da konuştu, FETÖ yuhalandı”, Hürriyet, 11.10.2017, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-sirbistanda-konustu-feto-yuhalandi-40607290>, (erişim tarihi: 16.11.2018).

³⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ziyareti dönüm noktası”, Anadolu Ajansı, 25.10.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdoganin-sirbistan-ziyareti-bir-donum-noktasi/947028>, (erişim tarihi: 16.11.2018).

³⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements2017/17254-an-excellent-level-of-political-ties-among-serbia-turkey-and-bosnia-herzegovina>, (erişim tarihi: 20.11.2018).

³⁰⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-turkiye---bosna-hersek-_-sirbistan-disisleri-bakanlari-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa, (erişim tarihi: 20.11.2018).

³⁰⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/89250/cumhurbaskani-erdogan-sirbistan-cumhurbaskani-vucic-ve-bosna-hersek-devlet-baskanligi-konseyi-uyesi-izzetbegovic-ile-bir-araya-geldi> ve T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ocak2018.tr.mfa>, (erişim tarihi: 20.11.2018).

düzenlenmiştir. Yapılan görüşmelerde ticaret hacminin bir milyar dolar seviyesini aşması olumlu olarak karşılanırken, daha önceden belirlenen hedeflere ulaşılması için gerekli kolaylıkların sağlanacağı belirtilmiştir. Ayrıca ulaştırma, teknoloji, çevre, enerji gibi alanlarda toplam altı mutabakat zaptı imzalanmıştır.³⁰⁸ Balkanlardaki güvenlik ve istikrar için iki ülke arasındaki siyasi-ekonomik bağların önemi bir kez daha aktarılmış, atfedilen bu önemin de her geçen gün daha da kıymetli hale geldiği iki cumhurbaşkanı tarafından da doğrulanmıştır.³⁰⁹

Daha önce Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic ikili görüşmelerinde bir artış olduğunu belirtmiştik. Aslında bu yaklaşım iki ülke ilişkilerin geldiği noktayı anlamak açısından bile tek başına yeterli bir unsurdur. Uluslararası ve ulusal toplantı ve organizasyonlar, resmi açılışlarda Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic sık sık Türkiye'yi ziyarette bulunmaktadır. Tabi bu ziyaretler Sırbistan'a gösterilen hassasiyetin bir tezahürü olmaktadır. Örneğin Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı'nın (TANAP) devreye girmesi münasebetiyle düzenlenen törene katılan devlet ve hükümet başkanları arasında Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic de yer almıştır.³¹⁰ Yine Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic Ankara'ya 9 Temmuz 2018 tarihinde bir ziyarette bulunmuştur.³¹¹ Ayrıca İstanbul Havalimanının 29 Ekim 2018'de yapılan açılış törenine Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic de katılmıştır.³¹²

Karşılıklı ziyaretler ile tesis edilen siyasi ilişkiler neticesinde Türkiye ve Sırbistan ortaklık kapsamında belirlemiş olduğu hedeflerin çıktısı olarak ekonomik ilişkilere özel önem atfetmiştir.

3.2. Ekonomik İlişkiler

Türkiye'nin karşılıklı ticaret hacimlerine bakıldığında Avrupa kıtası çok önemli bir noktada bulunmaktadır. AB üyeliği ve karşılıklı ekonomik anlaşmalar çerçevesinde Balkanlar ve özellikle Sırbistan coğrafi olarak kilit bir konumdadır. Sırbistan'ın haritalardaki yerine bakıldığında bile jeostratejik anlamı kolayca anlaşılacaktır. Balkanların merkezinde yer alan

³⁰⁸ "Türkiye-Sırbistan ekonomik ilişkilerinde yeni dönem", TRT Haber, 08.05.2018, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-sirbistan-ekonomik-iliskilerinde-yeni-donem-364437.html>, (erişim tarihi: 23.11.2018).

³⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/92785/-bati-turkiye-nin-balkanlar-daki-durusunu-hazmedemiyor->, (erişim tarihi: 23.11.2018).

³¹⁰ 12 Haziran 2018'de Eskişehir'de yapılan açılış töreni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/94466/-tanap-ile-bolgeesel-enerji-hatlarinin-merkezi-olma-vizyonuna-bir-adim-daha-yaklastik->, (erişim tarihi: 23.11.2018).

³¹¹ 24 Haziran 2018'de yapılan seçim sonuçlarına göre yeniden cumhurbaşkanlığı görevine seçilen Erdoğan'ın göreve başlaması vesilesiyle yapılan törenlere de Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/94764/-81-milyonun-tamaminin-cumhurbaskani-oldugumuzun-bilinciyle-milletimize-layik-olmaya-calisacagiz->, (erişim tarihi: 23.11.2018).

³¹² T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/99453/-istanbul-havalimani-ulkemizin-yuz-aki-dunyada-da-ornek-olacak-bir-projedir->, (erişim tarihi: 17.12.2018).

Sırbistan aynı zamanda adeta Avrupa'ya açılan bir kapı konumundadır. Türkiye, Sırbistan ile olan ekonomik ilişkilerinde geçmişten günümüze bu durumu göz önünde bulundurarak adımlarını atmıştır. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler her ne kadar kriz dönemlerinde³¹³ bundan olumsuz etkilense de tamamen de durma noktasına gelmemiştir. Türkiye'nin 1980'li yıllardan itibaren izlemeye başladığı dış politika unsuru olarak karşılıklı ticaret anlayışı Ak Parti dönemi ile birlikte sistematik hale getirilerek daha da yaygınlaştırılmıştır.

Ak Parti dönemi ile birlikte Sırbistan ile olan ticari ilişkilerde devlet kurumları ile birlikte iş çevreleri arasında bir mekanizma oluşturulmuştur. Bu yapı tabi ki Sırbistan'a özel bir durum değildir. İkili olarak bütün ülkelerle benzer yapılar mevcuttur. 2017 yılı ticaret verileri temel alındığında AB üyesi ülkeler ve diğer Avrupa ülkeleri ile olan karşılıklı toplam ticaret hacmi 200 milyar dolar seviyesini aşmıştır. Bu veriler içerisinde Sırbistan ile olan ticaret hacmine karşılık gelen tutar 1 milyar dolar seviyesinin üstündedir.³¹⁴ Karşılıklı son ziyaretlerde ele alındığı üzere 1 milyar dolar seviyesinin üstünde bir değere ulaşılması memnuniyet verici olarak görülmüş, ancak iki ülke arasındaki hedefin 3-5 milyar dolar seviyesinde olduğu belirtilmiştir.

3.2.1. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve İş Dünyası Çerçevesinde Ticari İlişkiler

2000'li yılların başında ilişkilerin yeniden tesisi ve canlandırılması noktasında girişilen karşılıklı görüşmelerde de ekonomik ilişkilerin daha iyi bir seviyede olabileceği üzerinde durulmuştur. İş çevreleri de bu konuda potansiyelin çok daha yüksek olması gerektiğini ve gerekli yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi ile hedeflenen noktaların yakalanabileceğini paylaşmıştır.

1986 yılında kurulan DEİK, ekonomik ilişkilerin yürütülmesi noktasında ticaret ve yatırım konularında araştırma yapmak üzere yetkilendirilmiştir. İkili ekonomik ilişkilerin İş Konseyleri tarafından yürütülmesi benimsenmiştir.³¹⁵ 2002 yılında Türkiye ile Yugoslavya arasında İş Konseyi kurulmuş, yapı daha sonra Türkiye ile Sırbistan İş Konseyi ve Karadağ İş Konseyi olarak değiştirilmiştir. İlerleyen dönemlerde yapı ikiye ayrılarak günümüzdeki halini almıştır. DEİK'e göre iki ülke arasında özellikle tekstil, gıda, otomotiv, madencilik, ahşap işleme, inşaat gibi alanlarda işbirliği fırsatları son derece önemli boyuttadır.³¹⁶

³¹³ Yugoslavya'da yaşanan savaş döneminde, BM yaptırımlarını Türkiye de uygulamıştır. Ayrıca Kosova krizinde de dönemsel olarak ticari ilişkilerde gerileme olmuştur.

³¹⁴ Söz konusu veriler TÜİK'in internet sitesi aracılığıyla veri tabanlarından elde edilen değerlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz., <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (erişim tarihi: 30.11.2018).

³¹⁵ DEİK gönüllü "İş diplomasisi" örgütü olarak adlandırılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., <https://www.deik.org.tr/deik-deik-hakkinda>, (erişim tarihi: 30.11.2018).

³¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., <https://www.deik.org.tr/turkiye-avrupa-is-konseyleri-turkiye-sirbistan-is-konseyi>, (erişim tarihi: 30.11.2018).

Ticaret Bakanlığı verileri incelendiğinde ülkelerle olan ekonomik/ticari verilerin kapsamlı bir analiz halinde yapıldığı görülmektedir. Öncelikle ülkeler hakkında genel bilgiler sunulmuş, ekonomik durumları aktarılmış, yatırım, ticaret, ilgili ülkelerin vergi ve ekonomi politikaları, olası teknik engeller, iş çevrelerinin uyması ve bilinmesi gereken hususlar ülke bazında ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda Sırbistan ile ilgili önemli bilgilere de bakanlık aracılığıyla ulaşılmaktadır. Sırbistan'ın özellikle imzalamış olduğu serbest ticaret anlaşmaları³¹⁷ ve yatırımcılara uyguladığı teşvik sistemi³¹⁸, Sırbistan ile olan ticaretin önemli hale gelmesini sağlamaktadır. AB ile katılım müzakereleri süreci devam eden Sırbistan'ın ticaret politikaları ve gümrük rejimi DTÖ ve AB normları çerçevesinde oluşturulmuştur. Tarım, tekstil, elektrikli eşyalar, mobilya, deri gibi birtakım sektörlerde ise korumacı politikalar izlenmektedir.³¹⁹ Sırbistan özellikle 2000 sonrası AB üyeliği hedefi noktasında gerçekleştirdiği dönüşüm ile beraber gerek ekonomik gerekse de ticaret konusunda gerekli teknik düzenleme ve standartlar büyük ölçüde tamamlandığını Türkiye'nin Belgrad Ticaret Müşavirliği tarafından da belirtilmiştir.³²⁰

2002 yılından itibaren faaliyetlerini sürdüren Türkiye-Sırbistan İş Konseyi, 30 Kasım 2007 yılında İstanbul'da Sırbistan Cumhurbaşkanı B. Tadic'in katılımları ile gerçekleştirilmiştir.³²¹ Aşağıdaki tabloda ise 2002-2007 yılları arasında ticaret rakamlarına yer verilmiştir.

Tablo 3.1 Türkiye'nin Sırbistan İle Olan Dış Ticaret İstatistikleri (2002-2007 / ABD Doları)

Yıl	Ülke Adı	İhracat Dolar	İthalat Dolar
2002	Sırbistan-Karadağ	122.050.967	11.146.422
2003	Sırbistan-Karadağ	184.676.117	29.987.915
2004	Sırbistan-Karadağ	211.944.311	87.404.983
2005	Sırbistan-Karadağ	257.879.358	96.718.847

³¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/s%C4%B1rbistan/ulke-profil/genel-bilgiler>, (erişim tarihi: 30.11.2018).

³¹⁸ Sırbistan Kalkınma Ajansı (RAS), teşvik ve özelleştirmeler konusunda doğrudan bilgilendirme yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://ras.gov.rs/en>, (erişim tarihi: 04.12.2018).

³¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/s%C4%B1rbistan/ulke-profil/dis-ticaret-politikasi-ve-vergiler>, (erişim tarihi: 04.12.2018).

³²⁰ T.C. Ticaret Bakanlığı, <http://www.teknikengel.gov.tr/#/ulke/sirbistan>, (erişim tarihi: 04.12.2018).

³²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., TOBB, https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/Tobb_dis_ekonomi.pdf, (erişim tarihi: 04.12.2018).

2006	Sırbistan	278.784.345	49.081.198
2007	Sırbistan	475.096.383	70.703.334

Kaynak: TÜİK istatistiklerinden derlenmiştir.³²²

Siyasi ilişkilerin 2002 yılından itibaren tekrar geliştirilmeye çalışılması ile başlayan süreç sonraki yıllarda ekonomik ve teknik anlaşmaların da yapılmasını sağlamıştır. Bu yöndeki adımlar ticaret rakamlarına da yansımıştır. 2007 yılında yapılan İş Konseyi sonucu DEİK tarafından hazırlanan rapora göre, Türk yatırımcıların Sırbistan'a yatırım konusunda istekli olmadığını ve birtakım endişelerinin olduğunu belirtmektedir. Ayrıca iki ülke arasında serbest ticaret anlaşmasının bulunmadığı ve bu anlaşmanın hazırlanması hususunda karşılıklı taleplerde bulunulmuştur.³²³

Serbest ticaret anlaşmasının imzalanması ise Haziran 2009'u bulmuştur. Anlaşma 2010 yılında yürürlüğe girerken, güncelleştirilmesi ve geliştirilmesi 2018 yılını bulacaktır. Anlaşma gereği temel vergi sistemleri, sanayi ürünleri, tarım ve balıkçılık ürünleri, hizmetler ve yatırımlar, ticarete teknik engeller, karşılıklı yapısal uyum, korunma önlemleri, ödeme sistemi, fikri ve sınai mülkiyet hakları, ortak bir ticaret komitesinin kurulması gibi kapsamlı bir ticaret rejimi oluşturulmuştur. Anlaşma hükümlerine göre sanayi ürünlerinde gümrük vergilerinin kademeli olarak sıfırlanması kararlaştırılmıştır.³²⁴

2009 yılında serbest ticaret anlaşması ile başlayan süreç, ikili ilişkilerde stratejik ortaklık hedefinin belirlenmesi ilişkileri daha iyi bir noktaya taşımıştır. Ekim 2009 yılında Cumhurbaşkanı A. Gül'ün Sırbistan ziyareti ile bu durum perçinlenmiştir. Ziyarete Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre ikili ekonomik ilişkilerde teknik işbirliğinin artırılması, iş dünyasının desteklenmesi ve iş imkanlarının ve yatırımların sağlanması, serbest piyasa koşulları çerçevesinde yasal düzenlemelerin uyumlaştırılması, bilgi ve uzman paylaşımı, ortak iş fırsatlarını içeren birtakım hükümlerde mutabık kalınmıştır. Ayrıca anlaşmanın devamı ve gelişimini sağlayacak bir Ortak Ekonomi Komitesi kurulmuştur.³²⁵ Cumhurbaşkanı Gül'ün ziyareti sebebiyle ayrıca Türkiye-Sırbistan İş Konseyi toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda

³²² Ticaret istatistikleri TÜİK'in veri tabanlarından elde edilmiştir.

³²³ DEİK, 2007: Sırbistan Ülke Notları: 7-8.

³²⁴ "Türkiye Cumhuriyeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Anlaşması", Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/s%C4%B1rbistan/ikili-anlasmalar/serbest-ticaret-anlasmasi>, (erişim tarihi: 05.12.2018).

³²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması".

ekonomik ilişkilerin yanı sıra ulaşım projeleri, organize sanayi bölgeleri ve havaalanlarının inşası veya geliştirilmesi hususunda Cumhurbaşkanı Gül iş dünyasına çağrıda bulunmuştur.³²⁶

2009 yılında imzalanan anlaşmaların ticaret rakamlarına yansımaları ise takip eden yıllarda kendini göstermiştir. Ancak 2008 küresel krizin etkisi ile rakamlarda belli bir düşüş görülmüştür.

Tablo 3.2. Türkiye'nin Sırbistan İle Olan Dış Ticaret İstatistikleri (2007-2013 / ABD Doları)³²⁷

Yıl	İhracat Dolar	İthalat Dolar
2007	475.096.383	70.703.334
2008	458.102.571	61.705.095
2009	306.468.718	55.896.658
2010	306.114.624	109.523.846
2011	354.670.116	213.300.967
2012	380.869.396	205.537.807
2013	440.650.201	251.956.743

23 Eylül 2010'da Türkiye ile Sırbistan arasında KEK protokolü ve iki ülke çalışma bakanlıkları arasında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Komisyon, anlaşma hükümleri gereği çalışma hayatı ile ilgili konularda ortak bir çalışma grubunun oluşturulmasını içermektedir.³²⁸ 22-24 Eylül 2010 tarihlerinde protokol sonrası KEK toplantısının birincisi düzenlenirken, İş Konseyi toplantısı da icra edilmiştir. Mart 2011'de Sırbistan Başbakanı M. Cvetkovic'in Türkiye'yi ziyareti münasebetiyle İş Konseyi toplantısı da düzenlenmiştir. Yaklaşık 120 iş insanı söz konusu toplantıya katılmıştır.³²⁹ Ayrıca takip eden ay ve yıllarda çeşitli fuarlar da düzenlenmiştir.³³⁰

28 Eylül 2011'de Türkiye ile Sırbistan arasında Tarım Alanında Mutabakat Zaptı³³¹ imzalanmıştır. Bu anlaşma gereği iki ülke arasında tarım alanında yapılacak işbirliğinin devamı

³²⁶ "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Belgrad'da", Milliyet, 26.10.2009, <http://www.milliyet.com.tr/sayin-gul--sayin-gul-/dunya/haberdetay/26.10.2009/1154798/default.htm>, (erişim tarihi: 05.12.2018).

³²⁷ Ticaret istatistikleri TÜİK'in veri tabanlarından elde edilmiştir.

³²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., 15.02.2011 Tarih ve 27847 Sayılı Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İle Sırbistan Cumhuriyeti Çalışma Ve Sosyal Politika Bakanlığı Arasında İşbirliği Anlaşması".

³²⁹ DEİK, 2011: Sırbistan Ülke Notları: 9-12.

³³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Pavlovic, 2015: 22-23.

³³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Tarımsal İşbirliği Konulu Mutabakat Zaptı".

ve geliştirilmesi için bir Tarım Yürütme Komitesi kurulmuştur. Bu bağlamda ilk toplantı 8 Şubat 2012'de Belgrad'da yapılmıştır.³³²

Balkan savaşlarının 100'üncü yılı münasebetiyle 2012 yılında 12 Balkan ülkesinin katılımları ile Uluslararası Balkan Ekonomi Zirvesi iştiraki oluşturulmuştur. Bu kapsamda en sonuncusu 27 Nisan 2018'de yapılan zirve belirli aralıklarla Bursa ilinde ülkelerden gelen çeşitli katılımcılarla gerçekleştirilmektedir. Ekonomi, tarım konularında imzalanan anlaşmaların yürürlüğe girmesi sonrası ticaret rakamlarının da artış gösterdiği daha önce verilen tabloda da görülmektedir. Ayrıca 2010 yılında karşılıklı vizelerin kalkması ile hem ticari ilişkilere hem de turizm sayılarına olumlu yansımalarının olduğu görülmektedir.

5 Şubat 2013 tarihinde Sırbistan Cumhurbaşkanı T. Nikolic'in katılımlarıyla İstanbul'da Türkiye-Sırbistan İş Konseyi toplantısı düzenlenmiştir. KEK toplantılarının ikincisi 13-14 Mart 2013 tarihlerinde Ankara'da yapılmıştır. Özellikle müteahhitlik sektörü ve ulaşım alanlarında işbirliği hedeflenmiştir.³³³

Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek arasında tesis olunan danışma mekanizmasının ekonomik ilişkilerde de işlerlik kazanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda 11 Nisan 2013'te Ankara'da ülkelerinin ticaret ve ekonomi bakanlarının katılımıyla bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Ticaret hacimlerinin üç ülke arasında geliştirilmesi üzerinde durulmuştur.³³⁴ Bu doğrultuda 14-15 Mayıs 2013 tarihlerinde Ankara'da Türkiye, Sırbistan, Bosna-Hersek tarafından yapılan zirvenin önemli bir yönü de ticari ilişkiler olmuştur. Zirve sonucu üç ülke arasında Ekonomik ve Ticari İşbirliği zaptı imzalanmış, bunun sonucu olarak Üçlü Ticaret Komitesi kurulmuştur.³³⁵ Ticaret Komitesinin bu minvalde ilk toplantısı 17-18 Ağustos 2015 tarihlerinde Ankara'da yapılmıştır. Bahse konu toplantı Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi, Sırbistan Başbakan Yardımcısı ve Ticaret, Turizm ve Telekomünikasyon Bakanı Rasim Ljajic ve Bosna-Hersek Bakanlar Konseyi Başkan Yardımcısı ve Dış Ticaret ve Ekonomik İlişkiler Bakanı Mirko Sarovic katılımlarıyla gerçekleşmiştir. Yapılan toplantıda ülkeler arasında mevcut bulunan serbest ticaret anlaşmalarının gözden geçirilmesi ve anlaşma

³³² "Tarımda Türkiye-Sırbistan İşbirliği", 08.02.2012, Web Tarım TV, <http://www.tarimtv.gov.tr/tr/video-detay/tarimda-trkiyesrbistan-bir-876>, (erişim tarihi: 05.12.2018).

³³³ Ayrıntılı bilgi için bkz., T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, http://www.meb.gov.tr/turkiye-sirbistan-kek-toplantisi-yapildi/haber_gorme_engelli/5958/tr, (erişim tarihi: 05.12.2018).

³³⁴ Sırbistan Ticaret, Turizm ve İletişim Bakanlığı, <http://mtt.gov.rs/en/releases-and-announcements/trilateral-meeting-on-improving-economic-relations-between-serbia-bosnia-herzegovina-turkey-on-11-april/>, (erişim tarihi: 07.12.2018).

³³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Sırbistan Ankara Büyükelçiliği, <http://www.ankara.mfa.gov.rs/newstext.php?subaction=showfull&id=1369748280&ucat=19&>, (erişim tarihi: 10.12.2018).

içeriklerinin genişletilmesi üzerinde durulmuştur.³³⁶ Üçlü Ticaret Komitesinin ikinci toplantısı 19 Ekim 2015'te Belgrad'da düzenlenirken³³⁷, bu toplantının akabinde 20 Ekim 2015'te Türkiye, Sırbistan, Bosna-Hersek arasında üçlü İş Forumu toplantısı Saraybosna'da ilk kez organize edilmiştir. Forumda bölgesel pazarlar, üç ülke arasında iş bağlantılarının kurulması hakkında bilgilendirmeler ele alınırken, aynı zamanda Sırbistan'ın Rusya ile olan serbest ticaret anlaşmasından yararlanma imkanları üzerinde durulmuştur. Toplantı vesilesiyle DEİK, Sırbistan Ticaret Odası ve Bosna-Hersek Dış Ticaret Odası arasında işbirliğini geliştirmek amacıyla mutabakat zaptı imzalanmıştır.³³⁸

Aralık 2015'te Başbakan A. Davutoğlu tarafından Belgrad'a yapılan ziyaret vesilesiyle Türkiye-Sırbistan İş Forumu toplantısı yapılmıştır. Foruma iki ülkenin de Başbakanları Davutoğlu ve A. Vucic birlikte katılmıştır. Forum çok geniş katılımlı olarak iki ülkenin temsilcileri tarafından dikkatle izlenmiştir. Başbakan Davutoğlu forumda yaptığı konuşmada ticaret hacminin bir milyar dolar seviyesi olduğunu belirtmiş, ayrıca turizmin geliştirilmesini ve ulaşım projeleri ile iki ülke arasında sürekli bağlantının sağlanmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Forum sonucu DEİK ve Sırbistan Sanayi ve Ticaret Odası arasında İş Konseyi İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

26 Ekim 2016 tarihinde Üçlü Ticaret Komitesinin üçüncü toplantısı İstanbul'da Ekonomi Bakanı N. Zeybekçi, Sırbistan Başbakan Yardımcısı ve Ticaret, Turizm ve Telekomünikasyon Bakanı R. Ljajic ve Bosna-Hersek Bakanlar Konseyi Başkan Yardımcısı ve Dış Ticaret ve Ekonomik İlişkiler Bakanı M. Sarovic katılımlarıyla düzenlenmiştir. Toplantı vesilesiyle Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek üçlü İş Forumu toplantısının ikincisi de yapılmıştır. Ayrıca İstanbul'da Sırbistan-Bosna-Hersek Ticaret Ofisi de açılmıştır. Forum kapsamında üç ülkenin bürokratlarının yanı sıra çeşitli yatırımcı şirketlerin temsilcilerinin sunumları yapılmıştır. Ekonomi Bakanı Zeybekçi ilk forumda ele alınan hedeflere ulaşılmışından duyduğu memnuniyeti dile getirirken, ülkeler arasında uygulanan serbest ticaret anlaşmalarının kapsamının genişletilmesi ile ticaret hacimlerinin artacağını ifade etmiştir. Üç ülke arasında ulaşım projelerinin ele alınarak özellikle taşımacılıkta yaşanan sorunlarının çözülmesi kararlaştırılmıştır.³³⁹

³³⁶ "Türkiye, Sırbistan, Bosna Hersek Üçlü Ticaret Komitesi Toplantısı", Timeturk, 18.08.2015, <https://www.timeturk.com/turkiye-sirbistan-bosna-hersek-uclu-ticaret-komitesi-toplantisi/haber-44556>, (erişim tarihi: 10.12.2018).

³³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Sırbistan Ticaret, Turizm ve İletişim Bakanlığı, <http://mtt.gov.rs/en/releases-and-announcements/agreement-for-the-improvement-of-cooperation-between-serbia-bosnia-and-herzegovina-and-turkey-signed/>, (erişim tarihi: 10.12.2018).

³³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., DEİK Sonuç Raporu, 04.12.2015, <https://www.deik.org.tr/uploads/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-is-forumu.pdf>, (erişim tarihi: 10.12.2018).

³³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., DEİK Sonuç Raporu, 26.10.2016, <https://www.deik.org.tr/uploads/rapor-final.pdf>, (erişim tarihi: 14.12.2018).

21-23 Ağustos tarihlerinde Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Ahmet Eşref Fakıbaba Sırbistan'a bir ziyarette bulunmuş, bu kapsamda 21 Ağustos 2017'de Tarım Yürütme Komitesinin ikinci toplantısı yapılmıştır. Bir gün sonra ise DEİK ve Sırbistan Ticaret ve Sanayi Odası tarafından Türkiye-Sırbistan Tarım İş Forumu gerçekleştirilmiştir. Foruma Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Fakıbaba ile Sırbistan Tarım, Orman ve Su Yönetimi Bakanı Branislav Nedimovic de katılmıştır. Türkiye tarafından yaklaşık 150 katılımcı foruma iştirak ederken, Sırbistan tarafından yaklaşık 350 kişi iştirak etmiştir.³⁴⁰ Özellikle Sırbistan'ın tarıma dayalı ekonomik³⁴¹ yapısı dikkate alındığında bu denli bir forumun düzenlenmesi ilk olmasının yanı sıra önemli de bir gelişmedir.

Ekim 2017 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sırbistan'a yaptığı tarihi ziyaret vesilesiyle Belgrad'da Türkiye-Sırbistan İş Forumu düzenlenmiştir. Foruma Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic'in yanı sıra iki ülkenin bakanları ve yaklaşık 700'e yakın katılımcı iştirak etmiştir. DEİK, Sırbistan Sanayi ve Ticaret Odası ve yatırımcı şirketlerin temsilcileri iki ülke arasındaki ticaret hacimleri, yatırımlar, karşılıklı teşvik ve sağlanan kolaylıklar hakkındaki gelişmelere değinmiştir. Forumda tartışılan konulardan biri de iki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşmasının güncellenmesi konusunda fikir alışverişinde bulunulmuş ve bu konuda anlaşma da imzalanmıştır. Hatta üçlü mekanizmalar kapsamında Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek arasında üçlü serbest ticaret yapısının kurulması da değerlendirilmiştir. Stratejik ortaklık noktasındaki iki ülkenin Balkanların istikrarında önemli paya sahip olduğu Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından aktarılırken, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic iki ülkenin üçüncü ülkelerde ortak yatırım yapabileceğini ifade etmiştir.³⁴²

İki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşmasının güncellenmesi, hizmet ticaretinin de anlaşmaya dahil edilmesi ve tarım konusunda istisnaları içeren görüşmeler sonucu 30 Ocak 2018'de Ankara'da anlaşmaya ek protokoller Ekonomi Bakanı Zeybekçi ve Sırbistan Başbakan Yardımcısı ve Ticaret, Turizm ve Telekomünikasyon Bakanı Ljajic tarafından imzalanmıştır.³⁴³

19-20 Mart 2018 tarihlerinde Belgrad'da Türkiye-Sırbistan KEK 3'üncü dönem toplantısı yapılmıştır. KEK toplantısına Başbakan Yardımcısı Fikri Işık iştirak ederken, Sırbistan adına Ticaret, Turizm ve Telekomünikasyon Başkanı Rasim Ljajic katılmıştır.

³⁴⁰ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, "Türkiye-Sırbistan İş Forumu Belgrad'da Gerçekleştirildi", 13.09.2017, <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Haber/373/Turkiye-Sirbistan-Tarim-Is-Forumu-Belgrad-da-Gerceklestirildi>, (erişim tarihi: 14.12.2018).

³⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Bogdanov ve Rodic, 2014: 153-169.

³⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz., DEİK Sonuç Raporu, 10.12.2017, <https://www.deik.org.tr/uploads/web-rapor-sirbistan-turkiye-is-forumu-10-ekim-2017.pdf>, (erişim tarihi: 14.12.2018).

³⁴³ Sırbistan Ticaret, Turizm ve Telekomünikasyon Bakanlığı, <http://mtt.gov.rs/en/releases-and-announcements/new-free-trade-agreement-signed-between-serbia-and-turkey/>, (erişim tarihi: 14.12.2018).

Toplantı vesilesiyle TSE ile Sırbistan Standardizasyon Enstitüsü (ISS) arasında mutabakat zaptı imzalanmıştır.³⁴⁴ Toplantıda turizm ve ticari ilişkiler üzerinde çalışmalar yapılmış, ayrıca kültürel faaliyetler de ele alınmıştır.³⁴⁵

6-7 Mayıs 2018 tarihlerinde Türkiye-Sırbistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi 1'inci toplantısı vesilesiyle Türkiye-Sırbistan İş Forumu yapılmıştır. Foruma Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic de katılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan stratejik konumu ve iş ortamı nedeniyle Sırbistan'ın önemli olduğunu, Türk yatırımcıların özellikle son yıllarda yakalanan ivme ile Sırbistan'da istihdam kaynağı oluşturduğunu, Halkbank'ın Sırbistan'da 40 milyon avroluk sermaye artışına gittiğini ifade etmiştir.³⁴⁶ Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic ise iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin en iyi dönemlerini yaşadığını, Sırbistan'da yaşanan sel felaketi sonrası, Türk yatırımcıları özellikle bu felaketten zarar gören şehirlere yatırım yapmasının memnuniyet verici olduğunu, özellikle tekstil, gıda ve tarım alanlarında ciddi potansiyelin olduğunu belirtmiştir.³⁴⁷

Tablo 3.3. Türkiye'nin Sırbistan İle Olan Dış Ticaret İstatistikleri (2013-2018 / ABD Doları)³⁴⁸

Yıl	İhracat	İthalat
2013	440.650.201	251.956.743
2014	506.419.148	273.901.263
2015	492.472.022	238.298.537
2016	581.667.044	288.236.882
2017	717.489.474	414.375.156
2018	867.892.716	326.295.675

Özellikle son yıllarda yakalanan ivmenin sebebi, iki ülkenin ticari ilişkilere verdiği önemin sonucu olarak serbest ticaret anlaşmasının kapsamının genişletilmesi konusunda mutabakata varılması ve ek protokollerin imzalanmasıdır. Karşılıklı ticaret hadlerinin 30 Ocak

³⁴⁴ "TSE ile Sırbistan Standardizasyon Enstitüsü arasında Mutabakat Zaptı İmzalanacak", TSE, 16.03.2018, <https://www.tse.org.tr/Icerik/HaberDetay?HaberID=14560>, (erişim tarihi: 17.12.2018).

³⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., "Sırbistan ile ortak tarihi mirasımızı nimete dönüştürelim", TRT Haber, 21.03.2018, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/sirbistan-ile-ortak-tarihi-mirasimizi-nimete-donusturelim-356310.html>, (erişim tarihi: 17.12.2018).

³⁴⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/92781/-balkanlar-in-tam-merkezindeki-sirbistan-yatirimcilar-icin-buyuk-firsatlar-sunuyor->, (erişim tarihi: 17.12.2018).

³⁴⁷ Sırbistan Ankara Büyükelçiliği, <http://www.ankara.mfa.gov.rs/news.php>, (erişim tarihi: 17.12.2018).

³⁴⁸ Ticaret istatistikleri TÜİK'in veri tabanlarından elde edilmiştir.

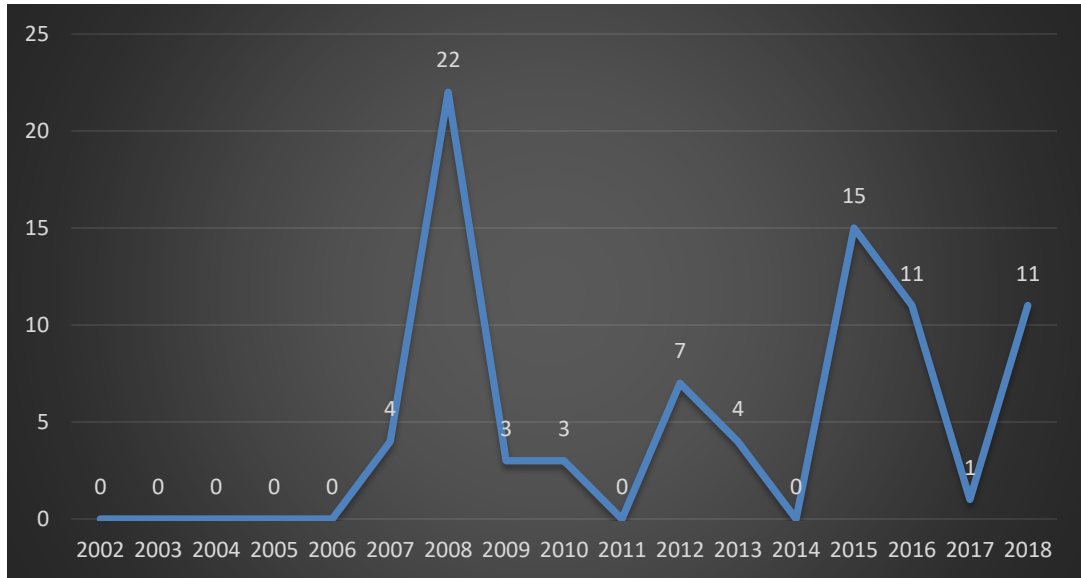
2018 tarihinde imzalanan ek protokollerin yürürlüğe girmesi ile daha da iyi seviyelere geleceği tahmin edilmektedir.

3.2.2. Yatırım Alanları

İki ülkenin de doğrudan yatırımlar konusunda özendirici ve teşvik edici bir stratejiyi izlediğini söylemek doğru olacaktır. Sırbistan özellikle coğrafi konumunu öne çıkararak lojistik imkanları, işgücü olanakları, rekabetçi işletme maliyetleri, serbest bölgeler ve izlediği vergi ve gümrük politikaları ile yatırımcıları ülkesine çekme gayreti içerisinde. ³⁴⁹ Dünya Bankası 2017 verilerine göre Sırbistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımların oranı 2,8 milyar dolar seviyesindedir. Aynı yıl Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırım oranı ise 10,8 milyar dolardır. Yine 2017 verilerine göre Sırbistan'dan diğer ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırım oranı 149 milyon dolar iken; Türkiye'nin yapmış olduğu doğrudan yabancı yatırımlar 2,7 milyar dolar düzeyindedir. ³⁵⁰

İkili olarak yapılan doğrudan yabancı yatırımlar ise aşağıdaki grafiklerde ayrıntılı olarak verilmektedir.

Tablo 3.4. Türkiye'nin Sırbistan'a Gerçekleştirdiği Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2002-2018 / Milyon ABD Doları) ³⁵¹

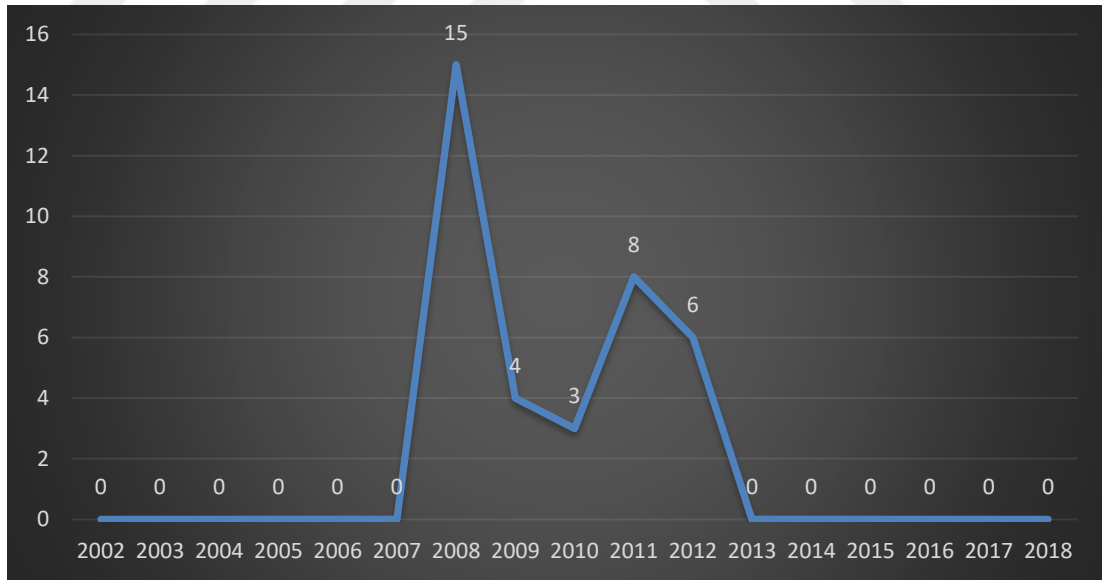
³⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://www.ras.gov.rs/uploads/2018/08/why-invest-small.pdf>, (erişim tarihi: 15.01.2019).

³⁵⁰ Dünya Bankası internet sitesi aracılığıyla veri tabanlarından elde edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?view=chart>, (erişim tarihi: 15.01.2019).

³⁵¹ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi üzerinden elde edilerek derlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/#collapse_2, (erişim tarihi: 15.01.2019).

Türkiye’den Sırbistan’a yapılan yatırımlar İş Konseyi toplantılarında da ele alındığı üzere son dönemlerde bu yönde eğilimlerin arttığını belirtmek gerekmektedir. Son yıllarda iki ülke arasında mutabık kalınan ve imzalanan anlaşmaların yürürlüğe girmesi ile verilerin daha da artması beklenmektedir. Türkiye’den Sırbistan’a gerçekleşen yatırımlar Ak Parti döneminde ele alındığında toplam 81 milyon dolar seviyesindedir. 2008 yılından sonra tabloda görülen keskin düşüşün nedeni küresel ölçekte görülen ekonomik krizin yansımaları olarak ifade edebiliriz. Dünyada yaşanan kriz sonucu talepte görülen azalma ve yatırım ürünlerinin fiyatlarında görülen düşüşler bu sonucu karşımıza çıkarmaktadır. Ayrıca dünya ülkelerinde görüldüğü gibi Türkiye ve Sırbistan’ın bu krizden etkilenmesi sonucu korumacı politikalar gündeme gelmesine sebep olmuş, bu da yatırım rakamlarına yansımıştır. Bunun dışında yine ekonomik gelişmelerin yanı sıra siyasi gelişmeler de doğrudan yabancı yatırım rakamlarına yansımıştır. Örneğin 2008 yılında Kosova’nın tanınması süreci, 2013 yılında yapılan ilişkilerde krize neden olan Kosova açıklaması gibi birtakım olaylar sonucu doğrudan olmasa bile dolaylı olarak yatırım sürecini olumsuz etkilemiştir.

Tablo 3.5. Sırbistan’ın Türkiye’ye Gerçekleştirdiği Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2002-2018 / Milyon ABD Doları)³⁵²

³⁵² Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi üzerinden elde edilerek derlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2, (erişim tarihi: 15.01.2019).

Sırbistan'dan Türkiye'ye gerçekleştirilen yatırımlar ise aynı dönemde 36 milyon dolar düzeyindedir. Özellikle Sırbistan'da bulunan 14 serbest bölge aracılığıyla yatırım ve ticaret teşvik edilmektedir.³⁵³ Ticaret Bakanlığı'ndan alınan bilgilere göre ülkede iş kurma prosedürü yaklaşık bir hafta ile 10 gün arasında sürmektedir. Sırbistan Hükümeti genel anlamda ülkede iş kurmak isteyen firmalara gerekli kolaylıkları sağlamayı taahhüt ederken, aynı zamanda AB müktesebatı ile uyumlu olarak mevzuatını oluşturmaktadır. Bununla birlikte Sırbistan ekonomisi üzerine yapılan çalışmalarda yatırım süreçlerini etkileyen unsurlar olarak ülkedeki bürokrasi süreçleri, döviz kurunda görülen dalgalanmalar, yüksek enflasyon oranları, iş mevzuatı yönündeki eksiklikler ve yapılması taahhüt edilen reformların yavaş ilerlemesi gösterilmektedir.

Sırbistan imzalamış olduğu ticari anlaşmalar ile AB, ABD, Rusya, Türkiye, Kazakistan, Belarus, CEFTA ve Güneydoğu Avrupa ülkeleriyle birlikte bir milyarın üzerinde kişiye ulaşabilecek Pazar büyüklüğüne sahiptir. Bu özellik Sırbistan'a yapılacak yatırımlarda diğer ülkelerin dikkatini çekmektedir. Türkiye de özellikle sanayi, inşaat, tekstil, bankacılık, gıda alanlarında yatırımlarını gerçekleştirmektedir. Sırbistan'da faaliyette bulunan Türk firma sayısı son yıllarda 450'i aşarken³⁵⁴; Türkiye'de faaliyette bulunan Sırp firmalarının sayısı 100'ü geçmiştir³⁵⁵. Halkbank 2015 yılında Cacanska Banka AD'nin hisselerinin %76,76'sı devralırken, günümüzde bu oran %100'e ulaşmıştır.³⁵⁶ Toplam 36 şube ile Halkbank AD Beograd adı altında faaliyetlerine devam etmektedir. Özellikle tekstil ve hazır giyim anlamında Türk firmalarının Sırbistan'daki yatırımları önem arz etmektedir. Bu anlamda Jeanci Serbia, Tayteks Eurotay, Aster Tekstil, Tibet Moda tekstil firmaları ve Koton, LC Waikiki, Pentı, Tudors hazır giyim firmaları ile Flormar, Loris gibi kozmetik firmaları Sırbistan'da faaliyetlerine devam etmektedir. Yine Orve, Setup İnşaat, Taca İnşaat, Taşyapı ve PM Group gibi inşaat ve inşaat ürünleri üreten firmalar faaliyetlerini sürdürmektedir.

TÜİK'in veri tabanlarından elde edilen bilgilere göre "Ürün Grubu" bazında Harmonize Sistem HS2 (Fasıl) sınıflamasına göre Türkiye ile Sırbistan'ın ticaret verileri incelendiğinde yoğunluğun imalat sanayinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ağaç ve ahşap eşya,

³⁵³ Serbest bölgeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., <http://www.ras.gov.rs/en/invest-in-serbia/why-serbia/free-zones>, (erişim tarihi: 15.01.2019).

³⁵⁴ "Sırbistan'da 400'ü aşkın Türk firması faaliyet gösteriyor", Anadolu Ajansı, 06.09.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/sirbistanda-400u-askin-turk-firmasi-faaliyet-gosteriyor/1247929>, (erişim tarihi: 24.01.2019).

³⁵⁵ Türker, 2018: 6, http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/5606_1539756807.pdf, (erişim tarihi: 24.01.2019).

³⁵⁶ Halkbank AD Beograd adıyla Sırbistan'da faaliyetlerine devam eden Halkbank'ın Sırbistan'daki kurumsal internet sitesinde Halkbank'ın payı %99,94 olarak gösterilirken, Halkbank'ın Türkiye kurumsal internet sitesinde bu oran %100 olarak belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://www.halkbank.rs/milestones-of-halkbank-a-d-belgrade.nsp> ve <https://www.halkbank.com.tr/yatirimci-iliskileri/Channel/Index/52>, (erişim tarihi: 24.01.2019).

alüminyum, bakır, demir, çelik ve bunların eşyaları kağıt, kauçuk, karton ve bunların eşyaları, kazan ve makineler, plastik ve eşyaları, motorlu kara taşıtları, elektrikli makine ve teçhizatlar, mobilya, hububat, meyve, tekstil gibi ürün gruplarında karşılıklı ticaret hacminin üst düzeylerde sürdürüldüğü söylenebilir. Özellikle son yıllarda iki ülkenin yakaladığı iyi ilişkilerin sonucu imalat sanayinde istenilen rakamlar yakalanmıştır. Örneğin 2015 yılı baz alındığında alüminyum, bakır, demir, çelik ve bunların eşyalarının Türkiye'nin Sırbistan'a olan ihracatı toplam 45.552.658 milyon ABD doları gerçekleşmiştir. Buna karşılık Türkiye'nin Sırbistan'dan ithalatı ise bu ürün gruplarında toplam 87.179.701 milyon ABD dolarıdır. Yine aynı yılda motorlu kara taşıtları ürün grubunda Türkiye'nin Sırbistan'a olan ihracatı toplam 46.920.330 milyon ABD doları olarak gerçekleşirken; Türkiye'nin Sırbistan'dan ithalatı ise 22.662.258 olarak kaydedilmiştir. Örne giyim ve giyim eşyası ürün grubunda ise Türkiye'nin Sırbistan'a olan toplam ihracatı 69.944.979 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bunun karşılığında ise 2.312.783 milyon ABD doları ithalat gerçekleşmiştir. Bu alanda görüldüğü üzere Türkiye'nin Sırbistan'a karşı üstünlüğü bulunmaktadır.

2016 yılı verileri incelendiğinde alüminyum, bakır, demir, çelik ve bunların eşyalarının Türkiye'den Sırbistan'a olan ihracatı toplam 70.384.074 milyon ABD seviyesine ulaşmıştır. Bununla birlikte ithalat verilerine bakıldığında bu rakamın 140.149.784 milyon ABD doları seviyesine çıktığını görmekteyiz ki bu alanda Sırbistan'ın üstünlüğü bulunmaktadır. Yine aynı yılda motorlu kara taşıtları ürün grubunda Türkiye'nin Sırbistan'a olan ihracatı toplam 61.620.664 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin bu ürün grubunda Sırbistan'dan ithalatı ise 16.490.130 milyon ABD doları seviyesine gelmiştir. Örne giyim ve giyim eşyası ürün grubunda ise Türkiye'nin Sırbistan'a toplam ihracatı 84.550.864 milyon ABD doları olmuştur. Türkiye'nin Sırbistan'dan ithalatı ise 4.042.297 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir.

2017 yılı verileri ele alındığında alüminyum, bakır, demir, çelik ve bunların eşyalarının Türkiye'den Sırbistan'a olan ihracatı toplam 84.781.846 milyon ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Buna karşılık ticaret rakamlarına bakıldığında bu ürün gruplarında ithalat 104.569.779 milyon ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Diğer yıllardan farklı olarak 2017 yılında Türkiye ayrıca Sırbistan'dan 87.442.736 milyon ABD doları karşılığında hububat ithalatı gerçekleştirmiştir. Yine 2017 yılında motorlu kara taşıtları ürün grubunda Türkiye'nin Sırbistan'a olan ihracatı toplam 74.366.405 milyon ABD doları olarak gerçekleşirken, Türkiye'nin Sırbistan'dan olan ithalatı 13.238.376 milyon ABD doları olmuştur. Örne giyim ve giyim eşyası ürün grubunda ise Türkiye'nin Sırbistan'a toplam ihracatı 105.862.473 milyon

ABD doları seviyesinde olurken, Türkiye'nin Sırbistan'dan ithalatı ise 8.024.944 milyon ABD doları olmuştur.

2018 yılına bakıldığında ise alüminyum, bakır, demir, çelik ve bunların eşyalarının Türkiye'den Sırbistan'a olan ihracatı toplam olarak 134.659.522 milyon ABD dolarıdır. Bunun karşılığında Türkiye'nin Sırbistan'dan olan ithalatı ise 80.522.655 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca 2018 yılında Türkiye Sırbistan'dan et ürün grubunda 22.647.168 milyon ABD doları ithalatta bulunmuştur. Bunun dışında kazan, makine, mekanik cihazlar ürün grubunda da Türkiye Sırbistan'a toplam 85.191.335 milyon ABD doları tutarında ihracat gerçekleştirirken, Sırbistan'dan 32.245.922 milyon ABD doları seviyesinde de ithalat gerçekleştirmiştir. Yine aynı yılda motorlu kara taşıtları ürün grubunda Türkiye'nin Sırbistan'a olan ihracatı toplam 95.809.797 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bunun karşılığında ithalat ise 11.424.454 milyon ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Örme giyim ve giyim eşyası ürün grubunda ise Türkiye'nin Sırbistan'a toplam ihracatı 124.861.231 milyon ABD doları seviyesinde gerçekleşirken, Türkiye'nin Sırbistan'dan ithalatı ise 3.811.220 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir.³⁵⁷

2009 yılında Türkiye ile Sırbistan arasında imzalanan serbest ticaret anlaşması hükümleri görüşülürken belirlenen hedeflere ise 2017 yılında ulaşılmıştır. 2017 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1 milyar ABD doları seviyesini yakalayarak 1.131.864.630 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam bir önceki yıla oranla yaklaşık yüzde 30 oranında artış yakalanarak sağlanmıştır. 2018 yılında iki ülke arasında serbest ticaret anlaşmasının güncellemesi mahiyetinde imzalanan protokollerin devreye girmesiyle bu rakamların daha da artması hedeflenmektedir. Öyle ki 2018 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1.194.188.391 milyar ABD doları seviyesine ulaşmıştır.

Türkiye ve Sırbistan ortaklık hedefi doğrultusunda 2009'da belirlemiş olduğu hedefleri son yıllarda yakalamış bir konuma ulaşmış durumdadır. İki devlet ayrıca yeni hedeflerde ortaya koymuştur. İkili olarak hedeflerinin sağlanmasında her ne kadar taraflar istekli olsa da, ancak dünya ekonomik durumu ve küresel güçlerin stratejileri neticesinde Türkiye ve Sırbistan yol alabilir. Bu bağlamda her iki devlet için de ekonomik olarak en önemli partner olan AB'nin uygulayacağı stratejiler ile birlikte Rusya, Çin ve ABD gibi diğer ülkeler ile ekonomik örgütlerin izleyeceği politikalar önem arz etmektedir.

³⁵⁷ Söz konusu ticaret rakamlarına tezin ekler bölümünde yer alan ayrıntılı tablolardan ulaşılabilmektedir.

3.3. Askeri İlişkiler

Türkiye ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin iyi bir zemine oturtulması ve iyi ilişkilerin sağlanmasının temel çıkış noktalarından biri de özellikle 1990'lı yıllarda Balkanlarda yaşanan kriz ve savaş sonrası bölgenin güvenliğinin sağlanarak bir daha bu tarz menfi olaylarının yaşanmasının önüne geçme arayışıdır. Özellikle tarihi ve kültürel bağların etkisi ile bölgede siyasi ve ekonomik açıdan istikrarın sağlanması için öncelikle güvenliğin sağlanması Türkiye'nin olduğu kadar Batılı ve bölge ülkelerinin de önceliği idi. Bu öncelik Sırbistan tarafından da daha sonra kabul görmüştür. Aynı zamanda siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için zaten güvenlik noktasında da birtakım iyileşmelerin görülmesine bağlı olmuştur. Bu bağlamda Türkiye ile Sırbistan yönetimleri Balkanların istikrarı için güvenlik noktasında aynı düzlemde buluşmaya önem vermişlerdir. Tabi diğer taraftan bölge ülkelerinden Bosna-Hersek ve Kosova ile ilişkiler ele alındığında karşılıklı olarak hassas dengeler gözetilmek durumundadır. Sırbistan'ın gerek bu ülkelerle olan ilişkileri ve gerek Sırbistan içindeki ve dışındaki etnik unsurlara olan bakışı zaman zaman Balkanların güvenliğinin kırılgan olduğuna dair yorumları ortaya çıkarmıştır.³⁵⁸

3.3.1. NATO-Sırbistan İlişkileri

AB ve NATO ekseninde Balkanların güvenliği noktasında Sırbistan'ın savunma politikaları önem arz ettiğinden, Sırbistan'ın AB ve NATO savunma programlarına dahil olması amaçlanmıştır. 2007 yılında Sırbistan'ın askeri tarafsızlık politikasını dış politikada uygulamaya koymasına rağmen, AB ve NATO ile giriştiği programlar uygulanma süreçleri ile askeri tarafsızlık politikası birlikte sürdürülebilmektedir.

NATO ile Sırbistan arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli unsur 1999 yılında YFC'ye yapılan NATO müdahalesidir. Kosova'da meydana gelen gerilim sonucu taraflar arasında etnik temizlik hareketlerine varan girişimler baş gösterince NATO müdahalesi gerçekleşmiştir. NATO operasyonuna Yunanistan dışında bütün üyeler aktif katılım sağlamıştır. Bu müdahaleden dolayı Sırp halkında NATO'nun olumsuz imajı hala günümüzde etkisini sürdürmektedir. Dolayısıyla Sırbistan dış politika karar alıcıları da Sırp halkının da beklentilerini gözeterek³⁵⁹ NATO üyeliğine karşı bir tavır sergilemeyi öncelikli hale getirmişlerdir. 1999 yılındaki müdahale Sırbistan'da ulusal güvenlik ve askeri anlamda güncelleme ve modernizasyon ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu dönem zarfında Sırbistan milli kimlik, milliyetçilik ve ulusal güvenlik üzerine yoğunlaşırken; Balkanlardaki diğer devletler

³⁵⁸ Tesfa-Yohannes, 2011: 257-258.

³⁵⁹ Günümüzde dahi Sırp halkının büyük çoğunluğu NATO üyeliğine karşı çıkmaktadır.

Avrupalılaşıma yolunda adımlar atmaya ve NATO üyeliği konusunda girişimlere başlamıştır. 2000 yılından sonra Sırbistan’da yaşanan siyasim değişim sonrası AB üyeliği ülkede önemli bir öncelik haline gelmiştir. Balkan ülkelerinin bir kısmı AB ve NATO üyesi olurken, bir kısmı da müzakere ve görüşmelerine devam etmektedir. Sırbistan ise AB üyeliği konusunda istekli olmasına karşın, geçmişte yaşanan olaylardan dolayı NATO üyeliğine sıcak bakmamaktadır. Ancak Balkan ülkelerinin söz konusu üyelikleri ve Sırbistan’ın askeri anlamda modernizasyonun sağlanması noktasında NATO ile sınırlı bir birliktelik ve birtakım proje ve ortaklıklara dahil olma amacıyla Sırbistan ve NATO arasında iyi ilişkilerin temini arzulanmıştır.

NATO tarafından 1994 yılında geliştirilen Barış İçin Ortaklık Programına³⁶⁰ (BİO) Sırbistan 2006 yılında dahil olmuştur. Böylece hem NATO üyesi ülkeler hem de NATO üyesi olmayan ülkelerle diyalog ve işbirliği imkanı oluşmuştur. Bu bağlamda BİO programı ile belirlenmiş hedeflere uyum sağlamak ve askeri işbirliğinin artırılması söz konusu olmuştur. Böylece NATO programları ile işbirliği imkanı sağlanmış, ayrıca NATO fonlarından yararlanmak noktasında fırsat oluşmuştur. Ayrıca BİO programının uygulanması aşamasında Sırbistan’ın, siyasi diyalog ve işbirliği amacıyla oluşturulan EAPC (Euro-Atlantic Partnership Council) üyeliği söz konusu olmuştur. Aynı Belgrad’da NATO’nun askeri irtibat ofisi de açılmıştır.

2007 yılında BİO kapsamında PARP (Planning and Review Process) programına dahil olan Sırbistan, silahlı unsurların reform edilmesi ve NATO standartlarına ulaştırılması taahhüt etmiştir. Somut bir adım olarak da 2008 yılında NATO ile Sırbistan arasında güvenlik anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın onaylanması ise 2011 yılını bulmuştur. Bu anlaşma ile güvenlik noktasında bilgi paylaşımı sağlanması noktasında gereken düzenlemeler yapılmıştır.

NATO ile Sırbistan Silahlı Kuvvetleri arasında yakalanan diyalog süreci ile ulusal ve uluslararası meselelerde bilgi paylaşımı imkanı oluşmuştur. Özellikle Kosova’nın güvenliği konusunda yetkilendirilmiş KFOR ile diyalog ve işbirliği mekanizmaları geliştirilmesi konusunda NATO’nun Sırbistan’a çağrıları olmaktadır. KFOR ayrıca Kosova içindeki Sırp azınlığın da korunmasından sorumlu olduğundan, Sırbistan Silahlı Kuvvetleri KFOR ile birtakım yapıcı ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır.

NATO ile ilişkilerin derinleştirilmesi manasına gelebilecek, üye ülkelere çeşitli işbirliği imkanları verebilecek bir program olan IPAPs’a (Individual Partnership Action Plans) Sırbistan

³⁶⁰ Bu program NATO ile NATO üyesi olmayan Avrupa-Atlantik ülkeleri arasında işbirliği kurmak amacıyla oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz., https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50349.htm?selectedLocale=en, (erişim tarihi: 22.04.2019).

2008 yılında başvurmuş, 2010 yılında iki yıllık ikili işbirliği programı NATO tarafından onaylanmıştır.³⁶¹ Daha sonraki yıllarda da Sırbistan NATO'nun IPAPs programlarına dahil olmuştur. Programlar sayesinde Sırbistan'ın güvenlik anlamında reform hedeflerini ortaya koyması ve savunma sistemleri noktasında modernleşmesinin sağlandığı Sırbistan Dışişleri Bakanlığı tarafından da doğrulanmıştır.³⁶²

2013 yılında AB şemsiyesi altında Sırbistan ile Kosova arasında başlatılan diyalog sonucu, NATO ile ilişkilerin beklenenin aksine daha da geliştirildiği bir süreçte doğru dönüşüme yol açmıştır. 2014 yılında NATO'nun DEEP programına(Defence Education Enhancement Programme) dahil olarak, savunma ve tatbikat anlamında modern eğitim sistemine geçmiştir. Bunun yanı sıra Sırbistan çeşitli NATO programlarına katılmaya devam etmektedir.

Sırbistan'ın askeri tarafsızlık politikasına NATO tarafından saygı duyulduğu belirtilmektedir. Balkanlarda Kuzey Makedonya'nın katılım protokolü imzalanması, Bosna-Hersek'in de katılımı noktasında istekli olduğu ve epey ilerleme kaydettiği bir ortamda NATO üyeliğine askeri tarafsızlık politikası gereği düşünmeyen Sırbistan'ın üzerindeki üyelik baskısı kendini hissettiren bir konuma ulaşmış durumdadır. NATO ile ilişkilerini geçmişe bakıldığında hayli geliştiren Sırbistan için önündeki en büyük engel Sırp halkının NATO üyeliği konusundaki isteksizliği ve olası üyelik karşısında Rusya'nın Sırbistan'a olan yaklaşımı ve aktif desteğin sonlaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Sırbistan Rusya ile de iyi askeri ve siyasi ilişkilere sahip olduğundan bu konumunu kaybetmek istemeyecektir. Sırbistan bir yandan NATO programları kapsamında önemli işbirliği süreçleri ve tatbikatları gerçekleştirirken, aynı zamanda da Rusya ile askeri tatbikatlarına devam etmektedir. Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic NATO ile iyi ilişkilerin kurulmasından ve birlikte çalışmanın devamından yana bir strateji izlemektedir. Ancak Sırbistan 1999 yılındaki NATO müdahalesinden dolayı NATO'ya üyeliğin söz konusu olmayacağını resmi düzeyde belirtmiştir.³⁶³ Ancak AB ile iyili ilişkilerin kurulması, ABD ve Balkanlardaki diğer devletlerin konumları ve NATO'nun Sırbistan'a askeri savunma ve güvenlik anlamında verdiği destek dikkate alındığında Sırbistan'ın pozisyonu da hayli zor bir durumdadır. Balkanlardaki siyasi ve askeri durum, AB ve ABD eksenli baskılar ile Rusya ve Sırp halkının NATO üyeliğine olan bakış açısı arasında, Sırbistan'ın NATO üyeliği adeta gidip gelmektedir. Sırbistan karar alıcılarının her ne kadar askeri tarafsızlık politikasına uygun

³⁶¹ Nic ve Cingel, 2014: 2-3.

³⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz., Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/security-issues/partnership-for-peace-programme>, (erişim tarihi: 29.04.2019).

³⁶³ "Serbia Will Never Join NATO, Leaders Say 20 years after Bombings", Telesur, 24.03.2019, <https://www.telesurenglish.net/news/Serbia-Will-Never-Join-NATO-Leaders-Say-20-years-after-Bombings-20190324-0020.html>, (erişim tarihi: 06.08.2019).

hareket edildiği savunulsa da, hem NATO hem de Rusya ile askeri ilişkiler geliştirilmeye devam edilmektedir.

AB üyeliği noktasında Sırbistan'ın görünen en önemli sınavı Kosova sorunu gibi durmaktadır. Bunun dışında Rusya ile olan ilişkiler de bir hayli önemlidir. Ancak Batı eksenli bir yapı içerisinde NATO üyeliğini gündeme getirmeyen Sırbistan'ın askeri tarafsızlık politikası uygulayarak AB üyeliğini nasıl sağlayacağı epey çetrefilli bir konudur. Sırbistan ülke dinamikleri ve kurmuş olduğu ilişkiler neticesinde hassas bir denge politikası izlemektedir. Ancak denge veya tarafsızlık politikasının küresel güç odakları arasında bu şekilde devam ettirip ettirmeyeceği de yalnızca Sırbistan'a bağlı değildir. Küresel güçlerin Sırbistan'dan da birtakım beklentileri olmakla birlikte, AB üyeliğini en önemli hedef haline getiren Sırbistan kurmuş olduğu denge politikasını başarıyla sürdürmek amacındadır.

3.3.2. AB Bünyesinde Sırbistan'ın Askeri Stratejisi

AB ile üyelik müzakereleri devam eden Sırbistan, AB'nin güvenlik politikaları kapsamında müktesebat ile uyumlu olarak stratejilerini ortaya koymaktadır. AB güvenlik noktasında kriz yönetimi, uluslararası barışı tehlikeye atacak çatışmaları engellemek ve güvenliği sağlamak noktasında ortaya koyduğu yapı olarak karşımıza Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) çıkmaktadır. AB'nin dış politika ve güvenlik politikalarını düşünsel anlamda ortaya koyma ve uluslararası arenada aktör olma hedeflerine OGSP aracılığıyla ulaşması amaçlanmıştır.

Sırbistan AB üyeliği hedefi doğrultusunda OGSP'ye tam olarak aktif katılım göstermektedir.³⁶⁴ Sırbistan Hükümeti bölgesel ve küresel anlamda OGSP'ye aktif katılımın güvenlik ve dış politika açısından pozitif manada etkili olduğunu belirtmiştir. Sırbistan Savunma Bakanlığı ile AB Savunma Ajansı arasında 2013 yılında imzalanan anlaşma ile Sırbistan'ın AB Savunma Ajansı olası program ve projelerine katılması sağlanmıştır. Böylece Sırbistan askeri kapasitesinin geliştirilmesi, AB üyesi ülkelerle ortak çalışmaların yapılması, savunma sanayinde araştırmaların yapılarak gelişim kaydetmek, silahlı kuvvetlerin modernizasyonu sağlamak konusunda birtakım taahhütler altına girmiştir.³⁶⁵ AB ile geliştirilen iyi ilişkilerin bir tezahürü olarak askeri ve güvenlik anlamında da AB ile uyum süreci Sırbistan için çok önemli bir konumdadır.

³⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/security-issues/csdp>, (erişim tarihi: 29.04.2019).

³⁶⁵ Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/5453/evropske-integracije-5453>, (erişim tarihi: 29.04.2019).

Ayrıca Sırbistan çeşitli bölgesel girişimler aracılığıyla da Balkanlar ve Avrupa bölgelerinde askeri işbirliği süreçlerine devam etmiştir. Bu girişimler içerisinde Türkiye de yer alarak bölgesel işbirliği ve ortak güvenlik anlayışını sağlamayı Sırbistan ile birlikte ortaya koymak istemektedir.³⁶⁶

3.3.3. Türkiye-Sırbistan Askeri İlişkileri

AB ve NATO programları ile bölgesel girişimler ele alındığında Sırbistan ve Türkiye askeri hedefler noktasında ortak paydada buluşabilmektedir. Tabii ki de iki devletin güvenlik algılamaları ve tehditleri farklılıklar arz etmektedir. Türkiye NATO'nun en önemli üyelerinden bir iken, askeri tarafsızlık politikası uygulamaya çalışan Sırbistan bir yandan da NATO programlarına dahil olmaktadır. Ayrıca her iki devlet de AB üyeliği noktasında AB'nin belirlemiş olduğu dış politika, güvenlik ve savunma politikalarına uyum sağlamaya çalışmaktadır. Bölgesel girişimlerin etkisi de göz önüne alındığında iki devletin askeri açıdan hedefleri ortak paydada örtüşebilmektedir. Türkiye bir yandan Sırbistan'ın AB üyeliğini desteklerken; olası NATO üyeliğinin de desteklenmesi söz konusudur. Bununla birlikte Sırbistan'ın askeri tarafsızlık politikasına da NATO çerçevesinde saygı duyduğunu ifade etmektedir.

Türkiye ile Sırbistan-Karadağ arasında 23 Temmuz 2004 tarihinde Askeri-Bilimsel ve Askeri-Teknik İşbirliği Konusunda Anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma ile taraf devletler arasında askeri eğitim ve öğretim, askeri teknik konularda işbirliği, bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri, savunma sanayi anlamında işbirliği gibi konularda karşılıklı işbirliği alanları oluşturulmuştur.³⁶⁷ Bu anlaşma hükümleri gereği daha sonra Türkiye ve Sırbistan arasında Savunma Sanayi Alanında İş Birliği Kapsamında Mübadele Edilen Gizlilik Dereceli Bilgi ve Malzemenin Karşılıklı Korunması Anlaşması³⁶⁸ 12 Mayıs 2009 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşma gereği iki devlet arasındaki askeri konularda gizlilik dereceli bilgi ve malzemelerin karşılıklı olarak korunması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Anlaşmanın imzalandığı dönemde Milli Savunma Bakanı M. Vecdi Gönül:

³⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/4363/regionalne-inicijative-4363>, (erişim tarihi: 29.04.2019).

³⁶⁷ Anlaşma metni için bkz., TBMM, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc092/kanuntbmmc092/kanuntbmmc09205730.pdf, (erişim tarihi: 30.04.2019).

³⁶⁸ Anlaşma metni için bkz., 05.10.2009 tarih ve 27367 sayılı Resmi Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091005-2-1.pdf>, (erişim tarihi: 30.04.2019).

“Türkiye için Sırbistan ikili ilişkilerin sürdürülmesi ve geliştirilmesi gereken Balkan ülkeleri arasında en başta gelenidir.”³⁶⁹ şeklindeki ifadesiyle Sırbistan’ın Türkiye ve Balkanlar açısından sarf ettiği önemi bir kez daha belirtmiştir.

8 Nisan 2010 tarihinde Türkiye ile Sırbistan arasında Askeri Eğitim İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. İki devlet arasında anlaşma hükümleri ile askeri ziyaretler ve tatbikatlar, askeri eğitim, özel uzmanlık kursları, gibi konularda iş birliği mekanizmaları oluşturulmuştur.³⁷⁰ 23 Şubat 2012 tarihinde Türkiye ile Sırbistan arasında İkili Askeri İşbirliği Planı³⁷¹ imzalanmıştır. Böylece eğitim ve öğretim alanlarında ortak faaliyetlerin tesisi, müşterek tatbikatlar, askeri ekonomide işbirliğinin artırılmasına yönelik taahhütler kararlaştırılmıştır. Daha sonraki yıllarda da askeri işbirliği planları hazırlanarak imzalanmıştır.³⁷² Bu bağlamda askeri ziyaretler karşılıklı olarak devam etmiştir. 8 Mart 2016 tarihinde askeri işbirliği mekanizması İkili Askeri Savunma İşbirliği Programına dönüşerek imza altına alınmıştır. Bir nevi iki devlet arasında askeri işbirliğini artırmak amacıyla düzenli olarak gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler ile iki ülkenin güvenlik konuları daha da iyi anlaşılır duruma gelmiştir. İkili ilişkilerin yanı sıra üçüncü ülkeler ve pazarlarda askeri ekonomide yer alan ortak projelerin gerçekleştirilmesi gündeme gelmiştir. Aynı zamanda iki ülke güvenlik ve tehditler konusunda ortak eylem planları hazırlamanın gerekliliği üzerinde de görüşmelerde bulunmuştur. Özellikle görüşmelerde mülteci krizi ile ilgili olası görüş alışverişlerinde bulunulmuştur.³⁷³ 9 Mart 2017 tarihinde Türkiye ile Sırbistan İkili Askeri Savunma İşbirliği Programını kabul etmiştir.³⁷⁴ Bu bağlamda iki ülke Balkanlarda siyasi ve güvenlik noktasında bilgi alışverişinde bulunurken, mülteci krizinin bölge güvenliğine olan etkileri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Sırbistan’ın AB üyelik süreci ve NATO BİO programı kapsamında gerçekleştirdiği faaliyetler konusunda Türkiye’yi bilgilendirmiştir. Yine aynı program 4 Mayıs 2018 tarihinde iki ülke yetkilileri tarafından imza

³⁶⁹ “Türkiye-Sırbistan Savunma Sanayi işbirliği anlaşması imzalandı”, Dünya Gazetesi, 12.05.2009, <https://www.dunya.com/ekonomi/turkiye-sirbistan-savunma-sanayi-isbirligi-anlasmasi-imzalandi-haberi-77809>, (erişim tarihi: 30.04.2019).

³⁷⁰ Anlaşma metni için bkz., 03.07.2010 tarih ve 27630 sayılı Resmi Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100703-14-1.pdf>, (erişim tarihi: 30.04.2019).

³⁷¹ Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/3611/potpisan-plan-bilateralne-vojne-saradnje-sa-turskom-3611>, (erişim tarihi: 30.04.2019).

³⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz., Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/5309/potpisan-plan-bilateralne-vojne-saradnje-sa-turskom-5309>, <http://www.mod.gov.rs/eng/6765/potpisan-plan-bilateralne-vojne-saradnje-sa-republikom-turskom-6765> ve <http://www.mod.gov.rs/eng/8344/unapredjenje-saradnje-sa-republikom-turskom-8344>, (erişim tarihi: 30.04.2019).

³⁷³ Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/9379/kontinuitet-dobre-saradnje-u-oblasti-odbrane-sa-turskom-9379>, (erişim tarihi: 30.04.2019).

³⁷⁴ Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/10746/redovne-bilateralne-odbrambene-konsultacije-sa-turskom-10746>, (erişim tarihi: 30.04.2019).

altına alınmıştır.³⁷⁵ Program ile iki devlet arasındaki askeri işbirliğinin en üst düzeye çıkarılması amaçlanmıştır.

3.4. Küresel Güçlerle İlişkiler

Türkiye ile Sırbistan arasındaki ilişkileri değerlendirme noktasında yalnızca ikili ilişkileri ele almak yeterli olmayabilir. Özellikle Sırbistan'ın dış politikasının analizi noktasında, küresel güç diye adlandırdığımız AB, ABD, Rusya ve Çin ile Sırbistan'ın ilişkilerini irdelemek büyük öneme sahiptir. Özellikle Türkiye ve Sırbistan arasındaki ilişkiler küresel güç odaklarının yaklaşımları ile çeşitli yönlendirmelerle karşılaşmıştır. Özellikle AB ve Rusya'nın bu iki ülke ile olan ilişkilerinin, Türkiye ve Sırbistan'a yansımalarını görmek mümkündür.

3.4.1. AB-Sırbistan İlişkileri

AB üyeliği hedefinin Sırbistan'ın en önemli dış politika hedefi olduğu belirtmiştik. Sırbistan Hükümetinin en önemli önceliklerden olan AB üyeliği, son yıllarda kazanılan ivme ile çok daha iyi bir noktaya ulaşmış durumdadır. 2000'li yıllarda iktidar değişikliği yaşanmasına rağmen Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM) ile Sırbistan Hükümeti arasında yaşanan işbirliği eksikliği, AB üyeliğini sekteye uğratan en önemli engel olarak görülmekteydi. Daha sonra Kosova'nın 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle, AB üyeliği konusunda bir diğer önemli sorun AB'nin Kosova konusundaki tutumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak AB üyeliğini en önemli dış politika hedefi haline getiren Sırbistan, hem EYUCM hem de Kosova konusunda AB'nin desteklediği şekilde birtakım adımlar atması hasebiyle 2011 yılından itibaren hızlı bir ilerleme sürecine girmiştir.

Sırbistan'ın AB tarafından potansiyel aday ülke statüsünü ilan edilmesi 2003 yılında gerçekleşmiştir. Balkan ülkelerinin AB tarafından oluşturulan SAA (Stabilization and Association Agreement) programına dahil olması AB üyeliği için bir adım olarak görülmektedir. Bu bağlamda Sırbistan da bu anlaşma ile ilgili 2005 yılında AB ile müzakerelere başlamıştır. Ancak Sırbistan'ın EYUCM ile işbirliği noktasında gerekli ilerlemeleri sağlamamasından dolayı 2006 yılında SAA programı askıya alınmış, bu konudaki ilerleme sağlandıktan sonra 2007 yılında tekrar SAA programına devam edilmiştir.

2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi sonrası AB üyesi 23 ülke Kosova'yı zamanla tanımıştır. AB üyesi olan İspanya, Slovakya, Yunanistan, Romanya ve Güney Kıbrıs

³⁷⁵ Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/12525/potpisan-plan-bilateralne-vojne-saradnje-sa-turskom-12525>, (erişim tarihi: 30.04.2019).

ise Kosova'yı tanımamıştır. Sırbistan için AB üyeliği kadar önemli bir diğer konuda Kosova'nın uluslararası arenada tanınırlığının önüne geçmek ve tekrar Kosova ile birleşmektir. Ancak AB üyesi birçok ülkenin Kosova konusundaki yaklaşımları, Sırbistan için AB üyeliği konusunda en önemli engel olarak yerini almıştır. AB, Sırbistan'a bu konuda Kosova ile iyi ilişkilerin kurulması çağrısını yapmakta ve AB üyeliği için Sırbistan ve Kosova arasında diyalog oluşturulmasını istemektedir.

2008 yılında AB ile Sırbistan arasında SAA anlaşması imza altına alınırken, 2009 yılında da Sırbistan'ın Schengen ülkelerine vize muafiyeti getirilmiştir. Buna karşılık Sırbistan aynı yıl AB üyeliği için resmi başvurusunu gerçekleştirmiştir. AB Konseyi tarafından bu başvuru 2012 yılında onaylanarak, Sırbistan'a aday ülke statüsü verilmiş, 2013 yılında da müzakereler başlamıştır.³⁷⁶

AB'ye üyelik konusunda en önemli kriterlerden olan Kosova ile diyalog koşulu, Mart 2011'de başlatılan süreç hayata geçirilmiş, Sırbistan ve Kosova birlikte güvenli yaşam koşullarını sağlama, işbirliği ve AB'ye yaklaşma hedeflerinde ortak bir tutum sergilemeyi taahhüt etmişlerdir. Nisan 2013 yılında ise Sırbistan ve Kosova ikili ilişkilerinde normalleşme için anlaşmaya varmıştır. AB şemsiyesi altında varılan bu anlaşma tarihi bir adım olarak görülmektedir. Bu anlaşma tabi ki var olan bütün sorunlara bir çözüm olmamıştır. Ancak Sırbistan ve Kosova arasında ilişkilerin normalleşmesi ve en azından liderlerin konuşabilecek seviyeye gelmesi açısından önemlidir. Bunda da AB'nin yönlendirmeleri hiç kuşkusuz etkili olmuştur.

Ocak 2014 tarihi itibarıyla de AB üyesi ülkelerin katılımıyla hükümetler arası bir konferans düzenlenerek Sırbistan ile resmi müzakereler başlatılmıştır. Günümüz itibarıyla müzakere sürecinde Sırbistan ile 16 adet fasıl açılırken, 2 adet fasıl geçici olarak kapatılmıştır. Müzakere süreci devam eden Sırbistan son yıllarda AB üyeliği konusunda aktif bir katılım süreci uygulamaktadır. AB üyeliğinin Sırbistan açısından hayati öneme sahip olduğu Sırp hükümeti tarafından vurgulansa da özellikle Balkan coğrafyası, AB üyesi ülkeler ile iyi siyasi ve ekonomik ilişkilerin mevcut olması, ortaya bir tercih koymanın yanında aynı zamanda bir gerekliliği de ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki Sırbistan ekonomik anlamda da en önemli desteği AB'den aldığı için kurumsallaşma ve reformların devamı noktasında AB üyeliği kaçınılmaz hedef haline gelmiştir.

Sırbistan'ın en önemli ticaret partneri AB'dir. Öyle ki 2018 yılında Sırbistan'ın ihracatının yüzde 67'si AB ile gerçekleşirken; AB'den olan ithalatı yüzde 60 seviyesindedir.

³⁷⁶ "Milestone in EU-Serbia Relations", <http://europa.rs/serbia-and-the-eu/milestones/?lang=en>, (erişim tarihi: 07.08.2019).

Sırbistan'ın AB ile toplam ticaret hacmi 2018 yılında 25 milyar Euro'yu aşmış durumdadır. Sırbistan ve AB en çok makine, adi metaller ve ürünleri, plastik ve ürünleri, ulaşım araçları gibi ürün gruplarında ticaretlerini sürdürmektedir. Sırbistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık yüzde 70'i de AB tarafından sağlanmaktadır. Ayrıca AB müzakerelerin başladığı tarihten itibaren öncelikli alanlardaki sektörlerde yaklaşık 1,5 milyar Euro desteklemiş konumdadır. Sırbistan bunun dışında ayrıca çok çeşitli AB fonlarından yararlanmaktadır.³⁷⁷

Türkiye ve Sırbistan'ın AB üyeliği noktasında müzakere süreci devam etmektedir. İki devlette AB üyeliği konusunda hedeflerini sürdürmektedir. Türkiye uzun bir süredir AB macerasını sürdürürken; Sırbistan özellikle son yıllarda AB üyeliği konusunda ivme kazanmıştır. Türkiye, AB üyeliği konusunda geçmişten günümüze siyasi ve ekonomik birçok kriterle uğraşmak zorunda kalmıştır. İnsan hakları, azınlık hakları, demokrasi, serbest piyasa ekonomisi gibi birçok konuda AB üyeliği konusunda ilerleme kaydetmiştir. Sırbistan ise AB üyeliğini hedef olarak belirlediğinden karşısına YFC döneminden kalma savaş suçluları sorunu çıkmıştır. EYUCM ile olan işbirliğinde 2000'li yıllarda önemli aşama kaydetmemesi AB üyeliğinin önünde sorun olarak belirlemiştir. Bu sorunun aşılması ile AB üyeliği konusunda ilerleme sürecine giren Sırbistan'ın üyelik konusundaki yeni sorunu ise 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi olmuştur. Benzer şekilde Türkiye de AB üyeliği konusunda, Kıbrıslı Türklerin sorunlarının çözüme kavuşturulmadığı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanınmadığı bir ortamda, Güney Kıbrıs Yönetimini tanımayarak AB üyeliği konusunda en önemli sorunlarından biri olarak Kıbrıs meselesi bulunmaktadır. Farklılıklar olmasına rağmen Türkiye'nin Güney Kıbrıs'ı ve Sırbistan'ın Kosova'yı tanınamaması ve bunun AB üyeliği konusunda karşılıklı çıkmaları benzerlik taşımaktadır.

Türkiye ve Sırbistan açısından en önemli ticaret ortağı AB'dir. Dolayısıyla AB ile ilişkiler hem ekonomik bağlamda, hem AB üyeliği konusunda siyasi bağlamda iki devlet için önem arz etmektedir. Tabii iki devletin nüfus gücü, yüzölçümleri ve potansiyelleri dikkate alındığında Sırbistan'ın AB üyesi olması ile Türkiye'nin AB üyesi olması arasında farklılıklar bulunmaktadır. Balkanlar bağlamında Sırbistan üye olması halinde var olan AB yapısında önemli değişiklikler olmayacaktır. Ancak söz konusu AB üyeliğine Türkiye kabul edilirse büyük bir değişim ve dönüşümün yaşanması aşıkardır. Bununla birlikte son yıllarda görüldüğü üzere AB tarafından Türkiye'nin topluluktan uzaklaştığı yönünde raporlar düzenlenmiştir.

³⁷⁷ https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_serbia_en.pdf, (erişim tarihi: 07.08.2019).

3.4.2. ABD-Sırbistan İlişkileri

YFC'nin 1999 yılında Kosova müdahalesi sonrası ABD, YFC ile ilişkileri kesme kararı almıştır. Bununla birlikte ABD, 2000'li yıllarda yaşanan değişimden sonra Sırbistan'ın demokratikleşme ve normalleşme adımlarını da desteklemiştir. İki ülke arasında Sırbistan'ın Rusya ile olan ilişkilerinin konumu ve 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle ABD'nin Kosova yanlısı politika izlemesi ilişkileri belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD, Rusya'ya karşı Sırbistan'ın daha fazla AB ile bütünleşme hareketi içerisine girmesinden yana bir tavır takınmaktadır.

Kosova konusunda da uluslararası toplumda Kosova'nın bağımsızlığını destekleyen en önemli ülke ABD'dir. AB üyesi ülkelerin büyük bir çoğunluğu ile ABD, Kosova'nın destekçisi konumunda olmuştur. Kosova'nın bağımsızlığı sonrası Sırbistan ABD Büyükelçisini merkeze çağırarak, Kosova'yı tanıyan diğer ülkelerde olduğu gibi ABD ile ilişkilerini dondurmıştır. Tabii bu sürecin atlatılması ile ilişkiler tekrardan kaldığı yerden devam ederken, ABD Sırbistan'ın Kosova ile ilişkilerini normalleştirilmesi gerektiği tezini savunmuştur. Bu doğrultuda da Balkanların istikrarı açısından Sırbistan'ın AB bütünleşmesini desteklemiştir. Sırbistan'ın ekonomik yapısının güçlendirilmesi için ABD 2001 yılından beri 1 milyar doların üstünde mali yardımda bulunmuştur.³⁷⁸ Ayrıca ABD, Sırbistan'ın sınır güvenliğinin sağlanması ve Balkanlarda komşularıyla olan diyalogun ve işbirliği sürecinin artırılmasından yana bir tutum sergilemektedir.

Balkanlardaki istikrarın sağlanması açısından Sırbistan'ın desteklenmesi gerektiğini düşünen ABD yönetimi, aynı zamanda NATO üyeliği için Sırbistan'ın katılımına önem vermektedir. Sırbistan'ın askeri tarafsızlık politikası gereği NATO üyeliğini düşünmese de ABD, BİO kapsamında çeşitli programlarda Sırbistan'a desteğini sürdürmektedir. Ayrıca ABD ve Sırbistan NATO şemsiyesi altında ortak tatbikatlar da gerçekleştirmektedir.

ABD ile Sırbistan'ın ticaret hacimlerine bakıldığında ise 2018 yılında Sırbistan'ın ABD'ye olan ihracatı yaklaşık 265 milyon ABD doları seviyesindeyken, Sırbistan'ın ABD'den olan ithalatı ise yaklaşık 468 milyon ABD doları seviyesindedir. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Sırbistan'ın en önemli ticaret partneri AB'dir. Bunun dışında ikinci olarak da Rusya gelmektedir. Ayrıca Çin, Bosna Hersek, Türkiye'de diğer önemli ticaret partnerlerindedir.³⁷⁹

³⁷⁸ ABD Dışişleri Bakanlığı, <https://www.state.gov/u-s-relations-with-serbia/>, (erişim tarihi: 08.08.2019).

³⁷⁹ Statistical Office of the Republic of Serbia, <http://publikacije.stat.gov.rs/G2019/PdfE/G20191198.pdf>, (erişim tarihi: 08.08.2019).

3.4.3. Rusya-Sırbistan İlişkileri

Sırbistan ile Rusya tarihi ve kültürel bağları nedeniyle geçmişten günümüze iyi ilişkiler tesis etmiş iki ülkedir. Dini yakınlık dolayısıyla da Sırbistan tarihsel süreç içerisinde Rusya koruması altında görülmüştür. Geçmişten günümüze gelindiğinde ise bu etkinin yanı sıra, Kosova sorunu nedeniyle Rusya'nın Kosova'yı tanımayarak Sırbistan'ın yanında yer alması birlikte ele alındığında Sırbistan için Rusya çok önemli bir konuma erişmektedir. Üstelik buna Rusya'nın BMGK yapısı içindeki veto hakkı göz önüne alındığında bahsi geçen önem daha da perçinlenmektedir.

Rusya'nın desteği sayesinde Kosova konusunda uluslararası alanda Sırbistan tezini diğer ülkelere aktarma fırsatı olan Sırbistan, aynı zamanda Rusya ile iyi ilişkilerini de devam ettirmektedir. Bir yandan da AB üyeliği hedefi için önemli ilerlemeler kaydeden Sırbistan iki güç odağı olan Rusya ve AB arasında bir tür denge politikasını sürdürmektedir. Bundaki en önemli etken de Sırp halkının tutumu ve aynı zamanda ülke yönetimine yön veren grupların tercihlerinin bu yönde olmasıdır.

Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan gerilim sonrası 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sonrası AB'nin Rusya üzerinde aldığı yaptırım kararını Sırbistan uygulamamıştır. Sırbistan Hükümeti yaptığı açıklama ile Rusya yaptırımları hariç AB'nin almış olduğu bütün kararları destekleyeceğini açıklamıştır. Bu doğrultuda Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü tanımıştır.³⁸⁰ Bu kararda da görüldüğü üzere Sırbistan, Rusya ile AB arasında yine denge kurmayı amaçlamıştır.

Sırbistan'ın Rusya yaptırımlarına katılmamasına rağmen, Rusya Ukrayna'nın toprak bütünlüğünden yana karar alan Sırbistan'ı eleştirmiştir. Yine ilişkilerinin devamı noktasında büyük bir kriz meydana gelmemiştir. Aslında bu karar sonrası Kosovalı Sırlar da benzer bir kararın Sırbistan tarafından uygulanarak Sırbistan'la birleşme yönünde fikirlerin ortaya çıkmasına yol açsa da, Sırbistan Hükümeti bu yönde bir adım atmamıştır.

Rusya ile Sırbistan arasında 2013 yılında stratejik ortaklık anlaşması imzalandı. Buna göre askeri ve istihbarat anlamında işbirliği mekanizmasının oluşturulması amaçlandı. Ayrıca Kosova'nın statüsü konusunda Rusya'nın desteğini sağlamasının devam etmesi, iki devletin ortak uluslararası sorunlara karşı aynı paydada buluşması ve ekonomik projelerin devamının sağlanması da bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Kosova'nın bağımsızlığını ilan ettiği 2008 yılında Rusya hem Kosova'yı tanımamış hem de aynı yıl Sırbistan devletine ait petrol şirketinin yüzde 51'lik kısmı Rus şirketi Gazprom

³⁸⁰ Wohlfeld, 2015:2.

tarafından satın alınmıştır.³⁸¹ Üstelik sonraki yıllarda akaryakıt pazarındaki payını da artırmıştır. Böylece Sırbistan'ın en önemli enerji tedarikçisi konumuna erişmiştir.

Enerji sektöründeki başarısının yanı sıra diğer alanlardaki ticaret rakamları ve yatırımlar incelendiğinde, Rusya'nın Sırp ekonomisine olan etkisi enerji sektörü ile sınırlı kalmaktadır. Sırbistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık yüzde 10'u Rusya tarafından yapılmaktadır. Bunun da büyük bir kısmı bu sektörden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Sırbistan'ın Rusya ile olan ticaret hacmi de 2018 yılı sonu itibariyle yaklaşık 2,5 milyar Euro'yu aşmış durumdadır.

Rusya ekonomik ilişkilerinin yanı sıra yumuşak güç unsurlarını devreye alarak Sırbistan ile iyi ilişkilerini sürdürme gayreti içerisinde. Rusya aynı zamanda dini bağlar nedeniyle Sırbistan Ortodoks Kilisesi ile de iyi ilişkilerini sürdürmektedir. Çeşitli kültür merkezleri aracılığıyla Sırp halkı ile yakın bağlar devamını sağlayan Rusya, aynı zamanda siyasi hedeflerini tarihi ve kültürel bağları kullanmak suretiyle gerçekleştirmektedir. Bundan dolayı da Sırp halkı için Rusya'nın desteği ülke bütünlüğü ve gelişmesi açısından önemli bir konumdadır.

Rusya ile Sırbistan'ın askeri ilişkileri de oldukça yoğun olarak devam etmektedir. Özellikle 2011 yılında Sırbistan'ın Niş şehrine kurulan Bölgesel İnsani Merkezine Rus askerleri konuşlandırılmış durumdadır. 2013 yılında Rusya ve Sırbistan askeri işbirliği anlaşması imzaladı. Ayrıca bu anlaşmanın bir gereği olarak Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne de gözlemci üye olmuştur. Ayrıca Sırbistan bu örgüte Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi olmayan tek ülke olarak gözlemci olmuş konumdadır. Aynı zamanda Sırbistan hem Rusya ile birlikte hem diğer ülkelerle ortak bir şekilde her yıl çeşitli askeri tatbikatlar yapmaktadır.³⁸² Böylece Sırbistan Rusya ile askeri ilişkilerini de iyi bir seviyede tutmaktadır. Sırbistan ise hem NATO ile giriştiği ortak programlar hem de Rusya ile sahip olduğu askeri ilişkiler sebebiyle bu alanda da bir tür denge politikasını uygulamaktadır.

Görüldüğü üzere bir yandan AB üyeliği müzakerelerine devam eden Sırbistan, diğer taraftan da Rusya ile sahip olduğu iyi ilişkilerini sürdürmektedir. Sırbistan her iki güç odağı arasında maksimum kazancı düşünerek stratejilerini geliştirmektedir. Ancak bu denli iki odak arasında kalmak Sırbistan'ın sadece tarafsızlık politikası ile açıklanacak bir durum değildir. Güç odakları arasında kesin bir seçim yapmayan Sırbistan her ne kadar bu şekilde ilişkilerini devam ettirmeye çalışsa da, iki güç odağı arasında bir gün seçim yapmak zorunda kalabilir. Bunun için de siyasi ve ekonomik olarak Sırbistan'ın hayli ilerleme sağlaması gerekmektedir.

³⁸¹ Nelaeva ve Semenov, 2016: 64.

³⁸² Szpala, 2014: 7.

3.4.4. Çin-Sırbistan İlişkileri

Sırbistan ile Çin arasında 2009 arasında stratejik ortaklık mekanizması kurulmuştur. YFC döneminde de Çin ile iyi ilişkiler tesis edilmiştir. Çin'in Balkanlarda önem verdiği ülke olarak Sırbistan, Avrupa ticaretinde öne çıkan devletlerdendir. Stratejik ortaklık hedefi de bu anlayıştan ileri gelmektedir. Bu bağlamda Sırbistan ile Çin siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri alanda işbirliği oluşturmak amacındadır. Böylelikle Sırbistan stratejik ortaklık gereği uluslararası alanda Çin'in karşısında bir strateji izlememektedir. Çin Sırbistan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyarak, Kosova'nın bağımsızlık kararına karşı Sırbistan tezini savunmaktadır. Sırbistan'da Çin'in uluslararası alanda politikalarına saygı duyduğunu ifade ederek karşılıklı ortaklık sürdürülmektedir.

AB'nin Çin'e karşı uyguladığı yaptırım kararlarına ve tavsiye kararlarına karşı Sırbistan katılım sağlamamaktadır. Çin de bundan yararlanarak ekonomik ve askeri bağlantılarını Sırbistan üzerinden sürdürmektedir.

Çin, Sırbistan'da ulaşım ve altyapı anlamda çeşitli projeleri desteklemektedir. Ayrıca kredi imkanları sağlayarak ticarete iyileştirmeler de sağlanmaktadır. Sadece küçük ve ortak ölçekte değil, aynı zamanda üretim ve imalat alanlarında yatırımlar yapılmaktadır. Bu bağlamda Çin, Sırbistan'a yapılan doğrudan yatırımların dünya genelinde yaklaşık yüzde 3'lük kısmını karşılamaktadır. İki ülkenin ticaret hacmine bakıldığında ise yaklaşık 1,9 milyar dolarlık bir pazar karşımıza çıkmaktadır. Tabii bu rakamlarda Çin'in yüzde 97 oranında üstünlüğü bulunmaktadır. Bu bağlamda AB'den sonra Sırbistan'ın en önemli ithalat ortağı Çin'dir. Çin hem devlet şirketleri hem de diğer firmaları ile teknoloji, sanayiye, enerji, ulaşım ve altyapı alanlarında birçok proje ve çalışmalarını Sırbistan ile ortak bir şekilde sürdürmektedir.

Ayrıca Çin Hükümeti Sırbistan'a kültür, eğitim ve bilim alanlarında çeşitli girişimlerde bulunarak Sırbistan halkı nezdinde de stratejiler geliştirmektedir. Çincenin yaygınlaşması amacıyla Belgrad ve Novi Sad Üniversiteleri aracılığıyla dil okulları açılmıştır. Ayrıca Çin kültür merkezleri de faaliyetlerini Sırbistan'da sürdürmektedir.

Stratejik ortaklığın bir getirisi olarak askeri alanda da ilişkiler devam etmektedir. Askeri işbirliği konusunda eğitim, tatbikat, personel değişimi noktalarında 2009 yılından beri karşılıklı projeler oluşturulmaktadır. Ayrıca askeri teçhizat anlamında Çin'in Sırbistan'a maddi destekleri bulunmaktadır. Sırbistan son yıllarda da askeri teçhizat ve donanım anlamında Çin ile çeşitli anlaşmalar imzalayarak askeri modernizasyonu sağlamaktadır.

Küresel güç odakları arasında Sırbistan bütün paydaşlarla iyi ilişkilerin kurulmasından yana bir denge politikası güderek kazanç esasına dayanan bir strateji izlemektedir. Siyasi, ekonomik, kültürel ve tarihi bağlar dikkate alındığında AB ve Rusya iki önemli güç unsuru

olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası alanda Sırbistan'ın mevcudiyetine ve politikalarına bu iki güç unsurunun yönlendirmesi önemli bir konumdur. Bu doğrultuda Sırbistan uyguladığı dış politikada bu hususlardan yola çıkarak strateji izlemektedir.

SONUÇ

Balkanlar, tarihi ve kültürel bağlardan dolayı Türkiye için çok önemli bir konuma sahiptir. Tarih ve coğrafya olarak bölgeye olan yakınlık Türkiye'nin Balkanlara yönelik hassasiyetlerini üst seviyelerde tutmasını sağlamıştır. Avrupa ile Asya arasında merkezi bir konuma sahip olan Türkiye, Avrupa'ya açılan kapı olarak Balkanların kalbi diyebileceğimiz bir noktada yer alan Sırbistan ile siyasi, ekonomik ve askeri olarak geliştirebileceği ilişkilerinin çıktısını aynı zamanda Balkanlar, Avrupa ve Asya üzerinden de sağlayacaktır. Balkanların sahip olduğu özellikler bizi bu yoruma ulaştırmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde Balkanlar gerilimlerin, çatışmaların, krizlerin ve savaşların eksik olmadığı bir coğrafya olmuştur. Sahip olduğu konum ve etkileşim içinde barındırdıkları toplumların bölgeye bakışları beraberinde hem büyük bir ilgiyi hem de büyük sorunları getirmiştir. Üstelik Balkanlar daha dün diyebileceğimiz bir zamana kadar bu tarz kriz ve savaşları tekrar yaşamıştır. Ayrıca alanında uzman kişiler hala Balkanlarda bir takım sorunların yeniden ayyuka çıkabileceğini ifade etmektedir.

Balkanların istikrarı ve güveni için Balkan coğrafyasındaki devlet ve toplumlara görev düştüğünü ifade edebiliriz. İncelenen dönem itibarıyla Ak Parti dış politikada yeni hamleler geliştirerek bölgesel ve küresel anlamda politik değişimi amaçlamıştır. Özellikle Balkanlar stratejisi oluşturulurken Sırbistan'a ayrı bir önem atfedilmiştir. Öyle ki ihtimal dahilinde olan kriz ve çatışmaların önüne geçmek, güvenlik ve istikrar anlamında iyi ilişkilerin tesisi için var olan sorunların üzerine gidilerek çözüm arayışına gidilmiştir. Böylece Ak Parti dönemi belirlenmiş olan dış politikaya uygun olarak stratejiler geliştirilmiştir. Sırbistan da 2000'li yıllar sonrası bir dönüşüme gitmiş, dış politikada yeni hedefler belirlemiştir. Öncelikli olarak 1990'lı yıllardaki konumundan uzaklaşarak, bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla normalleşme süreci başlatmıştır. Bu bağlamda Balkanlarda siyasi ve ekonomik anlamda ilişkilerini geliştirmek istediği Türkiye ile yakın bağlar kurmayı amaçlamıştır.

Türkiye ve Sırbistan arasında ikili ekonomik ilişkilerinin yeniden tesis edilmesi ve geliştirilmesi amacıyla 2000'li yıllardan sonra normalleşme süreci yaşanmıştır. Ekonomik olarak iyi ilişkilerin kurulması aynı zamanda siyasi ilişkilerinizin ne denli ortak iradede bulunduğuna bağlı olmaktadır. Aynı zamanda Balkanlarda istikrar ve güvenin sağlanması amacıyla hareketle Türkiye, Sırbistan ile karşılıklı bağımlılık içerisinde olmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. İki ülke karşılıklı ziyaretlerle ilişkilerini geliştirirken, bir yandan da birçok konuda milletlerarası antlaşma imzalamıştır. Bu bağlamda siyasi ve ekonomik olarak ilişkilerin seyri zamanla yansımalarını göstermiştir.

İki ülke 2009 yılına gelindiğinde Stratejik Ortaklık hedefini ortaya koymuştur. Bu yeni hedef beraberinde birçok siyasi ve ekonomik çıktıya da doğrudan katkı sağlamıştır. Aynı zamanda bu hedef Balkanlarda yaşanan gelişmelere karşı ortak bir tutumun belirlenmesini de zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Sırbistan ve Bosna-Hersek arasında üçlü danışma mekanizmaları oluşturulmuş, Türkiye'nin yürütmüş olduğu arabuluculuk faaliyetleri ile Sırbistan ve Bosna-Hersek arasında normalleşme ve ilişkilerinin geliştirilmesi sağlanmıştır. Aynı dönemde benzer stratejiler ortaya koyan AB ve bu stratejilerin destekleyicisi konumundaki ABD, Sırbistan ve Bosna-Hersek arasında bu denli bir normalleşmeyi sağlayamamıştır. Türkiye, Sırbistan ve Bosna-Hersek arasında oluşturulan mekanizma öncelikli olarak Dışişleri Bakanları aracılığıyla yürütülürken, zamanla Devlet Başkanlarını da kapsayan Üçlü Zirveler ve Üçlü Ekonomi ve Ticaret Bakanlıkları ve hatta zamanla diğer bakanlıkları da kapsadığı bir yapıya dönüşmüştür. Üçlü Zirvelerin de katkısı ile Sırbistan Bosna'da yaşanan olaylardan dolayı bir kınama ve Srebrenica'da hayatını kaybeden kişilerin ailelerinden özür dilediğine dair bir bildiri yayımlayarak önemli bir adım atmıştır. Bosna-Hersek'in Belgrad'a atamış olduğu büyükelçiyi de kabul ederek diplomatik ilişkiler tekrar işler hale getirilmiştir. Üçlü mekanizmaların ilk getirisi diyebileceğimiz Sırbistan ile Bosna-Hersek arasındaki normalleşme süreci, AB, ABD ve ayrıca Balkanlarda destek görmüştür.

Türkiye ve Sırbistan arasındaki stratejik ortaklık ise ikili ilişkilerin yanı sıra, bölgesel ve uluslararası alanda da işlerliğini göstermiştir. Üçlü mekanizmalar ilerleyen yıllarda ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesinde de etkisini göstermiştir. Bir yandan Türkiye ile Sırbistan arasında yürütülen İş Konseyleri ve toplantıları devam ederken; üçlü mekanizmanın getirisi olarak da üçlü İş Konseyleri düzenlenmiştir. Üstelik İstanbul'da Sırbistan ve Bosna-Hersek ortak ticaret ofisi açılmıştır.

Stratejik ortak olarak Türkiye ve Sırbistan birçok kazanım elde ederken, zaman zaman yaşanan bazı olaylar iki ülkenin ilişkilerinde gerilimlere yol açmıştır. Zaten stratejik ortak olmanın bir getirisi de yaşanan kriz ve gerilimlere karşı takınacağız tavırlar ve konumunuzu nasıl şekillendireceğinizdir. Öyle ki iki ülke de yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen, ikili olarak ilişkilerinin sürdürülmesinin iki ülkenin de yararına olduğuna inanmaktadır. Böylece zaman zaman ortaya çıkan olumsuz gelişmeler belli bir süre sonunda atlatılmıştır. Tabi ki bu olumsuzlukların siyasi ve ekonomik olarak yansımaları çabuk görülse de, toparlanması ve ilişkilerin daha iyi noktalara gelmesi de sağlanmıştır. Türkiye ve Sırbistan'ın stratejik ortak olarak ortaya koymuş olduğu irade bu yönde olmuştur. İki ülke siyasi, ekonomik ve askeri olarak ilişkilerini bu minvalde geliştirmiştir. 2017 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sırbistan'a yapmış olduğu ziyaret ile stratejik ortak olarak belirlenen hedeflerin sağlandığı

vurgulanmıştır. Bu ziyaret ile iki ülke arasında ilişkilerin bu doğrultuda sürdürülmesi kararlaştırılırken, iki ülke arasında da yeni hedefler belirlenmiştir. İki ülkenin stratejik ortaklık anlayışı içinde belirlediği amaçlara ulaşması çok önemlidir. Ancak stratejik ortaklık anlayışı sadece belirlenen hedeflere ulaşılması açısından değil, aynı zamanda da ortak hareket, ortak eylem ve ortak stratejilerin belirlenmesine ve uygulamada diğer ülkeler ve uluslararası örgütlerde ortak çerçeveden politikalar üretmeye bağlıdır. Türkiye ve Sırbistan ikili ilişkilerde stratejik ortaklık anlayışının getirilerine pek tabi ki sahip olmakla birlikte, uluslararası alanda ortaklık anlayışının gerektirdiği ortak duruşu, Bosna-Hersek ile ilişkilerin normalleşmesi haricinde pek fazla sınıma imkanına fırsat vermemiştir. Türkiye ve Sırbistan birçok konuda ortak görüşe veya stratejiye sahiptir. Ancak stratejik ortaklık başarısının bir göstergesi olabilecek uluslararası alanda görülen sorunlara karşı ortak bir eylem henüz bulunmamaktadır. Türkiye'nin Sırbistan'la birlikte uluslararası alanda yön verebileceği ortak bir hareket alanı oluşmamıştır. Bununla birlikte iki ülkenin uygulamada stratejik ortak olarak birbirlerini ifade ettiklerini belirtmek gerekmektedir.

Türkiye ve Sırbistan stratejik ortak olarak ikili ilişkilerde yakaladığı ivmenin Balkanlara yönelik etkisini pozitif olarak değerlendirebiliriz. Öncelikle bu ivme ile iki ülke arasında geliştirilen ilişkiler Balkanların istikrarı açısından önem arz etmektedir. Siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerin varlığı, yalnızca iki ülke açısından değil, aynı zamanda Balkan ülkeleri açısından bir kazanç olmuştur. Öyle ki ticaretten ulaşım, altyapıdan sanayiye, eğitimden turizme kadar birçok konuda diğer Balkan ülkelerini içeren projelere imza atılmıştır. Balkanlarda aynı zamanda güvenlik noktasında gerek Bosna-Hersek ile bu iki ülkenin yakalamış olduğu birliktelik, gerekse de AB ve NATO ekseninde uygulanmaya çalışılan politikalar Balkanların istikrarına katkı sunmaktadır. Türkiye ve Sırbistan arasında oluşturulan karşılıklı bağımlılık ve diyalog sürecinin devamı ve geliştirilmesi hem iki ülke, hem de Balkanlar için önem arz etmektedir.

İki ülkenin dış politika anlayışlarının anlaşılması açısından AB, ABD, Rusya, Çin gibi küresel güç unsurlarının ve NATO'nun stratejileri ve bunların Türkiye ve Sırbistan ile olan ilişkilerini ortaya koymakta da fayda bulunmaktadır. Sırbistan'ın en önemli dış politika amacı AB'ye üyeliğidir. Bu bağlamda AB üyelik müzakereleri devam eden Sırbistan'ın en önemli ticaret partneri, mali fon ve yardımlar, yabancı yatırım oranları gibi ekonomik anlamda da en önemli destekçisi AB'dir. AB ise Balkanların istikrarı açısından Sırbistan'a yönelik stratejisini oluşturmaktadır. Üstelik Kosova meselesinde önemli adımların atılmasını ve Sırbistan ile Kosova'nın temas kurmasına zemin hazırlanmasını, AB sağlamıştır. Siyasi ve ekonomik anlamda AB, Sırbistan için çok önemli konumdur. Türkiye de son dönemlerde AB ile

ilişkilerinde çeşitli sorunlar görülse de, Sırbistan'ın AB'ye üyelik sürecini ve AB ile bütünleşmesinden yana bir tavır takınmaktadır. ABD'de Balkanlarda istikrar ve güvenliğin sağlanması noktasında politika üretmektedir. Bu minvalde Sırbistan'ın AB üyelik sürecini destekleyerek, Sırbistan'ın Rusya ile olan iyi ilişkilerinin önüne geçmek istemektedir. Siyasi ve ekonomik anlamda AB'nin desteklediği Sırbistan'ı, askeri tarafsızlık politikasından uzaklaştırıp NATO'ya üye olmasını istemektedir. Böylece askeri anlamda da Sırbistan'ın Batı ekseninde olması ABD'nin önceliğidir. Türkiye de NATO'ya üyelik konusunda Sırbistan'a destek sunmaktadır. Ekonomik anlamda AB kadar olmasa bile Rusya da Sırbistan için önemli bir ülkedir. Siyasi ilişkiler ve tarihi bağları nedeniyle Sırbistan halkı ve yöneticileri arasında Rusya çok önemli bir konumdadır. Ülkenin enerji tedarikçisi konumunda olan Rusya, aynı zamanda yumuşak güç unsurlarını da devreye koyarak Sırbistan halkı ile bağlarını sürdürme gayreti içerisinde. Çin de AB'ye karşı Avrupa içerisinde siyasi ve ekonomik ilişki kurabileceği ve Avrupa'ya giriş yapabileceği bir konumda olan Sırbistan ile iyi ilişkiler kurmak istemektedir. Bu bağlamda da bu stratejisini uygulamaya koymuştur. Sırbistan sahip olduğu pazar ile Çin için önem arz etmektedir. Küresel güç unsurlarının Sırbistan için farklı stratejileri bulunmaktadır. Sırbistan açısından ise bu güçlerle iyi ilişkilerin kurulması özellikle önem arz etmektedir. Sırbistan'ın uluslararası alanda uğraşmak zorunda olduğu en önemli sorun olan Kosova meselesi, bu güç unsurları arasında da önemli bir noktadır. Öyle ki AB ve ABD sorunun çözülmesi noktasında Kosova'da sınırların güncellenmesini bile önermiş durumdadır. Bu sorunun aşılması demek Sırbistan'ın AB üyeliği ile birlikte, NATO ile iyi ilişkilerini artırmasını ve belki de NATO üyeliği ihtimaline neden olabilecek bir durumdur. Ancak Rusya'nın Kosova'nın bağımsızlık kararından itibaren Sırbistan tezini desteklemesi, bu konu da Çin'in de desteğini alması söz konusu ihtimallerin karşısındaki en önemli sorun konumundadır. Sırbistan bütün güç odaklarıyla iyi ilişkiler kurmayı hedefleyerek siyasi, ekonomik ve askeri kazanımlarını üst seviyede tutmak istemiştir. Bu hedefle birlikte küresel güçlerin yanı sıra bölgesel güç olarak ifade ettiği Türkiye ile de stratejik ortaklık anlayışına gitmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi dış politikası oluşturulurken, bu sürece katkı verenler yeni bir dönüşüme gitmiştir. Yeni dış politika anlayışı dönemler itibariyle çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle Arap Baharı ve Suriye'de yaşanan gelişmeler dış politikanın sorgulanmasına ve belirlenen dış politika temel dinamiklerinin değiştiğine yönelik yorumlar yapılmasına neden olmuştur. Belli noktalarda dış politikada çeşitlendirme faaliyetlerinin olduğunu söylememize rağmen, Ak Parti'nin iktidara geldiği dönemde oluşturduğu temel dış politika kavramlarının ve stratejisinin halen etkisinin devam ettiğini ifade edebiliriz. Balkanlar coğrafyasında oluşturulmuş dış politika sürdürülürken, özellikle Sırbistan

ile olan ilişkiler ele alındığında belirlenmiş dış politikanın başarılı olduğu da söylenebilir. Başarı ile kastedilen dış politikada belirlenmiş olan stratejiler ile uygulamaya koyulan araçlarla elde edilen çıktılarının uygunluğudur. İkili ilişkilerin daha da iyi düzeylere gelmesinin önünde bir engel olmadığını kanaatindeyiz. Belirtmek istenen Stratejik Ortak olarak, Türkiye ve Sırbistan'ın elde ettikleri kazanımların, aynı zamanda Balkanlar içinde bir kazanım olduğudur. İki ülkenin ilişkilerde yakaladığı ivme, Balkan coğrafyasına ve aynı zamanda AB perspektifinden GDAÜ sürecine de katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, E. (2013). “Osmanlı İdaresinde Sırbistan”. B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 345-354.
- Ağca, F. (2010). “Batı Balkanların Geleceğinde Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Rolü”. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1): 45-65.
- Akçay, E. Y. (2016), “Sırbistan’ın AB Serüveni”. *AKÜ İİBF Dergisi*, 18(1): 73-80.
- Akgül, P. (2009). *Yugoslavya Cumhuriyeti'nin Dağılma Sürecinde ve Sonrasında Sırbistan*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Akgün, S. (2011). “Dayton Anlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Süreklilik ve İstikrar: Bosna Hersek”. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(16): 117-150.
- Akşit, S. (2014). “An Alternative or Embedded in the Mainstream: Political Economy of Turkey's Involvement in the Balkans” FLACSO-ISA Joint International Conference, Inquest into an Emerging Regional Power: The Case of Turkey I, 23-25 Temmuz 2014, Buenos Aires Arjantin, 1-15.
- Alkan, N. (2013). “Dayton Sonrasında Bosna-Hersek”. B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 2. Cilt: Çağdaş Balkanlar*. Akçağ Yayınları, Ankara, 205-212.
- Alkan, N. (2013). “Yugoslavya'nın Dağılması”. B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 2. Cilt: Çağdaş Balkanlar*. Akçağ Yayınları, Ankara, 33-54.
- Araslı, A. (2004). *Mostar Köprüsü*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Arısoy, İ. A. (2013). “Balkan Paradoksu: Bir Parçalanma ve Bütünleşme Alanı Olarak Güneydoğu Avrupa”. *TİKA Avrasya Etüdüleri*, 43 (1):79-104.
- Arman, M. N. ve Mandacı, N. (2012). *Çağdaş Balkan Siyaseti*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Aslantaş, S. (2009). “Sırp İsyanının Uluslararası Boyutu (1804-1813)”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(21): 109-136.
- Aydemir, E. (2016). *Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya*. Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Aydoğmuş, F. (2009). *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Balkanlar Üzerindeki Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Aytüre, S. ve BERKİ, Ö. (2015). “Avrupa Birliği, Türkiye ve Balkan Ülkeleri Ticaret İlişkileri”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, (28): 197-212.
- Bağbaşıoğlu, A. (2011). *NATO'nun Genişlemesi ve Balkanlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Balıkçioğlu, E. (2016). “Kıbrıs Müzakerelerinde “Taksim” Tartışmaları (1956-1959)”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1 (2): 31-43.
- Bektaş, E. (2013). “Balkanlarda Tarih Öncesi ve Erken Uygarlıklar”. B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 47-62.
- Bektaş, B. (2011), “Sırbistan Ülke Raporu”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Nisan 2011, Ankara.
- Beylur, S.(2013). *Turkey’s Balkan Policy Under Ak Party and Claims for Neo-Ottomanism*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BİLGESAM (2014). *Balkanlar ve Türkiye: Bilge Adamlar Kurulu Raporu (Rapor No:64)*. BİLGESAM. İstanbul.
- Blagojević, G. (2008). “Recent Turkish Migrants in Serbia and the Role of the Serbian-Turkish Friendship Association”. *Ethnographic Institute of the SASA, Belgrade*, 56(2): 149-157.
- Bogdanov, N. ve Rodic, V. (2014). “Agriculture and Agricultural Policy in Serbia”. *Agricultural Policy and European Integration in Southeastern Europe*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Budapest.
- Brljvac, B. (2011). “Turkey Entering the European Union through the Balkan Doors: In the Style of a Great Power!?”. *Journal of Economic and Politics of Transition*, (27): 1-9.
- Burhan, B. (2012). *Türkiye'nin Bosna-Hersek İlişkileri Bağlamında Bosna-Hersek'te Türkiye Algısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bülbül, K. (2013). “Balkanlar ve Türkiye İlişkilerine Medeniyet Perspektifinden Bakmak ya da Coğrafyayı Ortaklaştırmak”. *TİKA Avrasya Etüdüleri*, 43 (1): 29-44.
- Can, F. (2013). *Balkanlar'da Milliyetçilik ve Kosova'nın Bağımsızlık Süreci*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Cull, N. J. (2009). “Public Diplomacy: Lessons from the Past”, Figueroa Press, 2009, Los Angeles.
- Çelik, N. (2009). *Türkiye'nin Orta ve Uzun Vadede Stratejik Öncelikleri: Balkanlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Dalar, M. (2008). “Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16): 91-123.
- Davutoğlu, A. (2012). “Türk Dış Politikası'nın İlkeleri ve Bölgesel Siyasal Yapılanma”, SAM Vision Papers, (3), Ağustos 2012, Ankara.

- Davutoğlu, A. (2013). *Stratejik Derinlik*. Küre Yayınları, İstanbul.
- Deda, I ve Qosaj-Mustafa, A. (2013). “The Implementation of Agreements of Kosova-Serbia Political Dialogue”. *Kosovar Institute for Policy Research and Development*, 4 (13): 4-24.
- DEİK (2007). *Sırbistan lke Notları*. DEİK. İstanbul.
- DEİK (2011). *Sırbistan lke Notları*. DEİK. İstanbul.
- DEİK (2015). *T.C. Başbakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun Sırbistan'a Resmi Ziyareti vesilesiyle Türk-İş adamları Heyeti Ziyareti ve Sırbistan-Türkiye İş Forumu Sonuç Raporu*. DEİK. Belgrad.
- Demir, B. (2016). *AK Parti Döneminde: Türk Dış Politikasında Stratejik Dönüşüm*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, H. (2013). “Federalizm – niterizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda Krallığı'nda Siyasal Yaşam (1918-1929)”. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2(2): 91-114.
- Demirağ, Y. ve elebi, . (2002). *Türk Dış Politikasında Son On Yıl*. Palme Yayıncılık, Ankara.
- Demirtaş, B. (2015). “Reconsidering Turkish-Serbian Ties within the Context of Balkan Politics: Identity Perceptions and Impact of Global, Regional and National Levels”. *Current Turkey-Serbia Relations Sam Report*. T.C. Dışışleri Bakanlığı. Ankara.
- Demirtaş Coşkun, B. (2010), “Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(27): 51-86.
- Doğru, H. (2013). “Balkanlarda Osmanlı Fetihleri (1453-1683). B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 297-316.
- Ege Bölgesi Sanayi Odası (2013). *Sırbistan*. Ege Bölgesi Sanayi Odası. İzmir.
- Ejdus, F. (2011). “Cognitive Dissonance and Security Policy of Serbia”. *WBSO*, (20): 14-30.
- Ejdus, F. (2014). “Serbia's Military Neutrality: Origins, Effects and Challenges”. *CIRR*, 20 (71): 43-69.
- Ekinci, D. (2009). *Turkey and The Balkans In The Post-Cold War Era: Diplomatic/ Political, Economic and Military Relations*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ekinci, D. (2013). “A Chronicle of Evolving Turkish-Serbian Relations A Century After the Balkan Wars”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, (14): 7-36.

- Ekinci, M. U. (2014). "A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period". *Insight Turkey*, 16(1): 103-125.
- Ekinci, M. U. (2014). *Sırbistan Siyasetini Anlama Kılavuzu SETA Rapor (Rapor No: 58)*. SETA. Ankara.
- Ekşi, M. (2014). *Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Emiroğlu, H. (2013). "Uluslararası Politikada Yaşanan Dönemsel Gelişmelerin Balkanlar Bölgesine Etkisi ve Yarattığı Güvenlik Sorunları". *TİKA Avrasya Etüdüleri*, 44 (2): 111-140.
- Eralp, D. U. (2010). "Kosovo and Turkey: What Lies Ahead?", *SETA, (Brief No: 50)*. Ankara.
- Erdağ, R. (2013). "Türkiye'nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1): 51-76.
- Erol, M. S. (2013). "Soğuk Savaş Döneminde Balkanlar (1945-1989)". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 647-662.
- Erol, M. S. ve Aydın, A. F. (2013). "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar (1919-1939)". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 623-636.
- Fekete, J. (2016). "Economic-Geographical Perspectives of the Trade Relations Between Turkey and The Balkans". *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijić" SASA, Belgrade*, 66(2): 307-324.
- Filiz, Ö. (2015). *Balkanlarda Bölgesel İşbirliği ve Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci'nin(Seecp) Rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Furat, A. Z. (2013). "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (33): 63-93.
- Gökdağ, B. A. ve Karatay, Os. (ed.). (2013) *Balkanlar El Kitabı. 2. Cilt:Çağdaş Balkanlar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gökdağ, B. A. ve Karatay, Os. (ed.). (2013). *Balkanlar El Kitabı. 1. Cilt:Tarih*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Göral, E. (2013). "Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye'nin Balkan Politikasının Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi". *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 21(2): 99-118.

- Gözyayın, İ. (2011). “Religion as Soft Power in the International Relations of Turkey”, *Whatever Happened to North-South Conference*, 16-19 Şubat 2011, Sao Paulo Brezilya, 1-14.
- Gray, C. S. (2011). “Hard Power and Soft Power: The Utility of Military Force As An Instrument of Policy in the 21st Century”, *Strategic Studies Institute*, SSI Monograph, 2011, Pennsylvania.
- Guberinic, J. (2015), *Batı Balkanların Entegrasyonunun Karşılaştırmalı Analizi: Karadağ ve Sırbistan Örnekleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Günel, A. (2011). *Sırbistan'ın Avrupa'ya Dönüşü: Nedenler, Engeller, Beklentiler ve AB Faktörü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Güvenç, S. G. (2007). *Sırp Milliyetçiliğinin Bugünkü Sırp Siyasetine Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güveloğlu, G. K. (2009). *Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Dönemi'nde Yugoslavya'nın Siyasi Hayatı ve Türkiye İle Diplomatik İlişkiler (1918-1941)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hartwell, C. ve Sidlo, K. (2017). “Serbia's Cooperation with China, the European Union, Russia and the United States of America”. *AFET*, (09): 4-56.
- Hava, Y. F. (2016). *Türk Dış Politikasında TİKA Bağlamında Yumuşak Güç Kullanımı ve Balkanlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Hudson, K. (2003), *Breaking the South Slav Dream : the rise and fall of Yugoslavia*. Pluto Press, Virginia.
- Işık, S. (2011). *Balkan Antantı, Balkan Paketi ve Türkiye*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- İnalcık, H. (2012). “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar”. *Ankara Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, 1 (1): 1-10.
- İnbaşı, M. (2013). “Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskan”. B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 283-296.
- İstanbul Ticaret Odası (2009). *Sırbistan Ülke Raporu*. İstanbul Ticaret Odası. İstanbul.
- İvgen, F. (2007). *1923-1960 Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Jackson, R. ve Sorensen, G. (2006). "Social Constructivism", Oxford University Press, (3), 2006, Oxford.
- Jelavich, B. (2013). *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*. (Çev. İ. Durdu, H. Koç, G. Turnalı), Küre Yayınları, İstanbul.
- Kaçmaz, M. (2013). "Balkan Coğrafyası". *Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları*, 1: 11-37.
- Kahramanyol, M. Ve Emgili, F. (2016). "Tito ve Balkan Siyaseti". *TİKA Avrasya Etüdleri*, 50 (2):315-349.
- Karagül, S. (2013). "Türkiye'nin Balkanlardaki "Yumuşak Güç" Perspektifi: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı". *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1): 79-102.
- Karatay, O. (2013). "Bosna Sırp Cumhuriyeti". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 2. Cilt: Çağdaş Balkanlar*. Akçağ Yayınları, Ankara, 213-220.
- Kaya, E. (2015). "Dış Politika Değişimi: AKP Dönemi Türk Dış Politikası", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, (12): 71-91.
- Kayapınar, A. ve Kayapınar, L. (2013). "Ortaçağ'da Sırlar ve Devletleri". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 133-142.
- Kelkitli, F. A. (2013). "Turkey and the Western Balkans During the AKP Period". *TİKA Avrasya Etüdleri*, 44 (2): 89-110.
- Kenar, N. (2013). "Bosna-Hersek Savaşı". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 2. Cilt: Çağdaş Balkanlar*. Akçağ Yayınları, Ankara, 181-204.
- Kurtaran, U. (2015). "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Antlaşmalarında Belgrad İle İlgili Hükümler". *Yeni Türkiye Dergisi*, (67): 1638-1651.
- Koka, Ş. (2013). "İkinci Dünya Savaşında Balkanlar". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 637-646.
- Koka, Ş. (2013). "Sosyalist Yugoslavya Dönemi". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 2. Cilt: Çağdaş Balkanlar*. Akçağ Yayınları, Ankara, 23-32.
- Konya Ticaret Odası (2011). *Sırbistan Cumhuriyeti Ülke Raporu*. Konya Ticaret Odası. Konya.
- Lehne, S. (2012). "Kosovo and Serbia: Toward a Normal Relationship", *Carnegie Endowment for International Peace*. Washington.
- Linden, R. H. ve İrepoğlu, Y. (2013). "Turkey and the Balkans: New Forms of Political Community?". *Turkish Studies*, 14(2): 229-255.
- Makedonya-Türkiye Ticaret Odası (2016). *MATTO Sırbistan Raporu-2016*. Üsküp.

- Melissen, J. (2005). "The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice". J. Melissen (Ed.). *The New Public Diplomacy Soft Power in International Relations*. Macmillan, Hampshire, 3-23.
- Miljkovic, E. ve Strugarevic, S. (2015). "The Bridge Between Old And New: The Serbian Society In The First Century Of The Ottoman Rule Eski İle Yeni Arasındaki Köprü: Osmanlı Yönetiminin İlk Yüzyılında Sırp Toplumu". *Studies Of The Ottoman Domain*, 5(9):18-38.
- Mitrovic, M. (2014). "Turkish Foreign Policy towards the Balkans: The influence of traditional determinants on Davutoğlu's conception of Turkey – Balkan Relations". *Get Ma Working Paper Series (No:14)*. Humboldt Universtiy Department of Social Sciences, Berlin.
- Morelli, V. L. (2018). *Congressional Research Service Report: Serbia: Background and U. S. Relations (7-5700)*. CRS, Washington.
- Nasuhbeyoğlu, T. (2008). "Balkan Tarihine Genel Bir Bakış", *Pusula Derneği*, Ekim 2008, İstanbul.
- Nelaeva, G. A. ve Semenov, A. V. (2016). "EU-Russia Rivalry in the Balkans: Linkage, Leverage and Competition (The Case of Serbia)", *European Institute of Romania*, 16 (3), September 2016, Romania.
- Nic, M. ve Cingel, J. (2014). "Serbia' Relations with NATO: The Other (Quieter) Game in Town", *CEPI*, Policy Brief, Ocak 2014, Bratislava.
- Nye, J. S. (1990). "Soft Power", *Washingtonpost Newsweek Interactive*, (80), Autumn 1990, Washington.
- Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means To Success In World Politics*, Public Affairs, New York.
- Nye, J. S. (2014). "The Informaiton Revolution and Soft Power", *Current History*, (113), Jan 2014, Massachusetts.
- Oğultürk, M. C. (2012). *Turkey's Balkan Policy After The Cold War In The Context of The Independence Process of Kosovo*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Okay, Y. ve Babalı, Tuncay (ed.) (2012). *Türkiye-Sırbistan İlişkileri*. Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Okur, M. (2013). "Balkan Savaşları". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 595-606.
- Oran, B. (ed.). (2010). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Cilt:1 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Oran, B. (ed.). (2010). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Cilt:2 1980-2001, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Oran, B. (ed.). (2010). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Cilt:3 2001-2012, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öksüz, H. ve Okur, M. (2013). “Birinci Dünya Savaşı’nda Balkanlar”. B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 607-622.
- Özey, R. (2013). “Balkanların Coğrafi Yapısı”. B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 25-46.
- Özkan, A. (2013). *Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’na Sırp (1878-1918)*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Özkan, A. (2011). *Miloş’tan Milan’a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Özkan, A. (2014). “I. Dünya Savaşı’nda Sırbistan’ın Müslümanlara Karşı Tutumu”. *Akademik Bakış Dergisi*, 7(14): 49-70.
- Parlakpınar, M. (2014). “Yunus Emre Enstitüsü’nün Türkoloji Alanındaki Faaliyetleri”. 3. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı Bildiri Kitabı*. 2014, Tiran, 307-319.
- Pavlovic, D. (2015). “The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia”. *Current Turkey-Serbia Relations Sam Report*. T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara.
- Pektaş, Z. (2014). *Balkan Siyasetinde Kosova’nın Bağımsızlık ve Egemenlik Sorunu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Petrović, Ž. ve Reljić, D. (2011). “Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card”. *Insight Turkey*, 13(3): 159-172.
- Pulat, T. (2015). *Bosna-Hersek’te Devlet İnşa Süreci: 1996-2013 Dayton Antlaşması Sonrasında Bosna-Hersek*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Purtaş, F. (2013). “Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi”. *Akademik Bakış Dergisi*, 7(13): 1-14.
- Riggins, J. (1998). “A Strategic Assessment of Public Diplomacy”, National War College, 14 Sep 1998, Washington.
- Rüma, İ. (2010). “Turkish Foreign Policy Towards The Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/so What?”. *Turkish Policy Quarterly*, 9(4): 133-140.

- Saral, E. (2005). “Voyvodina Meselesi Üzerine Güncel Bir İnceleme (II)”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (4): 100-112.
- Satıcı, G. (2012). “Uluslararası Siyasette Kosova’nın Bağımsızlığına Dair Temel Meseleler ve Türkiye’nin Genel Balkanlar Politikası”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3): 371-390.
- Sakin, S. ve Salep, M. (2012). *Balkanlar’da Güvenlik Arzusu Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Paktı*. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Samancı, U. (2009). “Uluslararası Adalet Divanının Kosova’nın Bağımsızlık İlanına İlişkin Danışma Görüşü”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (3): 123-194.
- Sarıer, D. E. (2015). “Evolving Turkish-Serbian Relations: Political and Economic Opportunities and Prospects”. *Current Turkey-Serbia Relations Sam Report*. T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara.
- Selmanaj, E. (2014). *Soğuk Savaş Sonrası Balkan Sorununda Başat Aktörlerin Politikaları: AB, ABD, Türkiye ve Rusya*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Simic, J. (2015). “How Far Is China”. Serbia *The Challenges of Serbia’s Foreign Policy (Collection of Papers)*. Friedrich Ebert Stiftung and European Movement. Belgrade.
- Soysal, İ. ve Kut, Ş. (2007). *Dağılan Yugoslavya ve Bosna Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler 1990-1996*. İSİS Yayınları, İstanbul.
- Sunar, B. (2013). “Adalet Ve Kalkınma Partisi’nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3): 431-454.
- Szpala, M. (2014). “Russia in Serbia – Soft Power and Hard Interests”. *OSW Centre for Eastren Studies*, 150:1-8.
- Şahin, G. (2016). “I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ile Sırbistan Arasındaki Siyasi Sorunlara Dair Bazı Tespitler (1914-1918)”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2):269-286.
- Şahin, M. ve Sarı, B. (2017). “1960-1980 Dönemi Türkiye’nin Üçüncü Dünya ve İslam Ülkeleriyle İlişkileri”. *Akademik Ortadoğu*, 11 (2): 21-47.
- Şen, M. (2015). *Sırbistan’ın Ülkedeki Etnik Gruplara Yönelik Politikası: Sancak Bölgesindeki Boşnaklar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Şenel, Ş. (2013). “19. ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar”. B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 389-402.

- Tahirovic, M. (2014). "Relations Between Turkey And The Balkan Countries as in a Function of Improving The Regional Peace And Stability". *Adam Akademi*, 4 (2): 59-76.
- Taştan, Y. K. (2013). "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 403-434.
- Tatar, V. (2012). *Eski Yugoslavya'da Yeni Devletler: Birleşmiş Milletler ve Büyük Güçler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekin, C. (2009). *Colorful Revolutions In Serbia, Georgia and Ukraine: A State-Based Approach*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tellal, E. (2007). "Sovyet Dış Politikası ve Gromiko". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62 (3): 349-377.
- Tesfa-Yohannes, A. (2011), "The Contribution of Turkish-Serbian Relations Towards Improving Security In The Western Balkans". *Bilge Strateji Dergisi*, 3(5): 245-268.
- TİKA (2016). *Türkiye Kalkınma Yardımları 2016 Raporu*. Ankara.
- Tokmak, E. (2010). *Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde Kosova Sorunu ve Kosova Basını*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Toprak, S. (2013). "Osmanlı-Avrupa İlişkileri Çerçevesinde Sırbistan'ın Bağımsızlığı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24): 348-353.
- Turan, K. (2012). "Changes In Turkish Foreign Policy: A Shift or A Passing Interest?". *Akademik Bakış Dergisi*, 6(11): 65-84.
- Turp, M. (2013). *Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1923-1950)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Türbedar, E. (2013). "Kosova Sorunu". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 2. Cilt: Çağdaş Balkanlar*. Akçağ Yayınları, Ankara, 135-148.
- Türbedar, E. (2013). "Yeni Dönemde Kosova ve Bağımsızlık İlanı". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 2. Cilt: Çağdaş Balkanlar*. Akçağ Yayınları, Ankara, 149-160.
- Türkeş, M. (2013). "Yugoslav Devletinin Kuruluşu ve Krallık Dönemi". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 2. Cilt: Çağdaş Balkanlar*. Akçağ Yayınları, Ankara, 15-22.
- Türkeş, M., Rüma, Ş. İ., Akşit, S. (2012). *Kriz Sarmalında Bosna-Hersek: "Devlet Krizi"* (Rapor No: DPF 2012- RR 02). Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu. İstanbul.

- Türkmen, İ. (2013). “Osmanlı Devleti’nin Emrinde Bir Sırp Despotu: Stefan Lazareviç A Serbian Despot Under The Heel Of The Ottoman Empire: Stefan Lazareviç”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(28), 451-458.
- Tüysüzoğlu, G. (2014). “Etno-Federalizm Kosova’daki Siyasal Krizi Çözebilir mi?”. *TİKA Avrasya Etüdüleri*, 46 (2): 7-37.
- Uygun, S. (2011). “Sırp İsyanı ve Hurşit Ahmet Paşa”. *Journal of International Social Research*, 4 (17): 416-436.
- Uygun, S. (2013). “Sırp İsyanı’nın Sosyal Boyutuna Dair”. Z. İskefiyeli, M. B. Çelik ve S. Yazıcı (Ed.), *Türk Tarihinde Balkanlar*. SAÜ Yayınları, Sakarya, 633-650.
- Uzgel, İ. (2010). “Balkanlarla İlişkiler”. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt 2: 1980-2001*. İletişim Yayınları, İstanbul, 167-181.
- Uzgel, İ. (2013). “Yugoslavya Federasyonu’ndan Sırbistan’a”. B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 2. Cilt: Çağdaş Balkanlar*. Akçağ Yayınları, Ankara, 59-70.
- Ünlü, M. (2010). “Sırpların I. Kosova Zaferi’nin 500. Yıldönümünü Kutlama Girişimleri”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (28): 107-118.
- Woehrel, S. (2013). “Serbia: Current Issues and U.S. Policy”, *Congressional Research Service Report*, (7-5700), CRS, Washington.
- Wohlfeld, S. (2015). “Headed for Brussels Without a Compass? Serbia’s Position between Rapprochement with the EU and Russian Influence”, *DGAP Kompakt*, (18), Berlin.
- Yalçın, E. S. (2013). “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Balkanlar”. B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 1. Cilt: Tarih*. Akçağ Yayınları, Ankara, 575-594.
- Yalım, B. (2012). *Yugoslavya’nın Dağılmasının Uluslararası Politikaya Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Yeşiltaş, M. (2014). “Türk Dış Politikasında Yeni Dönem”, *SETA Perspektif*, (65), Ankara.
- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2013). “A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map”, *SAM Papers*, (7), Ankara.
- Yıkılmaz, A. (2016). *Ak Parti’nin Dış Politika İdeolojisi: Yeni Muhafazakârlık*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Yıldırımıldal, İ. (2015). *Yugoslavya'nın Dağılması Sürecinde Türkiye'nin Uluslararası Örgütleri Krize Yönlendirme Çabaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Yılmaz, M. (2013). "Sancak Meselesi". B. A. Akdağ ve O. Karatay (Ed.). *Balkanlar El Kitabı: 2. Cilt: Çağdaş Balkanlar*. Akçağ Yayınları, Ankara, 97-110.
- Yılmaz, M. (2011). *Yugoslavya'nın Dağılması ve Sırp Milliyetçiliği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yorulmaz, H. (2007). *Osmanlı'nın Batı Yakası*. 3F Yayınevi, İstanbul.
- 03.05.2013 Tarih ve 28636 Sayılı Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Tarımsal İşbirliği Konulu Mutabakat Zaptı".
- 04.07.2011 tarih 27984 sayılı Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti ile Sırbistan Cumhuriyeti Arasında Teknik ve Mali İşbirliği Anlaşması".
- 13.02.2010 Tarih ve 27492 Sayılı Resmi Gazete. "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması".
- 15.02.2011 Tarih ve 27847 Sayılı Resmi Gazete. "Türkiye Cumhuriyeti Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İle Sırbistan Cumhuriyeti Çalışma Ve Sosyal Politika Bakanlığı Arasında İşbirliği Anlaşması".
- 19.03.2018 tarih ve 30365 sayılı Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Cezai Konularda Karşılıklı Adli Yardımlaşma Anlaşması".
- 25.03.2017 tarih 30018 sayılı Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gençlik ve Spor Alanında İşbirliği Anlaşması".
- 28.10.2017 tarih ve 30224 sayılı Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Hukuki ve Ticari Konularda Karşılıklı Adli Yardımlaşma Anlaşması".

İnternet Kaynakları

- "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Belgrad'da", *Milliyet*, 26.10.2009, <http://www.milliyet.com.tr/sayin-gul--sayin-gul/dunya/haberdetay/26.10.2009/1154798/default.htm>, (erişim tarihi: 05.12.2018).
- "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyareti dönüm noktası", *Anadolu Ajansı*, 25.10.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdoganin-sirbistan-ziyareti-bir-donum-noktasi/947028>, (erişim tarihi: 16.11.2018).

- “Dışişleri Bakanı İsmail Cem Yugoslavya’da”, Hürriyet, 02.01.2001, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/disisleri-bakani-ismail-cem-yugoslavyada-39229673>, (erişim tarihi: 09.10.2018).
- “Erdoğan: Kosova, Türkiye’dir...”, Hürriyet, 23.10.2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kosova-turkiyedir-24968405>, (erişim tarihi: 24.10.2018).
- “İstanbul’da Başka Ülkenin Bakanı Oldu”, Milliyet, 06.02.2003, <http://www.milliyet.com.tr/2003/02/06/dunya/adun.html>, (erişim tarihi: 09.10.2018).
- “Kosova Türkiye’dir krizinde yumuşama”, Milliyet, 15.01.2014, <http://www.milliyet.com.tr/-kosova-turkiye-dir-krizinde/dunya/detay/1822089/default.htm>, (erişim tarihi:24.10.2018).
- “Kosova’da Şiddet Olayları Tırmanıyor”, Amerika’nın Sesi, 17.04.2004, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2004-03-17-22-1-87966712/832634.html>, (erişim tarihi: 10.10.2018).
- “Milestone in EU-Serbia Relations”, <http://europa.rs/serbia-and-the-eu/milestones/?lang=en>, (erişim tarihi: 07.08.2019).
- “Sadece komşularımıza değil bize de gelin”, Hürriyet, 12.04.2002, <http://www.hurriyet.com.tr/sadece-komsularimiza-degil-bize-de-gelin-65164>, (erişim tarihi: 09.10.2018).
- “Serbia Adopts Resolution Condemning Srebrenica Massacre” Balkan Insight, 31.03.2010, <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-adopts-resolution-condemning-srebrenica-massacre>, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- “Serbia Will Never Join NATO, Leaders Say 20 years after Bombings”, Telesur, 24.03.2019, <https://www.telesurenglish.net/news/Serbia-Will-Never-Join-NATO-Leaders-Say-20-years-after-Bombings-20190324-0020.html>, (erişim tarihi: 06.08.2019).
- “Sırbistan ile ortak tarihi mirasımızı nimete dönüştürelim”, TRT Haber, 21.03.2018, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/sirbistan-ile-ortak-tarihi-mirasimizi-nimete-donusturelim-356310.html>, (erişim tarihi: 17.12.2018).
- “Sırbistan ne istiyor?”, Türkiye, 03.12.2007, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a356837.aspx?/Genel/a356837.aspx&>, (erişim tarihi: 11.10.2018).
- “Sırbistan’da 400’ü aşkın Türk firması faaliyet gösteriyor”, Anadolu Ajansı, 06.09.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/sirbistanda-400u-askin-turk-firmasi-faaliyet-gosteriyor/1247929>, (erişim tarihi: 24.01.2019).

- “Tarımda Türkiye-Sırbistan İşbirliği”, 08.02.2012, Web Tarım TV, <http://www.tarimtv.gov.tr/tr/video-detay/tarında-trkiyesrbistan-bir-876>, (erişim tarihi:05.12.2018).
- “TİKA Faaliyet Raporu 2017”, <http://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Faaliyet%20Raporu/T%C4%B0KA%20Faaliyet%20Raporu%202017.pdf>, (erişim tarihi: 23.06.2018).
- “TSE ile Sırbistan Standardizasyon Enstitüsü arasında Mutabakat Zaptı İmzalanacak”, TSE, 16.03.2018, <https://www.tse.org.tr/Icerik/HaberDetay?HaberID=14560>, (erişim tarihi: 17.12.2018).
- “Türk Büyükelçiliği’ne saldırı”, Hürriyet, 21.02.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turk-buyukelciligine-saldiri-8284995>, (erişim tarihi: 12.10.2018).
- “Türk Büyükelçiliği’ne saldırı”, Vatan, 21.02.2008, <http://www.gazetevatan.com/turk-buyukelciligi-ne-saldiri-163351-gundem/>, (erişim tarihi: 12.10.2018).
- “Türkiye Cumhuriyeti İle Sırbistan Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Anlaşması”, Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/s%C4%B1rbistan/ikili-anlasmalar/serbest-ticaret-anlasmasi>, (erişim tarihi: 05.12.2018).
- “Türkiye de Kosova’yı resmen tanıdı”, Hürriyet, 19.02.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-de-kosovayi-resmen-tanidi-8258200>, (erişim tarihi: 11.10.2018).
- “Türkiye, Sırbistan, Bosna Hersek Üçlü Ticaret Komitesi Toplantısı”, Timeturk, 18.08.2015, <https://www.timeturk.com/turkiye-sirbistan-bosna-hersek-uclu-ticaret-komitesi-toplantisi/haber-44556>, (erişim tarihi: 10.12.2018).
- “Türkiye-Sırbistan ekonomik ilişkilerinde yeni dönem”, TRT Haber, 08.05.2018, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-sirbistan-ekonomik-iliskilerinde-yeni-donem-364437.html>, (erişim tarihi: 23.11.2018).
- “Türkiye-Sırbistan Savunma Sanayi İşbirliği anlaşması imzaladı”, Dünya Gazetesi, 12.05.2009, <https://www.dunya.com/ekonomi/turkiye-sirbistan-savunma-sanayi-isbirligi-anlasmasi-imzalandi-haberi-77809>, (erişim tarihi: 30.04.2019).
- “Yunus Emre Enstitüsü Belgrad merkezi açıldı”, Yeni Şafak, 28.12.2015, <https://www.yenisafak.com/gundem/yunus-emre-enstitusu-belgrad-merkezi-acildi-2375419>, (erişim tarihi: 03.11.2018).
- Erdoğan Sırbistan’da konuştu, FETÖ yuhalandı”, Hürriyet, 11.10.2017, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-sirbistanda-konustu-feto-yuhalandi-40607290>, (erişim tarihi: 16.11.2018).

- AB Komisyonu İlerleme Raporu, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-serbia-report.pdf>, (erişim tarihi: 05.08.2018).
- Amerika'nın Sesi, 19.02.2008, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-02-19-voa12-88118282/866627.html>, (erişim tarihi: 12.10.2018).
- Avrupa Komisyonu, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/serbia_en, (erişim tarihi: 20.07.2018).
- Ayın Tarihi, 23.01.1992, <http://ayintarihi.com/>, (erişim tarihi: 21.01.2018).
- Basın İlan Kurumu, <http://www.bik.gov.tr/turkiye-ile-sirbistan-arasinda-12-imza/>, (erişim tarihi: 16.11.2018).
- BMGK 1244 Sayılı Kararı, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1244\(1999\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1244(1999)), (erişim tarihi: 29.07.2018).
- Celasun, M. (2002). "2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme", <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbare/erc2002/pdf/i053.pdf>, (erişim tarihi:03.05.2019).
- DEİK Sonuç Raporu, 04.12.2015, <https://www.deik.org.tr/uploads/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-is-forumu.pdf>, (erişim tarihi: 10.12.2018).
- DEİK Sonuç Raporu, 10.12.2017, <https://www.deik.org.tr/uploads/web-rapor-sirbistan-turkiye-is-forumu-10-ekim-2017.pdf>, (erişim tarihi: 14.12.2018).
- DEİK Sonuç Raporu, 26.10.2016, <https://www.deik.org.tr/uploads/rapor-final.pdf>, (erişim tarihi: 14.12.2018).
- DEİK, <http://deik.org.tr/ulke-bazli-is-konseyleri>, (erişim tarihi: 07.07.2018).
- Ekonomi Bakanlığı, https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke_masalari?_afLoop=30206022175624753&_afWindowMode=0&_afWindowId=58ibgfjgx&_adf.ctrl-state=6wyl87tnd_1602#!%40%40%3F_afWindowId%3D58ibgfjgx%26_afLoop%3D30206022175624753%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D6wyl87tnd_1606, (erişim tarihi: 07.07.2018).
- http://arsiv.ntv.com.tr/modules/ekonomi/bultenler/sirbistan_ulke_bulteni.pdf, (erişim tarihi: 09.10.2018).
- <http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/69236/sirbistan-cumhurbaskani-boris-tadic-ile-birlikte-duzenledikleri-basin-toplantisinde-yaptiklari-acikl.html>, (erişim tarihi: 16.10.2018).

- <http://www.abdullahgul.gen.tr/konuk-devlet-baskanlari/255/85133/sirbistan.html>, (erişim tarihi: 21.10.2018).
- <http://www.abdullahgul.gen.tr/konusmalar/371/56218/turksirp-is-konseyyinde-yaptiklari-konusma.html>, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- <http://www.abdullahgul.gen.tr/yurt-disi/254/49640/sirbistan.html>, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- <http://www.halkbank.rs/milestones-of-halkbank-a-d-belgrade.nspix>, (erişim tarihi: 24.01.2019).
- http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-trt-1-televizyonunda-yayimlanan-enine-boyuna-programinda-yaptigi-aciklamalar_-27-ekim.tr.mfa, (erişim tarihi: 24.10.2018).
- <http://ras.gov.rs/en>, (erişim tarihi: 04.12.2018).
- <http://www.ras.gov.rs/en/invest-in-serbia/why-serbia/free-zones>, (erişim tarihi: 15.01.2019).
- <http://www.ras.gov.rs/uploads/2018/08/why-invest-small.pdf>, (erişim tarihi: 15.01.2019).
- <http://www.uiportal.net/sozlukler/ui-sozluk/ui-a>, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (erişim tarihi: 30.11.2018).
- <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?view=chart>, (erişim tarihi: 15.01.2019).
- https://eb.ticaret.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web_en/Trade%20Agreements/Free%20Trade%20Agreements/Serbia/ekler/2.%20Turkey-Serbia%20FTA-main%20text.pdf, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2, (erişim tarihi: 15.01.2019).
- https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2, (erişim tarihi: 15.01.2019).
- https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_serbia_en.pdf, (erişim tarihi: 07.08.2019).
- https://www.assembly-kosova.org/common/docs/Dek_Pav_e.pdf, (erişim tarihi: 11.10.2018).
- <https://www.deik.org.tr/deik-deik-hakkinda>, (erişim tarihi: 30.11.2018).
- <https://www.deik.org.tr/turkiye-avrupa-is-konseyleri-turkiye-sirbistan-is-konseyi>, (erişim tarihi: 30.11.2018).
- <https://www.halkbank.com.tr/yatirimci-iliskileri/Channel/Index/52>, (erişim tarihi: 24.01.2019).
- https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50349.htm?selectedLocale=en, (erişim tarihi: 22.04.2019).

- ABD Dışişleri Bakanlığı, <https://www.state.gov/u-s-relations-with-serbia/>, (erişim tarihi: 08.08.2019).
- Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <https://kdk.gov.tr//sag/kamu-diplomasisine-bakis/21>, (erişim tarihi: 21.05.2018).
- KDK, <https://kdk.gov.tr/>, (erişim tarihi: 26.06.2018).
- Mevzuat Bilgi Sistemi, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5653.pdf>, (erişim tarihi: 26.06.2018).
- Mevzuat Bilgi Sistemi, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5978.pdf>, (erişim tarihi: 27.06.2018).
- Ministry of Foreign Affaris of the Republic of Serbia Yearbook 2014, http://www.mfa.gov.rs/yearbook_2014.pdf, (erişim tarihi: 31.07.2018).
- Sırbistan Ankara Büyükelçiliği, <http://www.ankara.mfa.gov.rs/newstext.php?subaction=showfull&id=1369748280&ucat=19&>, (erişim tarihi: 10.12.2018).
- Sırbistan Ankara Büyükelçiliği, http://www.ankara.mfa.gov.rs/serbiatext.php?subaction=showfull&id=1197024341&ucat=21&template=MeniENG&#disqus_thread (erişim tarihi: 05.05.2017).
- Sırbistan Ankara Büyükelçiliği, <http://www.ankara.mfa.gov.rs/news.php>, (erişim tarihi: 17.12.2018).
- Sırbistan Cumhurbaşkanlığı, <https://www.predsednik.rs/en/press-center/press-releases/president-nikolic-and-president-gul-announce-big-investments-serbia>, (erişim tarihi: 21.10.2018).
- Sırbistan Cumhurbaşkanlığı, <https://www.predsednik.rs/en/press-center/press-releases/i-freeze-my-attendance-trilateral-meetings-between-serbia-bosnia-and>, (erişim tarihi: 24.10.2018).
- Sırbistan Cumhurbaşkanlığı, <https://www.predsednik.rs/en/press-center/press-releases/president-nikolic-turkish-parliament-speaker-cemil-cicek>, (erişim tarihi: 23.10.2018).
- Sırbistan Cumhurbaşkanlığı, <https://www.predsednik.rs/en/press-center/news/president-nikolic-serbia-turkey-bih-summit>, (erişim tarihi: 24.10.2018).
- Sırbistan Cumhuriyeti Anayasası, http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Constitution_%20of_Serbia_pdf.pdf, (erişim tarihi: 20.07.2018).

- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.rs/Bilteni/Engleski/b090403_e.html, (erişim tarihi: 09.10.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/>, (erişim tarihi: 20.07.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/component/content/article/16540-strengthening-serbia-turkey-bilateral-relations>, (erişim tarihi: 03.11.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/eu/political-relations-between-the-republic-of-serbia-and-the-european-union/12452-chronology-of-relations-between-the-republic-of-serbia-and-the-european-union>, (erişim tarihi: 20.07.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/security-issues/partnership-for-peace-programme>, (erişim tarihi: 29.04.2019).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/security-issues/csdp>, (erişim tarihi: 29.04.2019).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements2017/17254-an-excellent-level-of-political-ties-among-serbia-turkey-and-bosnia-herzegovina>, (erişim tarihi: 20.11.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements-archive-2014/13035-bilateral-consultations-between-serbian-and-turkish-mfas>, (erişim tarihi: 24.10.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements-archive-2014/13134-first-deputy-prime-minister-and-foreign-minister-i-dacic-signs-the-condolence-book-at-the-turkish-embassy>, (erişim tarihi: 03.11.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements-archive-2014/13518-new-york-ministers-of-bosnia-and-herzegovina-turkey-and-serbia-hold-a-trilateral-meeting>, (erişim tarihi: 03.11.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements2016/15775-ministar-dacic-meets-with-high-turkish-officials-in-ankara>, (erişim tarihi: 03.11.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements-archive-2015/14703-minister-dacic-at-a-meeting-of-the-trilateral-trade-committee-between-serbia-bosnia-herzegovina-and-turkey-in-new-york>, (erişim tarihi: 03.11.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.rs/en/statements-archive/statements-archive-2014/13212-visit-considered-an-important-step-in-promoting-the-relations>

- [between-serbia-and-turkey-ministers-dacic-and-davutoglu-agree](#), (erişim tarihi: 03.11.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.rs/Bilteni/Engleski/b131005_e.html, (erişim tarihi: 10.10.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.rs/Bilteni/Engleski/b260607_e.html#N1, (erişim tarihi: 11.10.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.rs/Bilteni/Engleski/b301107_e.html#N17, (erişim tarihi: 11.10.2018).
- Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.rs/Bilteni/Engleski/b240506_e.html#N2, (erişim tarihi: 11.10.2018).
- Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/10746/redovne-bilateralne-odbrambene-konsultacije-sa-turskom-10746>, (erişim tarihi: 30.04.2019)
- Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/12525/potpisan-plan-bilateralne-vojne-saradnje-sa-turskom-12525>, (erişim tarihi: 30.04.2019).
- Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/3611/potpisan-plan-bilateralne-vojne-saradnje-sa-turskom-3611>, (erişim tarihi: 30.04.2019).
- Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/4363/regionalne-inicijative-4363>, (erişim tarihi: 29.04.2019).
- Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/5309/potpisan-plan-bilateralne-vojne-saradnje-sa-turskom-5309>, <http://www.mod.gov.rs/eng/6765/potpisan-plan-bilateralne-vojne-saradnje-sa-republikom-turskom-6765>, (erişim tarihi: 30.04.2019).
- Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/5453/evropske-integracije-5453>, (erişim tarihi: 29.04.2019).
- Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/8344/unapredjenje-saradnje-sa-republikom-turskom-8344>, (erişim tarihi: 30.04.2019).
- Sırbistan Savunma Bakanlığı, <http://www.mod.gov.rs/eng/9379/kontinuitet-dobre-saradnje-u-oblasti-odbrane-sa-turskom-9379>, (erişim tarihi: 30.04.2019).
- Sırbistan Ticaret, Turizm ve İletişim Bakanlığı, <http://mtt.gov.rs/en/releases-and-announcements/trilateral-meeting-on-improving-economic-relations-between-serbia-bosnia-herzegovina-turkey-on-11-april/>, (erişim tarihi: 07.12.2018).
- Sırbistan Ticaret, Turizm ve İletişim Bakanlığı, <http://mtt.gov.rs/en/releases-and-announcements/agreement-for-the-improvement-of-cooperation-between-serbia-bosnia-and-herzegovina-and-turkey-signed/>, (erişim tarihi: 10.12.2018).

Sırbistan Ticaret, Turizm ve Telekomünikasyon Bakanlığı, <http://mtt.gov.rs/en/releases-and-announcements/new-free-trade-agreement-signed-between-serbia-and-turkey/>, (erişim tarihi: 14.12.2018).

Statistical Office of the Republic of Serbia, <http://publikacije.stat.gov.rs/G2019/PdfE/G20191198.pdf>, (erişim tarihi: 08.08.2019).

TBMM,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc092/kanuntbmmc092/kanuntbmmc09205730.pdf, (erişim tarihi: 30.04.2019).

T.C. Başbakanlık Genelgesi, https://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2010/2010-0010-006-1142.pdf, (erişim tarihi: 25.06.2018).

T.C. Cumhurbaşkanlığı, Basın Açıklamaları, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/6131/sirbistan-ve-karadag-devlet-birliigi-baskani-svetozar-marovic-ile-heyetlerarasi-gorusemelerden-sonra-basina-yaptiklari-aciklama>, (erişim tarihi: 10.10.2018).

T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/75292/keiyi-dunya-capinda-bir-kurulus-hline-getirmis-olmamiz-uye-ulkelerin-basarisidir>, (erişim tarihi: 03.11.2018).

T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/84873/cumhurbaskani-erdogan-sirbistanda>, (erişim tarihi: 15.11.2018).

T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/84893/turkiye-ile-sirbistan-arasinda-yeni-bir-donem-baslatiyoruz>, (erişim tarihi: 16.11.2018).

T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/89250/cumhurbaskani-erdogan-sirbistan-cumhurbaskani-vucic-ve-bosna-hersek-devlet-baskanligi-konseyi-uyesi-izzetbegovic-ile-bir-araya-geldi>, (erişim tarihi: 20.11.2018).

T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/92781/-balkanlar-in-tam-merkezindeki-sirbistan-yatirimcilar-icin-buyuk-firsatlar-sunuyor->, (erişim tarihi: 17.12.2018).

T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/92785/-bati-turkiye-nin-balkanlar-daki-durusunu-hazmedemiyor->, (erişim tarihi: 23.11.2018).

T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/94466/-tanap-ile-bolgesel-enerji-hatlarinin-merkezi-olma-vizyonuna-bir-adim-daha-yaklastik->, (erişim tarihi: 23.11.2018).

T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/94764/-81-milyonun-tamaminin-cumhurbaskani-oldugumuzun-bilinciyle-milletimize-layik-olmaya-calisacagiz->, (erişim tarihi: 23.11.2018).

- T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/99453/-istanbul-havalimani-ulkemizin-yuz-aki-dunyada-da-ornek-olacak-bir-projedir->, (erişim tarihi: 17.12.2018).
- T. C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-kronolojisi_2013-02-subat.tr.mfa, (erişim tarihi: 21.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ), <http://www.mfa.gov.tr/guneydogu-avrupa-isbirligi-sureci.tr.mfa>, (erişim tarihi: 09.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/aralik.tr.mfa>, (erişim tarihi: 03.11.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/balkanlar-ile-iliskiler.tr.mfa>, (erişim tarihi: 11.07.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-turkiye---bosna-hersek- -srbistan-disisleri-bakanlari-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa, (erişim tarihi: 20.11.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-srbistan-disisleri-bakani-ortak-basin-toplantisi_-5-ekim-2016_-ankara.tr.mfa, (erişim tarihi: 03.11.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ekim.tr.mfa>, <http://www.mfa.gov.tr/kasim.tr.mfa>, <http://www.mfa.gov.tr/aralik.tr.mfa>, (erişim tarihi: 18.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/haziran.tr.mfa>, (erişim tarihi: 21.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/haziran.tr.mfa>, (erişim tarihi: 03.11.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/kasim.tr.mfa>, (erişim tarihi: 21.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/mart.tr.mfa>, (erişim tarihi: 17.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/nisan.tr.mfa>, (erişim tarihi: 03.11.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_128_-21-temmuz-2009_-sayin-bakanimizin-srbistan-ve-karadag-ziyareti-hk.tr.mfa, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-129_-7-mayis-2013_-sayin-bakanimizin-turkiye-bosna-hersek-srbistan-disisleri-bakanlari-uclu-danisma-toplantisi-vesilesiyle.tr.mfa, http://www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu_the-point-we-reached-is-an-indication-that-the-balkans-has-turned-into-a-basin-of-peace-and-stabil.en.mfa, (erişim tarihi: 23.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-151_-18-may%C4%B1s-2014_-bosna-hersek-ve-s%C4%B1rbistan-da-meydana-gelen-sel-felaketi-hk.tr.mfa, (erişim tarihi: 24.10.2018).

- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-24_-31-ocak-2013_-sayin-bakanimizin-sirbistan_i-ziyareti-hk_.tr.mfa, (erişim tarihi: 21.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-5_-11-ocak-2010_-sayin-bakanimizin-hirvatistan-ve-sirbistan-ziyaretleri-hk_.tr.mfa, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ocak.tr.mfa>, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/ocak_.tr.mfa, (erişim tarihi: 18.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ocak2018.tr.mfa>, (erişim tarihi: 20.11.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-politika-gazetesinde-sirbistan_-23_07_2009-tarihinde-yayimlanan-makalesi.tr.mfa, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bosna-hersek-disisleri-bakani-sven-alkalaj-ve-sirbistan-disisleri-bakani-vuk-jeremic-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa>, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-sirbistan-disisleri-bakani-vuk-jeremic-ile-ortak-basin-toplantisi_.tr.mfa, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-politika-gazetesinde-sirbistan_-23_07_2009-tarihinde-yayimlanan-makalesi.tr.mfa, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/temmuz.tr.mfa>, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkey_serbia_bosnia-and-herzegovina-foreign-ministers-meet-in-new-york.en.mfa, (erişim tarihi: 24.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-zirve-toplantisi_nda-kabul-edilen-ankara-zirve-bildirisi_-15-mayis-2013_-ankara.tr.mfa, (erişim tarihi: 24.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, No: 175, http://www.mfa.gov.tr/no_175--_16-ekim-2003_-sirbistan-ve-kosova-yetkilileri-arasinda-baslatilan-diyalog.tr.mfa, (erişim tarihi: 10.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, No: 20, http://www.mfa.gov.tr/no_20--_6-subat-2003.tr.mfa, (erişim tarihi: 09.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, No: 48, http://www.mfa.gov.tr/no_48---19-mart-2004_-kosova_da-meydana-gelen-siddet-hareketlerinin-kinanmasi-hk_.tr.mfa, (erişim tarihi: 10.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, No:71, http://www.mfa.gov.tr/no_-71_-31-mart-2010.tr.mfa, (erişim tarihi: 16.10.2018).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, No:91, http://www.mfa.gov.tr/no_91---12-haziran-2006_-karadag-cumhuriyeti_nin-taninmasi-hk_.tr.mfa, (erişim tarihi: 11.10.2018).

- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, http://www.meb.gov.tr/turkiye-sirbistan-kek-toplantisi-yapildi/haber_gorme_engelli/5958/tr, (erişim tarihi: 05.12.2018).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, “Türkiye-Sırbistan İş Forumu Belgrad’da Gerçekleştirildi”, 13.09.2017, <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Haber/373/Turkiye-Sirbistan-Tarim-Is-Forumu-Belgradda-Gerceklestirildi>, (erişim tarihi: 14.12.2018).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, <http://www.teknikengel.gov.tr/#/ulke/sirbistan>, (erişim tarihi: 04.12.2018).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/s%C4%B1rbistan/ulke-profil/genel-bilgiler>, (erişim tarihi: 30.11.2018).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/s%C4%B1rbistan/ulke-profil/dis-ticaret-politikasi-ve-vergiler>, (erişim tarihi: 04.12.2018).
- TDK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.590af337a2f4d1.89580773, (erişim tarihi: 04.05.2017).
- TIKA Balkanlar, 2018: 63, http://www.tika.gov.tr/upload/2018/BALKANLAR/ikinci_balkan_bulusmasi_kitap.pdf, (erişim tarihi: 23.06.2018).
- TIKA, “Ayrı Coğrafyalarda Aynı İmza Sırbistan”, http://www.tika.gov.tr/upload/2015/Prestij%20Eserler/TIKA_SIRBISTAN.pdf, (erişim tarihi: 24.10.2018).
- TIKA, <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, (erişim tarihi: 23.06.2018).
- TIKA, http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Tan%C4%B1t%C4%B1m%20Bro%C5%9F%C3%BCrleri/S%C4%B1rbistan%202017/TIKA%20Sırbistan_2017.pdf, (erişim tarihi: 23.06.2018).
- TOBB, https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/Tobb_dis_ekonomi.pdf, (erişim tarihi: 04.12.2018).
- TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=vt>, (erişim tarihi:06.07.2018).
- Türbedar, 2010, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1285682842-7.Sancak_Bolgesindeki_Muftuluk_Kavgasi_Siyasi_Gerginlige_Donusuyor.pdf, (erişim tarihi: 18.10.2018).

- Türker, H. (2018). “Sırbistan Ülke Raporu”. *İzmir Ticaret Odası*.
http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/5606_1539756807.pdf,
 (erişim tarihi: 24.01.2019).
- UAD Kararı, <http://www.icj-cij.org/en/case/141>, (erişim tarihi: 29.07.2018).
- YEE, <http://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/vakif-yonetimi>, (erişim tarihi: 26.06.2018).
- YTB İdari Faaliyet Raporu 2017: 28-29,
https://www.ytb.gov.tr/uploads/documents/2017_FAAL_YET_RAPORU_Digital.pdf
 (erişim tarihi: 27.06.2018).
- Yunus Emre Enstitüsü 2016 Faaliyet Raporu,
http://www.yee.org.tr/sites/default/files/yayin/2016_faaliyet_raporu_05.02.2018-db.pdf, (erişim tarihi: 26.06.2018).
- 02.11.2011 tarih ve 28103 sayılı Resmi Gazete,
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/201111102-1.htm>, (erişim tarihi:
 23.06.2018).
- 03.07.2010 tarih ve 27630 sayılı Resmi Gazete,
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100703-14-1.pdf>, (erişim tarihi:
 30.04.2019).
- 05.10.2009 tarih ve 27367 sayılı Resmi Gazete,
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091005-2-1.pdf>, (erişim tarihi:
 30.04.2019).

EKLER

**EK 1 - Türkiye-Sırbistan Ürün Grubuna Göre Dış Ticaret İstatistikleri (2015 /
ABD Doları)**

Fasıl Adı	İhracat	İthalat
Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası ve sofrta takımları, adi metallerden bunların aksam ve parçaları	650.814	57.249
Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	4.840.275	308.695
Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	3.099.539	3.286.633
Albüminoid maddeler, değişikliğe uğramış nişasta esaslı ürünler, tutkallar, enzimler	999.921	42.072
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	19.658.173	9.006.786
Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı	5.500.604	801.406
Bakır ve bakırdan eşya	2.220.570	45.494.735
Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	1.091.117	
Barut ve patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibritler, piroforik alaşımlar, ateş alıcı maddeler	3.400	402.380
Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	76.878	166
Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	277.751	12.504
Cam ve cam eşya	3.925.242	636.117
Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	188.595	7.526
Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	8.582.969	135.435
Çinko ve çinkodan eşya	5.509	
Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülâsalar, tanenler, boyalar, pigmentler,vb, vernikler, vb, macunlar, mürekkepler	3.576.730	6.194
Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni		917.243
Demir ve çelik	9.844.795	30.135.452
Demir veya çelikten eşya	15.829.120	2.542.728
Demiryolu vb hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam-parçaları, mekanik trafik sinyalizasyon cihazları	9.553	667.047
Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	570.458	9.724
Diğer adi metallere (tungsten, molibden, tantal, magnezyum, kobalt, bizmut, kadmiyum, vb.), sermetler, bunlardan eşya	626	
Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	4.095	143.830

Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	243.740	
Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar	4.125.742	13.010
Eczacılık ürünleri	4.752.413	1.133.193
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları,aksam-parça-aksesuarı	34.367.742	2.982.251
Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya	18.119.437	105.716
Fotoğrafçılıkta veya sinemacılıkta kullanılan eşya	14.012	
Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar	17.887	
Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	4.100	926.352
Gübreler	350.211	
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	2.821.839	169.764
Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	3.398.954	995.522
Hasırdan, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	1.770	
Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar	10.000	8.756
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar		3.468
Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya, yapma çiçekler, insan saçından eşya	6.246	
Hububat		26.892.882
Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	2.098.653	26.935
İnorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	428.431	451.659
İpek	9.833	
Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	17.765.510	6.093.024
Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	186.974	384.924
Kakao ve kakao müstahzarları	3.025.848	8.483
Kauçuk ve kauçuktan eşya	6.486.021	19.312.177
Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	47.968.872	13.929.794
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	1.027.027	7.063.661
Kişisel eşyalar, deniz ve hava taşıtlarına verilen kumanya ve malzeme (yakıtlar hariç)	6.223	
Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	320.629	5.915
Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar	2.584	
Mantar ve mantardan eşya	3.400	
Metal cevherleri, cüruf ve kül	5.639.593	
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	1.650.854	

Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb, prefabrik yapılar	2.772.277	130.676
Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	46.920.330	22.662.258
Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	3.856.317	236.560
Müzik aletleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı	3.487	
Nikel ve nikelden eşya	73.622	
Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)		664.667
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarı	1.400.804	300.698
Organik kimyasal ürünler	312.325	1.341.148
Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı	1.031.357	
Örme eşya	42.664.680	94.592
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	15.195.026	1.933.914
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	12.085.273	2.844.077
Örülmeğe elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler		560.105
Özel dokunmuş mensucat, tuftedilmiş dokunabilir mensucat,dantela,duvar halıları, şeritçi ve kaytancı eşyası, işlemler	3.866.591	8.477
Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	26.039.750	203.035
Plastikler ve mamulleri	32.103.475	17.042.719
Saatler ve bunların aksam ve parçaları	698.358	16.982
Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar,bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	5.359.605	3.502.617
Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	650.185	72.051
Sentetik ve suni devamsız lifler	3.553.891	
Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	8.260.462	356.349
Seramik mamulleri	1.986.045	7.061
Silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarı	20.252	144.500
Şeker ve şeker mamulleri	3.671.955	13.226
Şemsiyeler, güneş şemsiyeleri, bastonlar, iskemle bastonlar, kamçılar, kırbaçlar ve bunların aksamı	1.033	
Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	661.257	684.199
Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento	1.520.702	12.759
Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	2.727.369	1.152.435
Uçucu yağlar ve rezinoitler, parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	4.379.092	137.021
Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	6.746.539	584.269

Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar,sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	150.528	3.452.669
Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	457.425	592.218
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hūlasaları, çay hūlasaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	455.880	634.276
Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	25.269.296	2.772.248
Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	1.765.555	1.019.323
TOPLAM	492.472.022	238.298.537

**EK 2 - Türkiye-Sırbistan Ürün Grubuna Göre Dış Ticaret İstatistikleri (2016 /
ABD Doları)**

Fasıl Adı	İhracat	İthalat
Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası ve sofrta takımları, adi metallerden bunların aksam ve parçaları	961.021	45.502
Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	5.722.993	302.064
Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	2.687.842	4.452.646
Albüminoid maddeler, değişikliğe uğramış nişasta esaslı ürünler, tutkallar, enzimler	974.599	315.730
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	17.823.972	9.998.710
Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı	6.767.595	620.723
Bakır ve bakırdan eşya	10.335.121	103.434.657
Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	2.108.698	
Barut ve patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibritler, piroforik alaşımlar, ateş alıcı maddeler	5.232	595.627
Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	103.170	9.293
Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	235.158	13.174
Cam ve cam eşya	5.698.876	439.856
Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	94.762	100.290
Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	7.622.047	55.367
Çinko ve çinkodan eşya	5.008	
Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülâsalar, tanenler, boyalar, pigmentler,vb, vernikler, vb, macunlar, mürekkepler	3.772.479	7.903
Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	30.393	894.978
Demir ve çelik	14.210.178	22.080.952
Demir veya çelikten eşya	28.014.803	4.635.465
Demiryolu vb hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam-parçaları, mekanik trafik sinyalizasyon cihazları	3.197	
Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	1.071.754	478.377
Diğer adi metaller (tungsten, molibden, tantal, magnezyum, kobalt, bizmut, kadmiyum, vb.), sermetler, bunlardan eşya	5.201	
Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)		279.460
Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	306.697	
Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar	6.173.376	37.337

Eczacılık ürünleri	4.687.828	2.234.188
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları,aksam-parça-aksesuarı	34.417.280	4.963.652
Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya	15.115.327	141.152
Fotoğrafçılıkta veya sinemacılıkta kullanılan eşya	3.373	
Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar	183.085	
Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler		1.951.830
Gübreler	495.501	5.964
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	3.441.370	540.181
Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	3.624.085	917.813
Hasırdan, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	352	
Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar	11.250	71.540
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	3.381	
Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya, yapma çiçekler, insan saçından eşya	2.671	
Hububat		1.315.658
Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	1.843.644	2.925
İnorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	896.343	684.240
İpek	3.751	
Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	18.765.227	3.674.542
Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	243.340	80.536
Kakao ve kakao müstahzarları	3.712.713	16.557
Kauçuk ve kauçuktan eşya	9.155.135	35.242.144
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	58.756.470	18.942.611
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	1.539.229	7.989.096
Kişisel eşyalar, deniz ve hava taşıtlarına verilen kumanya ve malzeme (yakıtlar hariç)	18.400	20.792
Kurşun ve kurşundan eşya		12.739
Kürkler ve taklit kürkler, bunların mamulleri	420.998	
Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar	6.068	
Mantar ve mantardan eşya	3.272	
Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	17.783	
Metal cevherleri, cüruf ve kül	260.114	68.688
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	1.618.910	
Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb, prefabrik yapılar	5.720.342	4.550.707

Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	61.620.664	16.490.130
Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	4.802.307	80.912
Müzik aletleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı	8.847	
Nikel ve nikelden eşya	195.185	
Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)		1.974.199
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarı	2.428.797	563.724
Organik kimyasal ürünler	388.633	6.994.429
Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı	1.792.722	18.567
Örme eşya	51.158.630	119.267
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	19.663.650	1.634.421
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	13.728.584	2.288.609
Örilmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler		594.266
Özel dokunmuş mensucat, tuftedilmiş dokunabilir mensucat,dantela,duvar halıları, şeritçi ve kaytancı eşyası, işlemler	3.488.891	1.670
Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	30.651.206	157.179
Plastikler ve mamulleri	36.051.742	9.510.327
Saatler ve bunların aksam ve parçaları	584.137	
Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar,bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	7.478.223	3.924.684
Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	343.389	12.834
Sentetik ve suni devamsız lifler	4.641.493	179
Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	7.658.790	11.934
Seramik mamulleri	3.176.312	
Silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarı	262.815	47.129
Şeker ve şeker mamulleri	3.350.330	
Şemsiyeler, güneş şemsiyeleri, bastonlar, iskemle bastonlar, kamçılar, kırbaçlar ve bunların aksamı	23.276	
Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	543.575	962.557
Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçıklar, kireçler ve çimento	594.336	1.904
Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	8.665.225	1.661.434
Uçucu yağlar ve rezinoitler, parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	4.547.204	38.328
Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	6.791.528	687.650

Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar,sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	128.184	5.661.257
Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	391.217	
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hūlasaları, çay hūlasaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	395.272	771.338
Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	24.571.042	1.192.015
Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	1.839.424	610.273
TOPLAM	581.667.044	288.236.882

**EK 3 - Türkiye-Sırbistan Ürün Grubuna Göre Dış Ticaret İstatistikleri (2017 /
ABD Doları)**

Fasıl Adı	İhracat	İthalat
Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası ve sofrta takımları, adi metallerden bunların aksam ve parçaları	659.872	64.401
Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	5.791.726	373.149
Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	3.925.248	6.292.939
Albüminoid maddeler, değişikliğe uğramış nişasta esaslı ürünler, tutkallar, enzimler	996.371	229.542
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	24.866.975	12.288.937
Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı	9.991.820	263.989
Bakır ve bakırdan eşya	9.341.094	63.748.457
Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	2.341.317	
Barut ve patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibritler, piroforik alaşımlar, ateş alıcı maddeler	10.337	807.080
Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	123.746	1.248
Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	309.862	160
Cam ve cam eşya	6.230.140	384.103
Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	614.836	
Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	8.411.228	13.113
Çinko ve çinkodan eşya	65.984	603
Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülasalar, tanenler, boyalar, pigmentler,vb, vernikler, vb, macunlar, mürekkepler	3.991.051	
Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni		156.717
Demir ve çelik	15.722.412	23.668.596
Demir veya çelikten eşya	34.851.365	4.863.789
Demiryolu vb hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam-parçaları, mekanik trafik sinyalizasyon cihazları	477	
Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	1.000.446	6.757
Diğer adi metaller (tungsten, molibden, tantal, magnezyum, kobalt, bizmut, kadmiyum, vb.), sermetler, bunlardan eşya	5.777	
Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)		196.758
Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	284.149	
Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar	7.106.809	20.686

Eczacılık ürünleri	4.789.470	1.572.910
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları,aksam-parça-aksesuarı	44.702.298	12.927.759
Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya	17.696.402	270.081
Fotoğrafçılıkta veya sinemacılıkta kullanılan eşya	6.552	
Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar	215.611	
Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	3.577	7.371.895
Gübreler	41.455	25.997
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	3.717.532	499.547
Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	3.779.791	1.426.782
Hasırdan, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	1.441	
Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar	1.055.166	35.418
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	29.346	
Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya, yapma çiçekler, insan saçından eşya	6.685	
Hububat		87.442.736
Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	3.097.614	108.091
İnorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	2.023.743	679.864
İpek	2.239	
Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	16.569.323	6.325.807
Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	308.596	297.462
Kakao ve kakao müstahzarları	1.459.417	16.992
Kauçuk ve kauçuktan eşya	10.860.404	63.888.548
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	71.160.154	34.162.091
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	2.032.500	10.462.555
Kurşun ve kurşundan eşya	3.837	14.042
Kürkler ve taklit kürkler, bunların mamulleri	580.150	
Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	2.517	
Mantar ve mantardan eşya	573	
Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	200.356	
Metal cevherleri, cüruf ve kül	6.406.371	473.838
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	2.135.474	
Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb, prefabrik yapılar	9.652.429	9.224.774
Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	74.366.405	13.238.376

Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	3.687.728	927.241
Müzik aletleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı	11.554	
Nikel ve nikelden eşya	18.288	
Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)		1.762.027
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarı	2.636.817	340.943
Organik kimyasal ürünler	586.748	8.948.882
Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı	1.215.862	46.946
Örme eşya	54.758.573	116.937
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	32.164.182	2.612.618
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	18.912.718	5.295.389
Örümeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	265	189.529
Özel dokunmuş mensucat, tuftedilmiş dokunabilir mensucat,dantela,duvar halıları, şeritçi ve kaytancı eşyası, işlemler	4.194.792	22.272
Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	29.412.431	44.545
Plastikler ve mamulleri	52.377.655	15.296.280
Saatler ve bunların aksam ve parçaları	427.515	34.681
Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar,bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	7.225.034	3.446.887
Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	517.717	
Sentetik ve suni devamsız lifler	7.677.123	109.253
Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	16.823.052	8.201
Seramik mamulleri	4.235.834	6.857
Silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarı	213.061	1.772.558
Şeker ve şeker mamulleri	3.776.794	
Şemsiyeler, güneş şemsiyeleri, bastonlar, iskemle bastonlar, kamçılar, kırbaçlar ve bunların aksamı	43.738	
Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	752.889	1.400.287
Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento	805.170	
Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	15.523.642	3.089.874
Uçucu yağlar ve rezinoitler, parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	4.983.505	115.093
Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	5.544.177	408.141
Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar,sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	124.091	358.456

Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	422.686	1.751.631
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hūlasaları, çay hūlasaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	361.594	679.571
Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	32.065.469	1.391.745
Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	2.438.300	351.723
TOPLAM	717.489.474	414.375.156

EK 4 - Türkiye-Sırbistan Ürün Grubuna Göre Dış Ticaret İstatistikleri (2018 / ABD Doları)

Fasıl Adı	İhracat	İthalat
Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası ve sofrta takımları, adi metallerden bunların aksam ve parçaları	718.927	117.155
Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	6.916.119	1.002.772
Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	2.770.955	5.090.669
Albüminoid maddeler, değişikliğe uğramış nişasta esaslı ürünler, tutkallar, enzimler	1.194.530	44.336
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	28.352.814	1.628.425
Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı	11.806.140	360.279
Bakır ve bakırdan eşya	11.568.372	46.846.751
Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	2.997.765	
Barut ve patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibritler, piroforik alaşımlar, ateş alıcı maddeler	6.129	1.669.349
Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	115.072	4.797
Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	409.505	1.652
Cam ve cam eşya	5.687.072	175.783
Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	677.078	
Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	8.797.970	7.719
Çinko ve çinkodan eşya	215.676	
Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülusalalar, tanenler, boyalar, pigmentler,vb, vernikler, vb, macunlar, mürekkepler	4.486.096	13.443
Demir ve çelik	22.317.793	30.418.518
Demir veya çelikten eşya	72.420.543	1.628.961
Demiryolu vb hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam-parçaları, mekanik trafik sinyalizasyon cihazları	25.153	
Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	1.850.029	95.963
Diğer adi metaller (tungsten, molibden, tantal, magnezyum, kobalt, bizmut, kadmiyum, vb.), sermetler, bunlardan eşya	5.602	
Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	47.837	170.367
Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	135.130	
Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar	7.348.089	210.613
Eczacılık ürünleri	4.978.874	1.746.328

Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları,aksam-parça-aksesuarı	64.066.359	26.458.361
Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya	14.744.772	77.541
Etler ve yenilen sakatat		22.647.168
Fotoğrafçılıkta veya sinemacılıkta kullanılan eşya	22.467	
Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar	521.621	
Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler		6.681.527
Gübreler	263.620	293.354
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	3.378.110	2.359.947
Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	2.967.879	1.565.449
Hasırdan, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	4.175	
Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar	3.486.497	27.447
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	3.423	
Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya, yapma çiçekler, insan saçından eşya	9.784	
Hububat		2.872.251
Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	2.540.867	92.730
İnorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	3.449.004	1.007.186
İpek	37.009	
Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	13.392.033	8.014.992
Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	243.952	40.453
Kakao ve kakao müstahzarları	4.256.868	6.765
Kauçuk ve kauçuktan eşya	13.497.675	38.751.194
Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	85.191.335	32.245.922
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	1.597.509	6.428.152
Kişisel eşyalar, deniz ve hava taşıtlarına verilen kumanya ve malzeme (yakıtlar hariç)	2.599	41.155
Kurşun ve kurşundan eşya	109.116	25.504
Kürkler ve taklit kürkler, bunların mamulleri	733.441	
Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar	925	
Mantar ve mantardan eşya	9.489	
Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	230.430	13.991
Metal cevherleri, cüruf ve kül	5.303.967	354.982
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	3.662.723	
Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb., prefabrik yapılar	8.421.103	12.772.210

Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	95.809.797	11.424.454
Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	3.996.182	791.538
Müzik aletleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı	10.961	
Nikel ve nikelden eşya	936	
Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)		1.505.866
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarı	3.638.978	1.204.961
Organik kimyasal ürünler	757.851	13.035.602
Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı	2.249.188	47.149
Örme eşya	53.461.852	211.828
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	43.916.964	2.046.769
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	27.482.415	1.552.623
Örülmeğe elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler		60.456
Özel dokunmuş mensucat, tuftedilmiş dokunabilir mensucat,dantela,duvar halıları, şeritçi ve kaytancı eşyası, işlemler	4.707.353	9.677
Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	32.490.266	35.808
Plastikler ve mamulleri	57.058.364	18.237.291
Saatler ve bunların aksam ve parçaları	549.565	552
Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar,bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	8.716.728	6.793.550
Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	583.437	
Sentetik ve suni devamsız lifler	9.641.496	4.258.841
Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	15.973.937	18.437
Seramik mamulleri	5.081.373	1.570
Silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarı	267.301	2.417.316
Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	29.873	
Şeker ve şeker mamulleri	4.711.735	
Şemsiyeler, güneş şemsiyeleri, bastonlar, iskemle bastonlar, kamçılar, kırbaçlar ve bunların aksamı	19.203	
Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	2.583.930	956.718
Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento	901.019	874
Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	10.530.319	514.645
Uçucu yağlar ve rezinoitler, parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	5.979.751	180.556
Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	7.894.884	488.537

Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar,sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	154.649	1.909.791
Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	310.393	1.687.124
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hūlasaları, çay hūlasaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	319.404	954.687
Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	36.256.845	1.676.116
Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	3.807.745	260.178
TOPLAM	867.892.716	326.295.675

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Ahmet Raşit YÜKSEL
Doğum Yeri - Tarihi	Antalya – 30.09.1991
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Aldemir Atilla Konuk Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi –İİBF- Uluslararası İlişkiler
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı – İş Müfettişi Yardımcısı / Antalya SGK İl Müdürlüğü – SGK Denetmen Yardımcısı
E-Posta	ahmetrstyuksel@gmail.com